

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK, SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

18 57

BGE

2019

1. szám

Online folyóirat

Szerkesztette: VÁGÁNY Judit Bernadett, PhD - FENYVESI Éva, PhD

Borító: FLOW PR

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és
Idegenforgalmi Kar, Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék

Felelős kiadó: FENYVESI Éva, PhD
a Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék vezetője

ISSN 2630-886X

2019.

**A BREXIT LEHETSÉGES MAKROGAZDASÁGI HATÁSAI
AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN**

**THE POSSIBLE MACROECONOMIC IMPACTS OF BREXIT
IN THE EUROPEAN UNION AND IN EAST CENTRAL
EUROPE**

DOMONKOS Endre

Kulcsszavak: *makrogazdaság, Brexit és lehetséges forgatókönyvei, Egyesült Királyság és az EU, gazdasági és kereskedelmi hatások Közép- és Kelet-Európában*

Keywords: *macroeconomy, Brexit and its possible scenarios, United Kingdom and the EU, economic and trade impacts on East Central Europe*

JEL kód: *E00*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2019.01.01>

ÖSSZEFOGLALÓ

A 2016. június 23-án rendezett népszavazás Nagy-Britannia európai uniós tagságáról általános politikai és gazdasági bizonytalanságot teremtett a szigetországban, amely kedvezőtlen hatást gyakorolt az integrációs szervezet jövőbeli fejlődésére is. Theresa May miniszterelnök asszony konzervatív kormánya az Egyesült Királyság jogilag szabályozott kilépését szorgalmazza az Európai Unióból, ugyanakkor a kisebbségi tory kabinetet kívülről támogató keményvonalas politikai erő, az észak-írországi Demokratikus Unionista Párt (DUP), valamint az alsóbázis konzervatív képviselőinek többsége továbbra is elutasítja az Európai Unióval 2018 november végén megkötött, kilépési folyamatot részletesen szabályozó egyezményt.

Tanulmányom célja az Egyesült Királyság integrációs szervezethez való kilépése esetén a Brexit lehetséges makrogazdasági hatásainak vizsgálata a szigetország mellett a közép- és kelet-európai országokban. Lényeges szempontnak tartom a Brexit folyamattal kapcsolatos forgatókönyvek felvázolása mellett annak megválaszolását, milyen következményekkel járna egy jogilag szervezeten, megállapodás nélküli kilépés a brit és az euróövezet nemzetgazdaságaira. Jóllehet a közép- és kelet-európai országok brit áru- és szolgáltatás-exportja a térség valamennyi államának bruttó hazai termékében elbanyagolható, az Európai Unióból való rendezetlen brit kilépés negatív hatásai leginkább a kereskedelmi csatornákon érvényesülnének. Mivel Közép- és Kelet-Európa államai szoros gazdasági és kereskedelmi kapcsolatban állnak az eurózóna nemzetgazdaságaival, ezért alapvető problémát jelentene az euróövezet gazdasági növekedésének lelassulása, amely kedvezőtlenül befolyásolhatja a térség későbbi növekedési kilátásait. Ugyanakkor területi korlátok miatt tanulmányomban nem kívánok foglalkozni az Egyesült Királyság és az Európai Unió között megkötött kilépési megállapodás tartalmának elemzésével és a brit belpolitikai helyzet értékelésével.

SUMMARY

The referendum, which was held on 23rd June 2016 about the membership of the United Kingdom in the European Union, caused political and economic uncertainty in the country and had negative impacts on the further development of integration process. However, the conservative government led by Theresa May is interested in striking a compromise on the EU's withdrawal agreement, the main problem is that hard-liner MP's of the Democratic Unionist Party (DUP) from Northern Ireland and the majority of tory representatives rejected the withdrawal agreement, which was signed between the United Kingdom and the European Union at the end of November 2018.

The objective of my essay is to analyse the possible macroeconomic impacts of Brexit on Great-Britain and the countries of East Central Europe. Besides the evaluation of different scenarios related to Brexit, it is a crucial issue to answer which consequences might have the UK's withdrawal from the EU on the economies of the Eurozone and the Central and Eastern European countries. As far as the trade of goods and services is concerned, exports to the UK from CEECs is negligible in terms of their GDP, but a 'hard Brexit' would have negative impacts on trade linkages. Because of close relationship with the Eurozone countries, one of the main problems would be the slowdown of the Euro area, which would have negative consequences on the economic outlook of the region as a whole. Because of length constraints, I will not highlight the content of the UK's withdrawal agreement and the evaluation of British domestic politics.

BEVEZETÉS

Nagy-Britannia európai integrációs szervezetből történő kiválási folyamata alapvető hatást gyakorol nemcsak az Európai Unió jövőbeli fejlődésére, hanem a szigetországgal szoros gazdasági és kereskedelmi kapcsolatban álló euróövezeti tagállamok gazdaságára is. A szigetország Európai Unióból való kilépése számos megoldatlan kérdést vet fel az Egyesült Királyság és az uniós tagországok közötti szabad munkaerőáramlás, valamint a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok terén. Figyelembe véve a május 26-i Európa-parlamenti választások eredményeit, melyet az eurószkeptikus Nigel Farage által vezetett Brexit-párt nyert meg a szavazatok 30,5 százalékával, miközben a Konzervatív Párt az ötödik helyen végzett, megállapítható, hogy a brit politikai elit és közvélemény is rendkívül megosztott a kilépés kérdésében. Továbbra sem egyértelmű, hogy a szigetország milyen feltételek mellett fog kiválni az integrációs szervezetből, ezért közép- és hosszabb távon is fennmarad a politikai és gazdasági bizonytalanság.

A Brexit kérdéskörének vizsgálata során elengedhetetlenül szükséges Nagy-Britannia európai uniós tagságának rövid értékelése mellett a szigetország kilépésével kapcsolatos foratókönyvek rövid ismertetése. Lényeges kérdést jelent az integrációs szervezetből történő kiválás során annak megválaszolása, hogyan alakulnak az Európai Unió és a szigetország közötti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok a brit tagság megszűnését követő időszakban.

Nagy-Britannia európai uniós tagságának előnyei

Nagy-Britannia Európai uniós csatlakozása pozitív hatást gyakorolt a szigetország gazdaságára. A brit közös piaci tagság óta az egy főre jutó GDP a kétszeresére növekedett. Az egy főre jutó GDP mellett számottevő mértékben nőtt a termelékenység, amely a megnövekedett termékpiaci versennyel magyarázható. Az integrációs szervezethez történt brit csatlakozás csökkentette a kereskedelmi költségeket az Egyesült Királyság és az Európai Unió tagországai között, mert a vámunió eredményeként megszűntek a vámjellegű akadályok. Az egységes belső piac eredményeként pedig megtörtént a nem vámjellegű (technikai, fizikai és adminisztratív) akadályok felszámolása. A gyakorlatban megvalósult a termékek és szolgáltatások szabad áramlása, amelyből a brit gazdaság profitált. Végül soron az Európai Unióval folytatott kereskedelem jelentős előnyökkel járt a szigetország nemzetgazdasága számára: a vámmentes kereskedelem révén a brit fogyasztók olcsó és jó minőségű termékekhez és szolgáltatásokhoz jutottak. Kedvező hatásai érvényesültek a vállalati szektor területén is: új munkahelyek jöttek létre és bővültek az exportlehetőségek is (Halmai, 2018, 9-11).

Mivel az Egyesült Királyság nyitott gazdaság, ezért termelése szempontjából kulcsfontosságú az export- és importpiacokhoz való minél szabad hozzáférése. A brit gazdaság a fejlett szolgáltatási szektorra (pénzügyi, információs és telekommunikációs, illetve média) és a magasabb hozzáadott értékű ágazatok (gyógyszeripar és gépjárműgyártás) termelésére, annak exportjára épül. A pénzügyi szolgáltatások és az infokommunikációs technológiák ösztönzőleg hatottak a külföldi közvetlen tőkebefektetésekre. 2015-ben a külföldi közvetlen

beruházások közel 39 százaléka az előbb említett gazdasági ágazatokra koncentrálódott, míg a feldolgozóipar részesedési aránya a külföldi befektetésekből 17 százalékot tett ki. 2014-ben a világ külföldi közvetlen beruházásai állományának 6 százaléka az Egyesült Királyságban volt található. 2015-ben a világ zöldmezős beruházási projektjeinek 7,4 százaléka az Egyesült Királyságban valósult meg (Halmai, 2018, p. 10-14).

Az egységes belső piac kedvező hatásai az áru- és a szolgáltatáskereskedelem mellett főleg a pénzügyi szektorban érvényesültek. London hagyományosan a nemzetközi valutatranzakciók központja. Az Egyesült Királyság részesedése a valutatranzakciókban a világpiacra 25 százalékról 40 százalékra növekedett (Lane-Milesi-Ferretti, 2007). A szigetország pénzügyi pozíciójának erősödését mutatja, hogy az Egyesült Királyság lényeges részesedést szerzett a devizatranzakciókban Németország és Franciaország terhére. Természetesen ebben szerepet játszott a brit pénzügyi szektor rugalmas szabályozása, a termékdiverzifikáció. Nagy-Britannia tehát a legnagyobb szereplő az eurótranzakciókban, miközben a szigetország nem tagja az euróövezetnek. (Halmai, 2018, p. 11-12).

Brexit forgatókönyvek

Az elmúlt időszakban a szigetország Európai Unióból való kiválásának kérdéskörével Losonczi Miklós: Az Egyesült Királyság kilépése az EU-ból és az európai integrációból című monográfiája foglalkozott részletesen. A szerző nemcsak a kilépési folyamat előzményeit és hatásait vizsgálja, hanem annak Egyesült Királyságra és az európai integráció stratégiájára gyakorolt következményeit is szemléletesen ismerteti. A brit kilépés bár a gazdasági és politikai erőviszonyokat az EU-ban Németország irányába tolja el, és viszonylag csekély negatív makrogazdasági hatást gyakorol majd az EU-tagállamok gazdaságaira, különbséget kell tenni az egyes ágazatok és tagállamok között. Az Egyesült Királyságra nagyobb mértékben ráutalt halászatot, valamint az uniós tagállamok közül Írországot, Máltát, Ciprust, Belgiumot és Luxemburgot az átlagosnál nagyobb mértékű negatív makrogazdasági hatások érik. A szerző végkövetkeztetése, hogy a brit kilépéssel az európai integráció legfőbb mozgatóereje a német-francia együttműködés lesz, ami az EU föderatív irányba történő elmozdulását valószínűsíti. A szigetország kilépése egyszersmind lehetőséget biztosít az európai integrációs folyamat további elmélyítésére a Gazdasági és Monetáris Unió, az egységes belső piac, valamint a belbiztonság területén (Losonczi, 2017).

Nagy-Britannia integrációs szervezetből történő kilépésének makrogazdasági hatásaival kapcsolatosan számos forgatókönyv készült. A Magyar Nemzeti Bank 2017-ben megjelent tanulmányában (Békési László – Kovalszky Zsolt – Várnai Tímea: Forgatókönyvek a Brexit lehetséges magyar makrogazdasági hatásaira) három lehetséges szcenáriót vázolt fel.

1. A legelső forgatókönyv, amely alapvetően egy súrlódásmentes megegyezést jelentett volna. Ebben az esetben a Brexit hatása csak Nagy-Britanniára korlátozódik, a politikai és gazdasági bizonytalanság – az európai uniós tagországok vezetőivel folytatott tárgyalások eredményeként – csak rövid ideig tartana. A hivatalos kilépést követően az új gazdasági kapcsolatok és szerződések véglegesítéséig a külkereskedelmi kapcsolatok

átrendeződése ugyan átmeneti gazdasági lassulást eredményezne a szigetország gazdaságában és az Európai Unióban, de recesszió nem alakulna ki. A gazdasági kapcsolatok rendeződnek, az üzleti bizalom helyreáll. A szabad munkaerő-áramlás fennmarad és az Angliában dolgozók töredéke veszíti el állását a konjunktúra lassulása miatt. Ugyanakkor a Nagy-Britanniában dolgozók esetében a font leértékelődése csökkenti a hazautalt jövedelmek vásárlóerejét (Békési et. al. 2017).

2. A második forgatókönyv arra a feltételezésre épült, hogy a tárgyalópartnerek kompromisszumos megállapodást kötnek, melynek során a jogi-politikai kiválás ellenére a gazdasági integráció részben fennmarad. Ugyanakkor a kilépést követő időszakban az új gazdasági kapcsolatok és szerződések véglegesítéséig továbbra is fennmarad a bizonytalanság, amely kedvezőtlen hatást gyakorol mind a brit, mind pedig az EU tagállamainak gazdasági növekedésére. A külkereskedelmi kapcsolatok átrendeződése átmeneti recessziót eredményezhet a brit gazdaságban és az EU-ban is (az EU gazdasági lassulása csak átmeneti lenne, mivel a belső piacon belül az új gazdasági kapcsolatok ellensúlyoznák a negatív hatásokat). A szabad munkaerő-áramlás megmaradása esetén a kereslet csökkenése miatt a szigetországban dolgozók negyede veszítheti el állását. A továbbra is Nagy-Britanniában dolgozók esetében a font leértékelődése – az 1. forgatókönyvben feltételezettnél közel harmadával nagyobb mértékben – csökkentené a hazautalt jövedelmek vásárlóértékét (Békési et. al. 2017).
3. A harmadik forgatókönyv („hard Brexit”) esetén Nagy-Britannia jogilag szervezetlen módon távozna az Európai Unióból, melynek súlyos gazdasági következményei lennének mind a brit, mind az európai gazdaságra nézve.

Ebben az esetben az EU-val folytatott kereskedelem WTO-megállapodások alapján történne, vámok és egyéb nem vámjellegű akadályok következményeként. Ráadásul az Európai Unióba exportált termékeknek meg kell felelniük az uniós termékelőírásoknak. A szigetországba érkezett termékek után vámot kell majd fizetni és bevezetnék a vámellenőrzést is, amely jelentősen megdrágítaná és lassítaná a kereskedelmi forgalmat. Amennyiben újból sor kerül a vámok és nem vámjellegű akadályok bevezetésére az EU és Nagy-Britannia közötti kereskedelemben, akkor a kedvezőtlenebb kereskedelmi lehetőségek a brit és az uniós gazdaság növekedését is jelentős mértékben visszavethetik (Békési et. al. 2017).

Az elhúzódó bizonytalanság következtében megnőne a pénzpiacok volatilitása. Az euróövezet periféria bankrendszerében meglévő problémák eszkalálódhatnak, am tovább mélyítheti az európai uniós szinten jelentkező recessziót.

A romló befektetői hangulat következtében az eurózóna periféria országai és egyes sérülékenyebb feltörekvő országok piaci nyomás alá kerülnének. A bankrendszerben jelentkező turbulenciák miatt megnőnek a finanszírozási költségek és erőteljes gazdasági visszaesés várható (Békési et. al. 2017).

A tartósan magas bizonytalanság és a külkereskedelmi kapcsolatok átrendeződése miatt elhúzódó brit recesszióval kellene számolni, melynek során az angol font árfolyama

jelentősen gyengülhet. A brit nemzeti valuta gyengülésének inflációs hatását ellensúlyozhatja az Európai Unióból származó termékek keresletének visszaesése (Békési et. al. 2017). Nagy-Britannia integrációs szervezetből való kiválásával az EU egyik legnagyobb nettó finanszírozója teljes mértékben kiesik. A brit hozzájárulás mértékét jól mutatja, hogy 2015-ben a szigetország nettó befizetése az unió költségvetésébe 10,75 milliárd eurót tett ki (Horváth, et al. 2017). Minden valószínűség szerint az Egyesült Királyság kilépésével a költségvetési időszak végére hiányzó összeget sem pótolnák teljes mértékben az uniós tagállamok többlet befizetései.

A Brexit-folyamat megértése szempontjából lényeges szempontot jelent a kiválást szorgalmazó tábor véleményének rövid bemutatása. Az Európai Unióból kilépést támogatók leggyakrabban hangoztatott érvei a következők:

- Az Egyesült Királyság számára túlzottan drága az európai uniós tagság, mert a szigetország hetente 350 millió fontot utal a közös költségvetésbe.
- Az Európai Unió tagországaiból érkező munkavállalók megjelenése egyes gazdasági területeken társadalmi feszültségeket idézett elő.
- A brit szuverenitás elvéhez való ragaszkodás, vagyis az integrációs szervezetben való brit tagság korlátozza az Egyesült Királyság önrendelkezését, a brit parlament elvesztett szuverenitása csak akkor állítható helyre, ha az ország kiválik az Európai Unióból (Losoncz, 2017, p. 72.).
- A brit történelmi hagyományokkal ellentétben a brüsszeli központú politikai és adminisztratív apparátus. Az Egyesült Királyság az európai integráció fejlődése során mindvégig ellenezte a nemzetek feletti intézmények domináns szerepét a döntéshozatalban és a kormányközi együttműködés elmélyítése mellett állt ki.
- Végül a társadalom idősebb korosztálya körében még mindig erős a birodalmi-nagyhatalmi keretekhez való ragaszkodás, amely elsősorban az Egyesült Államokhoz és a brit Nemzetközösséghez kötődő gazdasági és politikai kapcsolatrendszerben nyilvánul meg a legerőteljesebben.

Losoncz Miklós monográfiájában rámutat arra, hogy a népszavazási kampányban a gazdasági racionalitás helyett inkább az érzelmi megfontolások játszottak szerepet. A kilépéspártiak nem válaszoltak arra a kérdésre, milyen módon képzelik el a szigetország jövőjét az Európai Uniótól kívül. Ugyanakkor az EU-pártiak is a kiválás várható negatív következményeit hangsúlyozták. Fő érvük a súlyos gazdasági recesszióval való riogatás volt, miközben egyáltalán nem beszéltek arról, milyen irányban kellene fejlődni az Európai Uniónak és benne az Egyesült Királyságnak. Nem mutatták be milyen konkrét előnyökkel járt eddig az európai uniós tagság a szigetország számára. Nem fejtették ki, milyen pozitívumok várhatók az EU-ban való maradástól (Losoncz, 2017, p. 73-74.). Véleményem szerint határozottabban kellett volna bemutatni az integrációs szervezettel együttjáró pozitívumokat, kiemelve a Közös Agrárpolitika szerepét és a négy alapvető szabadságjog brit nemzetgazdaságra gyakorolt hatásait.

Jelenleg Nagy-Britannia vonatkozásában az EGT – norvég modell és a kétoldali svájci megállapodás, továbbá a Liechtenstein/Brüsszel féle modell sem valószínű. Az EGT – norvég modell és a Liechtenstein/Brüsszel modell esetén is hozzá kell járulni az EU közös költségvetéséhez, a kétoldali megállapodások svájci modellje vonatkozásában az EU programokban való részvételért díjat kellene fizetni. Az EGT – norvég modell előnye, hogy a szigetországnak nem kellene részt vennie a közös politikákban és kereskedelmi szerződéseket köthet az EU-tól függetlenül. Hátránya, hogy meg kellene felelni az EU-ba irányuló export esetében az eredetvédelmi szabályoknak (Halmi, 2018, p. 15.). További problémát jelent, hogy az Európai Gazdasági Térséghez hasonló megállapodás nem jelent megoldást az EU-ból való brit kilépést támogatók fő kifogásaira, így többek között a munkaerő szabad mozgásának a korlátozására, a szabályozási szuverenitás visszanyerésére és az európai uniós költségvetéshez történő hozzájárulás megszüntetésére (Losoncz, 2017, p. 90.).

A svájci modell előnye, hogy az EU belső piacának számos fontos szektorához biztosít hozzáférést az alpesi ország EFTA-tagságán keresztül (az Egyesült Királyság szempontjából a pénzügyi szolgáltatások szektora lenne fontos). Ugyanakkor Svájcnak számos európai uniós szabályt be kell tartania és pénzügyi hozzájárulást is fizetnie kell az Európai Unió költségvetéséhez. Megjegyzendő, hogy a britek ellenzik az uniós költségvetésbe történő befizetés jelenlegi rendszerének fenntartását, ezért a svájci típusú kapcsolatrendszer elfogadásának is igen kicsi a valószínűsége (Horváth et al. 2017.).

A Liechtenstein/Brüsszel modell előnye, hogy az EGT keretében megvalósulna az áruk és a szolgáltatások szabad kereskedelme az EU-val, de az EU egyetértése szükséges védőintézkedések elfogadása esetén (Halmi, 2018, p. 16.).

Az EFTA-típusú kapcsolatrendszer előnyei, hogy a szigetországnak nem kellene elfogadnia a közös politikákat és szabályozást és nem kellene hozzájárulnia az EU költségvetéséhez, miközben megvalósulna az EU-val az áruk szabad kereskedelme. Hátrányai, hogy a szigetország nem lenne jogosult az EU szolgáltatási piacára való belépésre és nem érvényesülne az EU vonatkozásában a személyek szabad mozgása, továbbá az EU-ba exportált áruknak meg kell felelniük az uniós termékelőírásoknak (Halmi, 2018, p. 16.).

A brit parlament alsóháza 2019. január 15-én elutasította az Európai Unióval, 2018 november végén megkötött Brexit-megállapodást. A megállapodásra 432 képviselő szavazott nemmel és 202 támogatta. Ráadásul a brit parlament alsóháza március 12-én másodszor is elutasította az EU és a szigetország között aláírt Brexit-egyezményt. A megállapodás ellen 391 képviselő szavazott, vagyis 149 fős többséggel utasította el a kilépés feltételeit szabályozó egyezményt (BBC News, 2019.03.13.), ugyanakkor március 13-án a brit parlamenti képviselők csekély többséggel 312:308 arányban nem támogatták a megállapodás nélküli kilépés lehetőségét. Egy nappal később a londoni alsóház megszavazta a brit EU-tagság megszüntetésének halasztását célzó kormányzati betérjesztést. Az indítványra 412, ellene 202 képviselő voksolt (Portfolio, 2019.03.14.)

Az EU-val folytatott tárgyalások egyik legérzékenyebb pontja Írország és Észak-Írország határának kérdése volt. A fő cél az volt, hogy ne jöjjön létre határ az Egyesült Királyságon belül Észak-Írország és Nagy-Britannia között a kereskedelmi és biztonsági szerződésektől függetlenül. Ez egyrészt biztosítja, hogy a végsőnek szánt megoldással 2020 júliusáig, és csak a kapcsolatok alakulásának a függvényében döntsenek róla (168 óra, 2019.01.15.). Theresa May brit miniszterelnök asszony és Michel Barnier, az Európai Bizottság Brexit főtárgyalója 2019. március 11.-én olyan jogi garanciákról állapodott meg, amelyek alapján az Európai Unió nem tarthatja meghatározatlan ideig az Egyesült Királyságot az ír-északír határellenőrzés újbóli bevezetésének elkerülését célzó mechanizmus (backstop) hatálya alatt. Megjegyzendő, hogy az elért jogi garanciák értelmében az EU rosszhiszeműen ezt mégis megpróbálná, az a kétoldalú kötelezettségvállalás nyílt megsértése lenne, és ezt az eljárást a szigetország független döntőbírói fórum előtt támadhatná meg (Magyarhírlap, 2019.03.12.). Ugyanakkor egyáltalán nem tisztázott jogilag, milyen feltételek mellett léphet ki a tartalékmegoldás hatálya alól Nagy-Britannia?¹

A brit európai uniós kilépésről 2016 június végén rendezett népszavazás politikai bizonytalanságot teremtett, melynek kedvezőtlen hatásai a szigetország gazdaságában már most is megmutatkoznak. A Bank of England becslése szerint a referendum óta eltelt időszakban a brit nemzetgazdaságot hetente 800 millió font veszteség éri, amely a gazdasági kibocsátás két százalékának felel meg. A fontsterling árfolyama az elmúlt három évben 10 százalékkal gyengült, amely jelentősen megnövelte az importtermékek árát – növelve az inflációt, és csökkentve a vásárlóerőt. Az exportőrök sem tudtak profitálni a font gyengüléséből, mert nem növelték érdemben piaci részesedésüket az Unió piacán (Mayes, 2019).

További problémát jelent, hogy a legnagyobb bankok közül öt londoni székhelyű pénzügyintézet összesen 750 milliárd eurónyi eszközállományt kíván áthelyezni Frankfurtba. A bankok mellett 275 vállalat jelezte, hogy a szigetország helyett inkább az Európai Unió tagállamaiba helyezik át a tevékenységüket. Végül a Brexit kedvezőtlen hatást gyakorol a brit ingatlanpiacra is: az ingatlanárak csökkenése mellett várhatóan visszaesik a lakásépítések száma is. A font árfolyamának gyengülése megnöveli az importált alapanyagok költségeit. Az Európai Unió tagállamaiból érkező munkavállalók számának csökkenése miatt általános munkaerőhiány alakulhat ki az építőiparban (Mayes, 2019).

A Brexit rendkívül érzékenyen érinti a szigetországban működő autógyártó vállalatokat. A Jaguar Land Rover 4500 munkavállaló elküldését tervezi, a Nissan Motor a korábbi terveivel ellentétben mégsem gyárt majd X-Trail terepjárókat a dél-angliai (Sunderland) üzemében. A Honda 2021-ben véglegesen bezárja angliai gyárát (Növekedés.hu, 2019.02.21.). Az Egyesült Királyságban nemcsak a legnagyobb autógyártók rendelkeznek telephellyel és összeszerelő üzemekkel, hanem kiterjedt alkatrész-kereskedelem is folyik az Egyesült Királyság és az Európai Unió tagállamai között.

¹ Megjegyzendő, hogy a brit Konzervatív Párt keményvonalas Brexitet támogató csoportja és a kisebbségi tory kormány külső támogatója az ugyancsak EU-szkeptikus észak-írországi Demokratikus Unionista Párt kezdettől fogva ellenezte a backstop-mechanizmust.

A brit kormány számára hivatalos előrejelzéseket készítő Költségvetési Felelősség Hivatala (OBR) az eddigi előrejelzésében szereplő 1,6 százalékról 1,2 százalékra csökkentette a brit hazai össztermék növekedési ütemére szóló prognózisát. Megjegyzendő, hogy 2009 óta nem mértek ilyen lassú egész éves növekedést az Egyesült Királyságban (Goodman, 2019).

Figyelembe véve a jelenlegi brit belpolitikai viszonyokat, továbbra sem egyértelmű, milyen módon és mikor kerül sor az Egyesült Királyság Európai Unióból való kiválására? Tekintettel a 2021-2027 közötti hétéves költségvetési keretterv tárgyalásaira az EU tagállamok állam- és kormányfői a 2019. március 22-én tartott csúcsertekezletükön részletesen foglalkoztak Nagy-Britannia integrációs szervezetből való kilépésének kérdésével. Jóllehet Theresa May kormányfő a Brexit 2019. június 30-i meghosszabbítására tett javaslatot, az Unió vezetői május 22-ig biztosítottak haladékot a szigetországnak a kilépésre. Az Európai Unió technikai haladékot adott Nagy-Britanniának, amely jelképesnek tekinthető. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi döntés érvényét veszítette, mert a brit parlament alsóháza március 29-én harmadszor is elutasította az Európai Unióval tavaly novemberben megkötött kilépési megállapodást. Az EU-tagországok abban is megállapodtak, hogy nem tárgyalható újra a kiválás feltételrendszerét rögzítő egyezség. Ennek értelmében minden egyoldalú vállalásnak és nyilatkozatnak összhangban kell lennie ezen dokumentum szellemével egyaránt (Portfolio, 2019.03.22.).

Mivel a politikai erők megosztottsága miatt továbbra sem fogadták el a kilépést szabályozó megállapodást, ezért a brit parlament alsóháza április 3-án minimális többséggel (313 igen és 312 nem szavazat mellett) a Brexit további halasztására kötelezte Theresa May kormányát (Portfolio, 2019.04.04.). Az Európai Unió tagállamainak április 10-i csúcsertekezletén másodszor is meghosszabbították az Egyesült Királyság integrációs szervezetből való kilépésének eredetileg tervezett határidejét. A tárgyalások során mindvégig megmutatkozott az uniós tagországok megosztottsága, mivel Franciaország és Belgium keményebb álláspontot képviselt a kilépés határidejének meghosszabbításával kapcsolatosan, míg Németország a rugalmasabb megoldás mellett állt ki. Végül kompromisszumos megállapodás született, amely 2019. október 31-ig biztosított haladékot a briteknek, hogy jogilag rendezett formában váljanak ki az Európai Unióból. London a halasztás ideje alatt konstruktívan és felelősségteljesen fog eljárni a jóhiszemű együttműködés jegyében. A brit vezetés tartózkodni fog minden olyan intézkedéstől, amely akadályozhatja az Európai Uniót a döntéshozatali eljárásokban. Ugyancsak lényeges a zárónyilatkozat azon pontja, amely ismét megerősíti, hogy a kilépési egyezményt nem lehet újratárgyalni (Magyarhírlap, 2019.04.11.).

Figyelembe véve a Brexit határidejének újabb meghosszabbítását elméletileg két forgatókönyv lehetséges:

1. Amennyiben mindkét fél ratifikálja a kiválás feltételeit szabályozó, de a brit parlament alsóháza által háromszor elutasított egyezményt, akkor a következő hónap első napján automatikusan megszűnik a brit tagság.

2. Végül, ha október 31-ig sem sikerül elfogadtatni az alsóházzal a kilépési megállapodást, akkor újból megnő a „kemény” Brexit veszélye, mivel kicsi a valószínűsége annak, hogy az EU ismét beleegyezne a kilépés határidejének újbóli meghosszabbításába (Portfolio, 2019.04.11.).

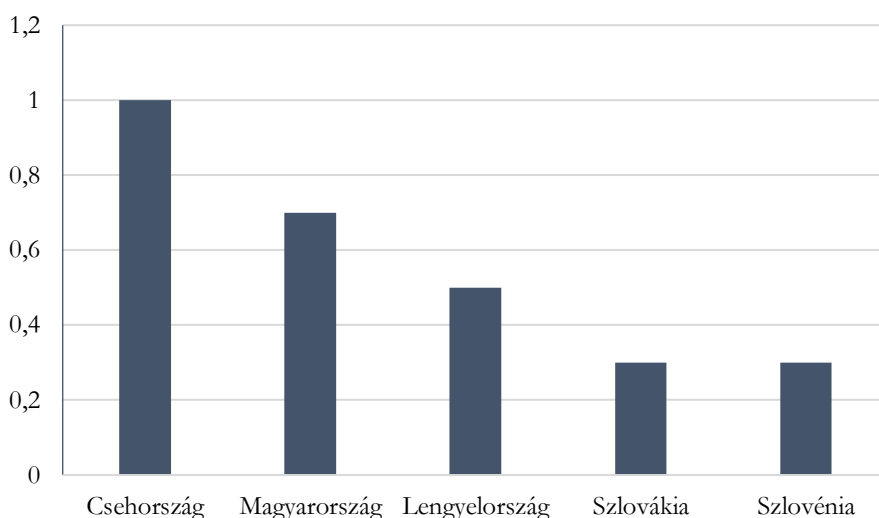
Véleményem szerint az Európai Unió részéről a Brexit-folyamat újbóli meghosszabbítása továbbra sem jelentene megoldást a rendezett kilépésre, vagyis a politikai bizonytalanság közép- és hosszú távon is fennmaradna. A fennálló politikai patthelyzetet tovább bonyolítja, hogy Theresa May miniszterelnök asszony május 24-én bejelentette, hogy június 7-én lemond a kormányfői megbízatásáról. Beszédében hangsúlyozta, hogy minden lehetséges lépést megtett annak érdekében, hogy meggyőzze a parlament alsóházának képviselőit a Brexit-megállapodás ratifikálásának szükségességéről (BBC News, 2019.05.24.). Az elmúlt időszakban a brit kormányfő asszony sikertelen tárgyalásokat folytatott a Munkáspárt vezetőjével, Jeremy Corbynnal, valamint nem tudta megszerezni a mérsékelt konzervatív képviselők támogatását a kilépést szabályozó egyezmény elfogadásához. May lemondásával tovább nőtt a politikai bizonytalanság a szigetországban, ugyanis júliusban a Konzervatív Pártnak kell döntenie a későbbi miniszterelnök személyéről. Amennyiben egy kemény Brexitet szorgalmazó politikusnak szavaznak bizalmat a toryk, akkor újból megnő a megállapodás nélküli kilépés esélye. Ebben a helyzetben a megoldást egy előrehozott parlamenti választás jelentené, melynek eredményeként egy stabil, új összetételű kormánytöbbség alakulna. Az újonnan megalakuló kormány egyik legfontosabb feladata lenne, hogy a brit parlament alsóházának képviselőit meggyőzze a rendezett és szabályozott kilépésről, amely az Európai Unióval való kapcsolatok rendezésének egyik legfontosabb előfeltétele. A 2019. július 23-án megválasztott új miniszterelnök, a kemény Brexitet támogató Boris Johnson politikája és a parlament működésének október 14-ig történő felfüggesztése egyértelműen a megállapodás nélküli kilépést valószínűsíti.

A Brexit hatásai Kelet-Közép-Európára és Magyarországra

Amennyiben az átmeneti időszak után az Egyesült Királyság mind az EU belső piacából, mind a vámunióból kikerül, akkor kereskedelmi megállapodás hiányában WTO szabályainak megfelelően alakulnának a szigetország és az EU közötti kereskedelmi kapcsolatok. A Nemzetközi Valutaalap 2018 júliusában készült elemzése rámutatott arra, hogy egy kemény kilépés („hard Brexit”) esetén a közép- és kelet-európai régióból a második legnagyobb negatív kibocsátási hatás a magyar gazdaságban jelentkezne (0,7 százalékpontos lenne ez a kibocsátás rontó hatás, míg Csehország és Lengyelország esetében 1 és 0,5 százalékpontos, Szlovákia és Szlovénia vonatkozásában pedig 0,3-0,3 százalékpontos). Európai uniós összehasonlításban az IMF tanulmányában a hetedik legnagyobb negatív kibocsátási hatását vázolta fel Magyarország esetében, amennyiben a pesszimista forgatókönyv valósulna meg hosszú távon (IMF Country Report No. 18/224. July 19, 2018).

Amennyiben a brit kilépés után az EU 27 tagállamával szabadkereskedelmi megállapodás lépne hatályba, akkor is megközelítőleg 0,2 százalékos negatív hatással kellene számolni a

magyar gazdaság vonatkozásában, ami lényegében középmezőnyt jelent az európai uniós tagállamok rangsorában (IMF Country Report No. 18/224. July 19, 2018).

1. ábra. A „hard Brexit” hosszú távú negatív hatása az adott országok kibocsátási szintjére (százalékban kifejezve)

Forrás: International Monetary Fund, IMF Country Report No. 18/224. July 2018.

In: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2018/07/18/Euro-Area-Policies-Selected-Issues-46097> Letöltve: 2019. augusztus 30.

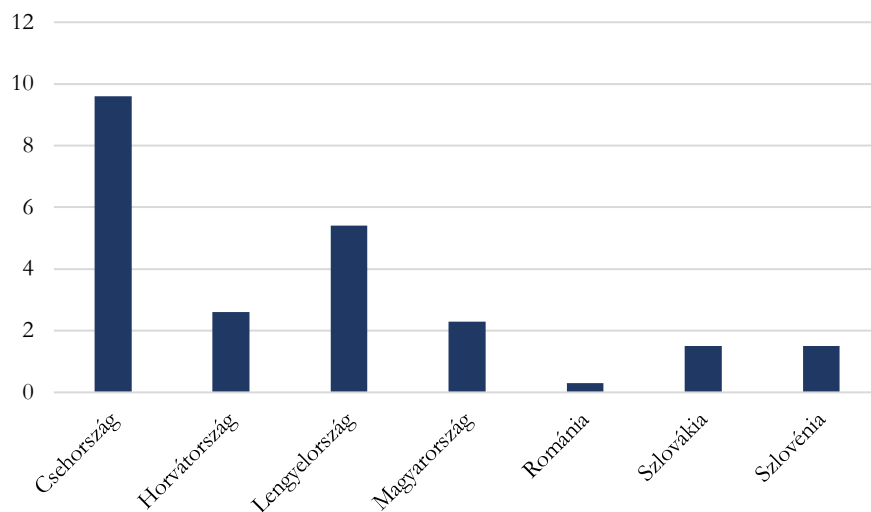
Az Erste Group 2018 októberében készített jelentése ugyancsak részletesen foglalkozott a megállapodás nélküli Brexit térség államaira gyakorolt makrogazdasági hatásaival. A szigetország Európai Unióból történő rendezetlen kilépése a vám- és nem vámjellegű kereskedelmi akadályok újbóli alkalmazása miatt pótlólagos költségeket jelentene a szigetország és az EU közötti kereskedelmi forgalomban. Ennek hátrányaival, beleértve a vámok Egyesült Királyságban működő hazai és külföldi vállalatok ellátási és értékláncaira gyakorolt hatásaival, továbbá a vám eljárás-vámellenőrzés költségeivel részletesen foglalkozik Losoncz Miklós: Az Egyesült Királyság kilépése az EU-ból és az európai integráció monográfiájában (Losoncz, 2017).

A szigetország integrációs szervezetből történő kilépésének gazdasági hatásai a kereskedelmi csatornákon keresztül érintik a közép- és kelet-európai térséget. A közvetett hatások az európai gazdasági növekedésen és az uniós költségvetésen keresztül érvényesülnének. A közép- és kelet-európai országok brit áruexportja nem éri el GDP-jük 5 százalékát, és még kisebb a szolgáltatásexport súlya. A közép- és kelet-európai országok számára továbbra is Németország a legfőbb külkereskedelmi partner. A Visegrádi Négyek közül a Nagy-Britanniába irányuló exporton belül mindössze 2 százalékos a Magyarországon és a Csehországban előállított hozzáadott érték, míg Lengyelország és Szlovákia esetében 1,3 százalék. Románia és Szlovénia vonatkozásában a szigetországba irányuló exporton belül előállított hozzáadott érték mindössze 0,5 százalék (Erste Group Research Special Report.

24 October 2018). Más szerzők a Brexit magyar gazdaságra gyakorolt hatásainak vizsgálata során arra hívják fel a figyelmet, hogy a kivitel megoszlásának átalakulása miatt 2008 és 2016 között csökkent az Egyesült Királyság szerepe a magyar termékexporton belül (a 2008. évi 4,7 százalékról 2016-ra 3,9 százalékra), addig a szolgáltatások exportján belül ellentétes tendencia figyelhető meg. 2008 és 2016 között minden évben nőtt a szigetországba irányuló szolgáltatásexport értéke és 2016-ban elérte a 7,9 százalékot. A szolgáltatások tekintetében az Egyesült Királyság 2016-ban a harmadik legfontosabb exportpartnerünk lett: a kivitel értéke 526, a behozatalé 324 milliárd forint volt. Tehát egy kemény kilépés esetén mind a termékek és szolgáltatások exportja jelentős mértékben visszaesne, melyet a szerzők matematikai számításokkal (úgynevezett gravitációs egyenlet segítségével) igazolnak (Váradi et. al 2017, p. 157-162).

A közép- és kelet-európai országok szoros gazdasági kapcsolatban állnak az euróövezet államainak gazdaságaival (elsősorban Németországgal), ezért az eurózóna lelassulása kedvezőtlen hatást gyakorolhat a közép- és kelet-európai térség növekedésére. A gazdasági növekedés lelassulása a befektetői környezetet is negatívan befolyásolja, amely visszavetheti a beruházási tevékenységet az Európai Unióban.

1. A brit kilépés az uniós költségvetésére is alapvető hatást gyakorol. A közép- és kelet-európai országok számára kedvezőtlen, hogy a Bizottság a 2021 és 2027 közötti költségvetési keretervben a közös agrár és kohéziós politika 5, illetve 7 százalékos csökkentésére tett javaslatot. Mindezek következtében szükséges a tagállami hozzájárulások mértékének növelése. Az Erste Group tavaly októberben készített elemzése azonban rámutatott arra, hogy az európai uniós támogatások csökkenése 2022 előtt nem érezteti majd hatását, mert a közép- és kelet-európai országok 2020 végéig a jelenlegi költségvetési időszak keretében hívhatják le az uniós pénzügyi forrásokat. Az európai uniós támogatások csökkenésével párhuzamosan a következő pénzügyi keretervben nőni fog a kötelező tagállami hozzájárulás mértéke (társfinanszírozás), amely ellensúlyozhatja az uniós támogatások visszaeséséből adódó beruházási hatásokat (Erste Group Research Special Report. 24 October 2018).
2. Jóllehet Csehország kivételével a többi közép- és kelet-európai országban csekély az Egyesült Királyságbeli székhelyű pénzügyi szolgáltatók követelése az adott országok saját GDP-jéhez képest, egy „kemény” Brexit esetén pénzügyi zavarokra kerülne sor a Cseh Köztársaságban. A Nemzetközi Valutalap 2018 júliusában készített tanulmánya rámutatott arra, hogy a cseh pénzügyi piacon a fokozott brit követelésállomány szorosan összefügg a cseh korona árfolyamkűszöbével is, ami nem engedte megerősödni a koronát, ezért az elmúlt időszakban a cseh jegybank jelentősen megnövelte devizatartalékait. A cseh jegybank brit piaci szereplőktől vásárolt devizát és adott el nekik koronát. Egy megállapodás nélküli Brexit esetén a – tőkekivonás miatt – jelentősen csökkenhet a jegybanki devizatartalék, amely jelenleg a bruttó hazai termék százalékát 60 százalékát teszi ki (IMF Country Report No. 18/224. July 19, 2018).

2. ábra. Az Egyesült Királyságbeli székhelyű bankok követelései a közép- és kelet-európai országokban az adott országok GDP-jéhez képest (2017, százalékban kifejezve)

Forrás: International Bank of Settlements. Consolidated banking statistics.

In: <https://www.bis.org/statistics/consstats.htm?m=6%7C31%7C70> Letöltve: 2019. augusztus 30.

1. Miközben 2004 és 2016 közötti időszakban folyamatosan növekedett Magyarországon az Egyesült Királyságbeli befektetők száma, addig a 2016 júniusában rendezett népszavazás óta a cégszám növekedés megállt, és a szigetországhoz köthető cégek alkalmazotti létszáma is csökkent. Amennyiben a tulajdonosi szerkezetet és a közvetett kapcsolatokat is figyelembe vesszük, akkor 2900 cég köthető a szigetországhoz tulajdonosi vonalon. Míg a brit érdekeltségű vállalatok 73 ezer alkalmazottat foglalkoztattak 2016 júniusában, addig jelenleg már csak 69 ezret. Vagyis a tulajdonosi szerkezet, az export- és import folyamatok, valamint a közvetett beszállítói láncok miatt Magyarországnak komoly kötődése van az Egyesült Királysághoz. A „kemény” Brexit tehát mikrogazdasági (vállalati) szinten is kedvezőtlen hatást gyakorolna (Világgazdaság, 2019.01.18.).
2. Ugyancsak lényeges kérdést jelent a Brexitet követő időszakban a szigetországba érkező munkavállalók számának alakulása. Közép- és kelet-európai összehasonlításban mintegy 1 millió lengyel munkavállaló (az összlakosság 2,5 százaléka) tartózkodik életvitelszerűen az Egyesült Királyságban. A román lakosság 2 százaléka, a szlovák és a magyar munkaképes korú népesség 1,5 és 1 százaléka dolgozik a szigetországban. A Brexit népszavazás eredménye után (2016. június 23.) elkezdett csökkenni a közép- és kelet-európai térségből Nagy-Britanniába áramló munkavállalók száma. 2018 márciusáig vizsgált időszakban a 8 régiós országba (Csehország, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia) összességében már több volt a hazatérő munkavállaló, mint a brit munkapiac irányába kivándorlók aránya. A Brit Statisztikai Hivatal 2019 áprilisában közzétett adatai szerint a 2017 és 2018 közötti

periódusban az Európai Unióhoz 2004. május 1-jén csatlakozott közép- és kelet-európai országokból összesen 38 ezren érkeztek és 53 ezren távoztak az Egyesült Királyságból. Megállapítható, hogy a térség országainak nettó bevándorlási egyenlege mínusz tizenötezer volt a vizsgált tizenkét havi időszakban (Office for National Statistics. Migration Statistics Quarterly Report: February 2019).

A Brexit után minden valószínűség szerint kevesebben választják majd a térségünkbeli munkavállalási céllal a brit piacot. A hazatérő munkavállalók enyhíthetik a közép- és kelet-európai országokat sújtó munkaerőhiányt. Ez utóbbi ellensúlyozhatja a hazautalt jövedelmek csökkenését a közép- és kelet-európai országokban. A brit font árfolyamának gyengülése miatt várhatóan csökkeni fog a háztartások elkölthető jövedelme. Lengyelország esetében a font 20 százalékos leértékelődése a hazautalt jövedelmek nagyságát a bruttó hazai termék 0,2 százalékaival csökkentené (Erste Group Research Special Report. 24 October 2018).

1. táblázat. Bevándorlási mérleg egyenlege az Egyesült Királyságban 2018. szeptember végén (ezer főben kifejezve)

	Bevándorlás	Kivándorlás	Migráció egyenlege
Összesen	627	345	283
Az Európai Unió összes tagországából	202	145	57
Az Európai Unió 15 tagállamából	107	73	34
Az Európai Unió 8 közép- és kelet-európai országából	38	53	-15
Az Európai Unióon kívüli országokból	340	79	261

Forrás: Office for National Statistics. Migration Statistics Quarterly Report: February 2019.

In: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/migrationstatisticsquarterlyreport/february2019> Letöltve: 2019. augusztus 31.

KONKLÚZIÓ

Az elmúlt időszak eseményei azt mutatták, hogy Theresa May konzervatív kormánya bár jogilag szabályozott módon szeretett volna az európai integrációból kiválni, azonban az Európai Unióval 2018 november végén megkötött kilépési megállapodást az alsóház három alkalommal is elutasította. A politikai patthelyzetet tovább bonyolította a miniszterelnök asszony 2019. június 7-én történt lemondása, amelynek eredményeként ismét megnőtt, sőt Boris Johnson miniszterelnökké történő kinevezésével nagyban valószínűsíthető a „kemény” Brexit veszélye.

Mind az EU, mind pedig Nagy-Britannia érdeke, hogy a kilépésre jogilag szabályozott módon kerüljön sor. Amennyiben erre nem kerül sor, akkor a legrosszabb forgatókönyvre kell felkészülnie, amely nemcsak a szigetország, hanem az Európai Unió tagországainak gazdaságát is negatívan érintené. Rendezetlen kilépés esetén a brit nemzetgazdaság recesszióba kerülhet, az Európai Unió gazdasága is mintegy 0,5 százalékponttal csökkenne,

valamint az eurózána periféria tagországainak gazdaságszerkezeti problémái is tovább súlyosbodnának.

A közép- és kelet-európai országok gazdaságilag és kereskedelmileg is szorosán kapcsolódnak az euróóvezet tagállamainak nemzetgazdaságához. Jóllehet a térség államainak szigetországba irányuló áru- és szolgáltatásexportja elhanyagolható, a Brexit gazdasági hatásai főleg kereskedelmi csatornákon keresztül érintenék a régió országait. A közvetett hatások főleg az európai uniósz gazdasági növekedésen és a költségvetésen keresztül érvényesülnének. A szabályozatlan kilépés a Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon működő brit vállalatokat is kedvezőtlenül érintené. A brit gazdaság visszaesése negatív hatást gyakorolna a magyar foglalkoztatásra, mert a teljes foglalkoztatáson belül Magyarországon a munkahelyek 1,8 százaléka függ az Egyesült Királysággal való kereskedelemtől. A magyar és cseh nemzetgazdaság a gépjárműgyártás miatt is sérülékeny. Hazánkban nemcsak az ipar, hanem a szolgáltató szektor is szorosán kapcsolódik a brit gazdasághoz. Megállapítható, hogy Magyarország, Csehország és Lengyelország esetében is fennáll a kitétség kockázata. Magyarországon a foglalkoztatást tekintve a szolgáltatóközpontok tevékenységére hathat a legerőteljesebben egy megállapodás nélküli és jogilag szabályozatlan kilépés (Portfolio, 2018.11.17.).

FELHASZNÁLT IRODALOM

A magyarországi cégeknek is betehet a Brexit. 2019. január 18. szám. In: <https://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagi-hirek/a-magyarorszagai-cegeknek-is-betehet-a-brexit-1304506/> Letöltve: 2019. augusztus 30.

ÁGOSTON Z.: Elutasította a brexit-megállapodást a brit parlament, káosz következhet. 168 óra. In: <https://168ora.hu/kulfold/elutasította-a-brexit-megállapodast-a-brit-parlament-kaosz-kovetkezhets-162204> Letöltve: 2019. augusztus 30.

BÉKÉSI L. – KOVALSZKY ZS. – VÁRNAI T.: Forgatókönyvek a Brexit lehetséges magyar makrogazdasági hatásaira. MNB-tanulmányok 125. 2017. In: <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-tanulmany-125-vegleges.pdf> Letöltve: 2019. augusztus 30.

Brexit: halasztás kérvényezésére kötelezte a parlament Theresa Mayt. 2019. április 4. szám. In: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/brexit-halasztas-kervenyezese-re-kotelezte-a-parlament-theresa-mayt.319765.html> Letöltve: 2019. augusztus 30.

Brexit-szavazás: megszavazták a halasztást. Portfolio, 2019. március 14. In: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/brexit-szavazas-megszavaztak-a-halasztast.317431.html> Letöltve: 2019. augusztus 30.

Brexit-maratonból most lett végképp Brexit-rétestésza. 2019. április 11. szám. In: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/a-brexit-maratonbol-most-lett-vegkepp-brexit-retestesza.320571.html> Letöltve: 2019. augusztus 30.

Brexit: MPs reject Theresa May's deal for a second time. BBC News. In: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-47547887> Letöltve: 2019. augusztus 30.

Erste Group Research Special Report. 24 October 2018. Would 'hard Brexit' be hard for CEE as well?

Elutasította a londoni alsóház a kilépés feltételeiről szóló megállapodást. Magyar Hírlap, 2019. március 12. szám.

- In:http://magyarhirlap.hu/cikk/143095/Elutasította_a_londoni_alsohaz_a_kilepes_felteteleiről_szolo_megallapodást Letöltve: 2019. augusztus 31.
- GOODMAN, D. (2019): Brexit Delay Adds Another Dimension of Damage to U.K. Economy. Bloomberg. 2019. március 14. In: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-03-14/brexit-delay-adds-another-dimension-of-damage-to-u-k-economy> Letöltve: 2019. augusztus 31.
- HALMAI P. (2018): A Brexit lehetséges gazdasági hatásai. Gazdaságtani alapok, módszertani lehetőségek. Európai Tükör, 2018/2. szám, pp. 7-32. In: https://folyoiratok.uni-nke.hu/document/nkeszolgaltato-uni-nke-hu/1_Halmaj_A_Brexit_lehetseges_gazdasagi_hatasai_Europai_Tukor_2018_2.pdf Letöltve: 2019. augusztus 31.
- Hazaköltöztetheti az angliai gyárát a Honda. Növekedés.hu. In: <https://novekedes.hu/hirek/hazakoltoztetiheti-angliai-gyarat-a-honda> Letöltve: 2019. augusztus 31.
- HORVÁTH D. – GYÖRGY L. – KISS I. – KUTASI G. (2017): A brexit hatása a magyar gazdaságra. Külügyi Szemle, 2017. tél. In: http://kki.hu/assets/upload/08_Horvath-Gyergy-Kiss-Kutasi-Regs.pdf Letöltve: 2019. augusztus 31.
- International Bank of Settlements. Consolidated banking statistics. In: <https://www.bis.org/statistics/consstats.htm?m=6%7C31%7C70> Letöltve: 2019. augusztus 30.
- Long-term impact of Brexit on the EU. International Monetary Fund, IMF Country Report No. 18/224. July 19, 2018. In: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2018/07/18/Euro-Area-Policies-Selected-Issues-46097> Letöltve: 2019. augusztus 31. <https://doi.org/10.5089/9781484368961.002>
- LANE, P. – MILESI-FERRETTI, G. (2007): The external wealth of nations mark II. Journal of International Economics, Vol. 73. pp. 223-250. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2007.02.003>
- Legfeljebb október 31-ig halasztható a Brexit. Magyar Hírlap, 2019. április 11. szám. In: <https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20190411-legfeljebb-oktober-31-ig-halaszthato-a-brexit> Letöltve: 2019. augusztus 31.
- LOSONCZ M. (2017): Az Egyesült Királyság kilépése az EU-ból és az európai integráció. Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok Egyeteme. DOI: <https://doi.org/10.29180/EK-kilep-EU.2017>
- MAYES, J.: The Brexit Bill: Here's the Damage So Far. Bloomberg. 2019. január 30. szám. In: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-30/the-brexit-bill-here-s-the-damage-so-far> Letöltve: 2019. augusztus 31.
- Nem rúgták ki Nagy-Britanniát az EU-ból. Portfolio. 2019. március 22. szám. In: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/nem-rugtak-ki-nagy-britanniát-az-eu-ból.4.318293.html> Letöltve: 2019. augusztus 31.
- Office for National Statistics. Migration Statistics Quarterly Report: February 2019. In: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/migrationstatisticsquarterlyreport/february2019> Letöltve: 2019. augusztus 31.
- Sokat veszíthet Magyarország a brit dráma miatt - Munkahelyeket kerülnek veszélybe. Portfolio, 2018. november 17. szám. In: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/sokat-veszithet-magyarország-a-brit-drama-miatt-munkahelyeket-kerulnek-veszelybe.304660.html> Letöltve: 2019. augusztus 31.
- Theresa May quits: UK set for new PM by end of July. BBC, 24 May 2019. május 25. In: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-48395905> Letöltve: 2019. augusztus 31.

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK, SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

BGE

2019

1. szám

Online folyóirat

Szerkesztette: VÁGÁNY Judit Bernadett, PhD - FENYVESI Éva, PhD

Borító: FLOW PR

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és
Idegenforgalmi Kar, Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék

Felelős kiadó: FENYVESI Éva, PhD
a Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék vezetője

ISSN 2630-886X

2019.

**MÉRSÉKELHETŐ-E OROSZORSZÁG EURÓPAI
GÉOPOLITIKAI AKTIVITÁSA AZ OLAJÁR MESTERSÉGES
BEFOLYÁSOLÁSA RÉVÉN?**

**IS IT POSSIBLE TO MITIGATE RUSSIA'S EUROPEAN
GÉOPOLITICAL ACTIVITY BY ARTIFICIALLY
INFLUENCING OIL PRICES?**

GLOFÁK Péter

Kulcsszavak: *geoökonómia, geopolitika, katonai kiadások, kőolajpiac*

Keywords: *geoökonómia, geopolitika, katonai kiadások, kőolajpiac*

JEL kód: *F51*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2019.01.02>

ÖSSZEFOGLALÓ

Az Európát érintő geopolitikai kihívások közül – ahogy a történelem során oly sokszor – most is az egyik legjelentősebb Oroszország fenyegetése. Oroszország egyre tudatosabban alkalmazza a hibrid hadviselés eszköztárszerét Európában is, emellett pedig a hagyományos katonai lépésekről sem mond le: annektálta a Krim-félszigetet, katonai repülőgépeivel rendszeresen megsérti európai országok légtérét és európai érdekeket (is) sértő hadmozdulatokat indított Szíriában.

A tekintélyes orosz haderő és nukleáris fegyverarszenál miatt a közvetlen katonai konfliktus nem reális alternatíva Oroszországgal szemben, így az ellenséges orosz lépésekkel szemben más módon kell fellépni az európai országoknak. A titkosszolgálati és informatikai védekezés mellett számításba jöhetnek a gazdasági hadviselés eszközei is. Ennek keretében a Krim-félsziget annexiója miatt 2014 óta több gazdasági szankció került elrendelésre Oroszországgal szemben, de szóba jöhetnek más gazdasági hadviselési eszközök is.

Kutatásom során azt vizsgáltam, hogy Oroszország európai érdekeket sértő lépéseivel szemben hatékony gazdasági hadviselési eszköz lehet-e a kőolaj árának befolyásolása. Kőolajpiaci adatok és katonai kiadási adatbázisok elemzésével lineáris regressziós összefüggés állítható fel a kőolaj ára és Oroszország katonai kiadásainak alakulása között, így számszerűsíteni lehet, hogy a kőolaj árának 1%-os esése átlagosan mennyivel veti vissza az orosz katonai kiadásokat. Kutatási eredményeim szerint az európai országoknak önmagukban nincs elegendő gazdasági potenciálja, hogy a kőolaj világpiacon tartós és jelentős áresést idézzenek elő, de az Egyesült Államokkal szövetségben hatékonyan alkalmazhatták ezt a geoökonómiai eszközt a Krim-félsziget 2014. évi annexiója utáni időszakban.

SUMMARY

Among the geopolitical challenges facing Europe – as has been the case in history – is now one of the most important threats facing Russia. Russia is increasingly aware of the use of hybrid warfare tools in Europe as well as of traditional military actions: annexation of Crimea, its military aircrafts regularly violate the airspace of European countries, launched military operations in Syria seriously violating of European interests.

Due to the significant Russian army and nuclear weapon arsenal, direct military conflict is not a real alternative to act against aggressive geopolitical activity of Russia, so European countries have to act in a different way against hostile Russian actions. Beside intelligence (secret services) and IT protection, the tools of economic warfare should also be considered. As a result of annexation of the Crimean Peninsula, several economic sanctions have been imposed on Russia since 2014, but other economic warfare instruments may also be considered.

In my research, I investigated whether the artificial influence of oil prices could be an effective economic warfare tool against Russia's actions violating European interests. Analysing oil market data and military spending database linear regression relationship can be discerned between the price of crude oil and the evolution of military spending of Russia. So, the average negative effect on Russian military spending of 1% fall in oil prices can be quantified. According to my research results, European countries alone do not have sufficient economic potential to induce a sustainable and significant price drop on the world oil market, nevertheless in alliance with its allies – first of all the United States – it can/ could be an effective geoeconomic tool against hostile Russian geopolitical steps.

BEVEZETÉS

Az elmúlt évszázadok folyamán Oroszország (illetve a Szovjetunió) mindig jelentős hatást gyakorolt Európa geopolitikai helyzetére és így van ez a 21. században is.

Bár a 21. században a katonai hadviselés helyett egyre inkább más geopolitikai eszközökre helyezte a hangsúlyt Oroszország az európai geopolitikai szinten is (pl. hibrid hadviselés, kibertámadások, gazdasági hadviselés, európai országok és az Európai Unió belpolitikai destabilizációja, választások befolyásolása stb.), nem mond le a katonai erő alkalmazásáról sem – elegendő, ha a Krím 2014. évi annexiójára gondolunk.

Tekintettel a tekintélyes orosz katonai potenciálra és a mérhetetlen pusztításra képes nukleáris fegyverezetre, az európai országok számára nem reális alternatíva a közvetlen katonai konfrontáció Oroszországgal szemben (kivételt jelent ez alól Ukrajna esete, amely kénytelen volt katonai erőt is bevetni területi egységének védelme során). Az európai országoknak tehát más eszközöket kell számba venni, ha fel akarnak lépni geopolitikai érdekeik védelmében Oroszországgal szemben. Az eszközök számbavétele során itt is felmerülhetnek a hibrid hadviselés vagy a kiber hadviselés eszközei, de emellett kiemelt hangsúlyt kaphatnak a gazdasági hadviselés eszközei is.

Az Európai Unió – szövetségesi rendszerének keretein belül – látványosan alkalmazta is a gazdasági hadviselést Oroszország ellen, amikor az Egyesült Államokkal együtt gazdasági szankciókat vezetett be Oroszország ellen (vagyonai eszközök befagyasztása, kereskedelmi korlátozások, pénzügyi korlátozások stb.)

A gazdasági hadviselésnek azonban vannak nem deklarált komponensei is. Mivel az orosz gazdaság túlzott mértékben támaszkodik egyetlen nyersanyag – a kőolaj – exportjára, ezért kézenfekvőnek tűnik az orosz gazdaság gyengítése a kőolaj árának mesterséges befolyásolása révén.

Jelen tanulmány keretében azt vizsgálom, hogy az európai országok számára lehet-e hatásos geoökonómiai eszköz az olaj árának mesterséges befolyásolása, ezen keresztül pedig az orosz gazdaság és az orosz katonai potenciál gyengítése, melynek eredményeképp Oroszország európai geopolitikai aktivitása is visszafogható.

SZAKIRODALOM FELDOLGOZÁS

A jelen dolgozat témájához kapcsolódó szakirodalom több részben kerül bemutatásra. Az első részben a gazdasági hadviselés és a geopolitika viszonyát bemutató szakirodalom áttekintésére kerül sor, a második részben a gazdasági hadviselés eszközeinek hatékonyságát bemutató szakirodalom kerül bemutatásra, harmadik részben George Shambaugh nyomán a gazdasági hadviselés fogalma és eszközei kerülnek bemutatásra.

A gazdasági hadviselés és a geopolitika kapcsolata

„A geopolitika mint a nemzetközi viszonyok térbeli és részben földrajzi aspektusaival foglalkozó multidiszciplináris társadalomtudomány a tizenkilencedik század utolsó harmadában, a huszadik század első évtizedeiben jelent meg az akadémiai tudományosság, a felsőoktatás, a politikai gondolkodás és a politikai döntéshozatal

világában” írta Szilágyi István: Geopolitika című könyvének előszavában (Szilágyi, 2018:7).

Szilágyi István könyvében áttekinti a nemzetközi geopolitikai szakirodalom történetét és fejlődését a XIX. század végétől napjainkig – bemutatva, értékelve és magyarázva a geopolitikai ellenlábások közötti küzdelmek természetét. Az elméletek közül – többek között – bemutatásra kerül a szociáldarwinista irányzat (Ratzel és Kjellén), a geostratégiai irányzat (Mahan, Mackinder, Haushofer), a légi hatalom elmélete (Douhet és Seversky), az „új világrend” elméletei (Castex és Spykman), a hidegháború geopolitikája és a Szovjetunió összeomlását követő „új történelmi korszak” folyamatot leíró geopolitikai elméletek – melykehez jelen kutatási témám is kapcsolódik. (Szilágyi, 2018).

A geopolitikai ellenfelek közti küzdelmek nemcsak a katonai küzdelmekre szorítkoznak, hanem számos más dimenzióban is tetten érhetők (pl.: informatikai hadviselés, lélektani hadviselés, geofizikai hadviselés, pszichotronikai hadviselés stb.) (Kőszegvári, 1995) és (Kőszegvári, 1999) – és szintén a nem katonai eszközök közé tartozik a gazdasági hadviselés is.

Bár a gazdasági hadviselés már az ókortól kezdve végigköveti az emberiség történetét, de az eszközei idővel jelentősen átalakultak. Manapság – a globalizálódó világban – az egyes országok, illetve szövetségek által bevethető gazdasági hadviselési eszközök nem csak azt teszik lehetővé, hogy az ellenlábás országok/szövetségek gazdaságát (és ezen keresztül politikai és katonai potenciálját) gyengíteni lehessen, hanem – más hadviselési eszközökkel kombinálva – esetenként lehetővé teszik, hogy egy halott nélküli háborúban le is lehessen győzni az ellenséget, még mielőtt katonai összecsapásra kerülne sor (Kőszegvári, 1999).

Az I. világháború végén Woodrow Wilson amerikai elnök felvázolta elméletét, amelyben a geopolitikai célok elérése során gazdasági szankciókkal tervezte helyettesíteni a katonai konfrontációt, így – meglátása szerint – megelőzhetőek lennének a háborúk (Padover, 1942).

A gazdasági hadviselés eszközeinek használata az I. világháború után valóban tudatossá és rendszerszemléletűvé vált az USA-ban. Míg az I. világháborúba való belépésekor az Egyesült Államok gyakorlatilag nem társított tudatos gazdasági eszközöket a katonai hadműveletek mellé (az I. világháborúba való belépést követően egy teljes év kellett, hogy tudatos gazdasági eszközrendszert is bevezessen a katonai aktivitás mellett), addig a II. világháborúban már a hadba lépést megelőzően a kormányzati „Gazdasági Hadviselési Testület” irányította a tengelyhatalmak gyengítésére, illetve a szövetségesek erősítésére irányuló gazdasági „hadműveleteket” világszerte (Bidwell, 1942).

Az elmúlt évtizedekben a geopolitikai erőterben olyannyira fontossá váltak a gazdasági szempontok, hogy a huszadik század végén a geopolitika fogalom szinonimájaként (vagy az azt felváltó irányzatként megjelent) a geoökonómia fogalma (Szilágyi, 2018). A Szovjetunió összeomlását követő időszakban a globális világgazdaság kialakulásával az ortodox geopolitika mellett egyre nagyobb teret nyert a nemzetközi küzdelmek gazdasági

aspektusainak elemzése. A geoökonómia fogalmát a Clinton-doktrína azon mondata jellemzi, miszerint bármilyen politikai célt a legegyszerűbb gazdasági úton elérni (Bernek, 2016). A gazdasági szemléletű geopolitikai irányzatot Luttwak nevezte el geoökonómiának. Cikkében hangsúlyozza, hogy a kétpólusú világrend megszűnését követően a katonai eszközöket felváltották a kereskedelmi eszközök, a polgári innovációk a katonai innovációknál is fontosabbak a geopolitikai térben (Luttwak, 1990). Bernek Ágnes hangsúlyozza, hogy Luttwak értelmezésében a „geoökonómia nem más, mint a nemzetek közötti ősi fegyveres rivalizálás folytatása új, gazdasági eszközökkel”, és „ebben az új helyzetben a katonák szerepét az állami bürokraták veszik át, akiknek a szakértelme, elhivatottsága döntheti el a világpiaci harc kimenetlét.” (Bernek, 2010). Bernek Ágnes kutatásai alapján megállapítja, hogy ebben az új geopolitikai erőterben – hasonlóan a hadtudományokban megszokottakhoz – alapvetően kétféle stratégia létezik: defenzív (védekező), illetve offenzív (támadó) jellegű (Bernek, 2010).

A geopolitikai viszonyok alakulásában az állam szerepének visszaszorulására és multinacionális vállalatok geopolitikai befolyásának növekedésére hívja fel a figyelmet Békési László (Békési, 2004). A politika földrajza című könyvében hangsúlyozza, hogy ma már a multinacionális vállalatok igen erőteljesen befolyásolhatják egyes államok sorsát, például telephelyválasztásaik, tőzsdei ügyleteik vagy árfolyam spekulációik révén. Ezeknek a vállalatoknak a döntési mechanizmusai azonban már távol esnek a politikában és az államelméletekben megismert döntési mechanizmusoktól, ezek megértése új – egyelőre még nem teljesen kidolgozott – megközelítést igényel az államvezetők részéről is. A fentiekkel hasonló megállapításokra jut Bernek Ágnes is: „...a piacgazdaság mindenhatósága, az aktuális kamatszint nagysága, vagy az akár eladósodás mértéke legalább annyira a politikatudomány kérdése lehet, mint például a választási eredmények értékelése.” (Bernek, 2010).

Míg a 20. század végén a globalizációs folyamatok voltak meghatározók a világgazdaság és a kapcsolódó geoökonómiai küzdelmek szempontjából, addig a 2008-as válság után egy erőteljes „deglobalizációs” folyamat is beindult. A nemzetgazdaságoknak és nemzetállamoknak a szerepe ismét felértékelődött: „...a 21. századot úgy is jellemezhetjük, mint a „gigászok” geopolitikai szóval élve a gazdasági nagyhatalmak versenyét” (Bernek, 2014), és ebben az új erőterben a természeti erőforrások szerepe újra ugyanolyan meghatározó, mint az 1970-es 1980-as évtizedben volt és a természeti erőforrások között továbbra is kiemelkedő szerepe van a kőolajnak és a földgáznak. Így újra felértékelődött az ásványkincsekben gazdag „Heartland” szerepe, amit jól jelez Oroszország erőteljes geopolitikai aktivitása a közép-ázsiai térségben. A kőolajpiaci küzdelmekben azonban igen jól jön az Egyesült Államok számára, hogy technológiailag immár lehetségesek „a kőolaj (kőolajhomok) és földgáz (palagáz) kitermelésének ún. nem hagyományos eljárásai” (Bernek, 2014), így a kőolaj és a földgáz világpiacán is tovább nő az Egyesült Államok – eddig is igen jelentős – súlya, ebből kifolyólag pedig geopolitikai sikerekre váltható geoökonómiai potenciálja is.

A gazdasági hadviselés eszközeinek hatékonysága

Wilson meglátásait a deklaráció után többen is vitatták és az elmúlt évtizedek szakirodalmi is jelentős részben pesszimista volt a gazdasági szankciók hatékonyságával kapcsolatban (Pape, 1998), bár az utóbbi időszakban némi elmozdulás tapasztalható az optimistább irányokba, átütő sikert nem lehetett elérni. A szakirodalom szkepticizmusa ellenére a mai napig igen gyakran alkalmazzák ezeket az eszközöket: az 1950-es évektől a 2000-es évekig a gyakorlatban alkalmazott gazdasági szankciók száma megnégyszereződött (Bergeijk, 2009). Különösen az Egyesült Államok (Fishman, 2017), illetve az elmúlt időszakban az Európai Unió alkalmazza rendszeresen külpolitikai céljai elérésére (Szép, 2015). Az Egyesült Államok geopolitikai gondolkodásában a Clinton-doktrína deklaráltan is kiemelt hangsúlyt adott a gazdasági eszközöknek (Bernek, 2016). A gazdasági hadviselés eszközeinek hatékonyságát is elemezte a szakirodalom. A hidegháború időszakában újragondolásra kerültek a gazdasági hadviselés eszközei, melyekkel kapcsolatban az egyik legátfogóbb elemzés David A. Baldwin nevéhez fűződik (Baldwin, 1985), aki „Economic Statecraft” című könyvében multidiszciplináris oldalról közelítette meg a kérdéskört. Szerinte a szakirodalom jelentős része azért pesszimista a gazdasági hadviseléssel kapcsolatban, mert nem veszi kellően figyelembe az egyes országok alternatív lehetőségeit az adott külpolitikai cél elérésére: lehet, hogy a gazdasági szankciók nem hoznak átütő sikert, de az alternatív lehetőségek (pl.: katonai megoldás) túl kockázatosak, vagy még kevésbé lennének hatásosak mint a gazdasági hadviselés, esetleg jelentősen drágábbak – ezért alkalmazzák helyettük a gyakorlatban a gazdasági hadviselés eszközeit.

Elliot hangsúlyozza továbbá, hogy a gazdasági szankciók csak akkor lehetnek sikeresek, ha egy átfogó és koherens külpolitika részét képezik (Elliot, 1998), így a komplex külpolitikai intézkedéscsomag elemzése nélkül, önmagukban nem lehet értékelni a gazdasági hadviselés eszközeinek hatékonyságát.

A gazdasági hadviselés fogalma és eszközei

A gazdasági hadviselés egyidős az emberiség történelmével. Már ókori példákat is ismerünk arra vonatkozóan, hogy a geopolitikai ellenfelek gazdasági eszközökkel próbálták meg gyengíteni az ellenlábás fél gazdasági – és ezen keresztül politikai és katonai – potenciálját.

A gazdasági hadviselés (economic warfare) azóta is végigköveti az emberiség történetét, de az alkalmazott eszközök idővel jelentősen átalakultak. A gazdasági hadviselés eszköztárának sokszínűségére vonatkozóan érdemes áttekinteni néhány történelmi példát:

I.e. 432. Athén – „megarai néphatározat”: Periklész javaslatára Athén kitiltotta Megara város kereskedőit Athén és a Déloszi Szövetség piacairól (mai szóhasználatlal ezt a lépést gazdasági bojkottnak nevezhetnénk). Az Athénnál jóval kisebb Megara ekkor Spártához fordult segítségért és az egy évvel később kirobbant peloponnészoszi háborúban Spárta szövetségeseiként Athén ellen harcolt. A háború 27 évig tartott és Athén teljes vereségével

végződött. A peloponnészoszi háború egyes szakaszaiban szintén találunk példákat a gazdasági hadviselésre: i.e. 405-ben például a spártai hajóhad az aigoszpotamoi csatában megtámadta és megsemmisítette az athéniak ellátására nélkülözhetetlen gabonaszállítmányt (Thuküdidész, 2006)

1687 Eger várának visszavétele a törököktől: Magyarországon széles körben ismeretes, hogy a törökök hogyan foglalták el Eger várát 1596-ban. Az azonban kevésbé ismert 91 évvel később, 1687-ben a vár visszavétele „gazdasági hadművelet” keretében történt. A magyar és keresztény seregek körbezárták a várat és megakadályozták, hogy élelmiszer juthasson be a török várvédőkhöz. Négyhónapnyi éheztetés után a várat védő Ruztem pasa és 3500 fős katonasága megadta magát és átadta a várat a keresztény szövetségeseknek.

COCOM-lista 1947: multilaterális kereskedelmi embargó keretében az Egyesült Államok és szövetségesei előírták, hogy a tilos a KGST országai (és Kínába) exportálni az ún. COCOM-listán szereplő, csúcstechnológiát képviselő termékeket, hogy azok minél kevésbé tudjanak lépést tartani a fegyverkezési versenyben az Egyesült Államokkal.

A gazdasági hadviselés (economic warfare) fogalmának többféle meghatározása található a szakirodalomban. Jelen tanulmányban George Shambaugh „Encyclopedia Britannica”-ban leírt meghatározását vettem alapul: a gazdasági hadviselést megindító fél „gazdasági eszközökkel meggyengíti a megcélzott ország gazdasági potenciálját, ezen keresztül pedig politikai és katonai erejét. Gazdasági hadviselésnek tekinthető továbbá, ha gazdasági eszközökkel kényszeríti az ellenlábás országot viselkedésének megváltoztatására, illetve meggátolja, hogy más országokkal normális gazdasági kapcsolatokat tartson fenn. Jellemző eszközei lehetnek a gazdasági hadviselésnek a kereskedelmi embargó, a bojkott, a szankciók, a diszkriminatív vámpolitika, vagyoni eszközök befagyasztása, segélyek felfüggesztése, beruházások tilalma és a kisajátítás” (Shambaugh, 2002).

Shambaugh gazdasági hadviselésnek tekinti azokat az eseteket is, amikor ténylegesen nem kerülnek bevetésre a fenti gazdasági eszközök – de ezen eszközök bevetésének fenyegetésével próbál nyomást gyakorolni egyik országra a másikra. (Shambaugh, 2002).

A gazdasági hadviselés során további cél lehet egy esetleges háború kitörésének megakadályozása – az ellenlábás fél már azelőtt lássa be, hogy nem lenne esélye egy katonai konfliktus során, mielőtt még arra sor kerülne.

A Shambaugh által felsorolt példák a gazdasági hadviselés eszköztárából a gazdasági szankciók közé tartoznak. Tanulmányomban azonban tágabb értelemben használom a gazdasági hadviselés fogalmát. A Shambaugh féle eszköztárat átalakítottam és kiegészítettem három olyan eszközzel, amelyek nem minősülnek gazdasági szankciónak, de alkalmasak erőteljes gazdasági nyomásgyakorlásra vagy az ellenlábás ország gazdasági helyzetének erőteljes meggyengítésére: „erőforrások piaci árának befolyásolása”, „támadás az ország pénzügyi rendszere ellen” és „fegyverkezési verseny kikényszerítése”.

A fentiek alapján a gazdasági hadviselés eszközeit az alábbiak szerint csoportosítottam:

- Segélyek/támogatások felfüggesztése
- Diszkriminatív vámpolitika
- Vagyoni eszközök befagyasztása/lefoglalása
- A célba vett ország export termékeinek kizárása a piacokról (bojkott)
- Bizonyos termékek bevitelének tilalma (embargó)
- Erőforrások piaci árának befolyásolása
- Támadás az ország pénzügyi rendszere ellen
- Fegyverkezési verseny kikényszerítése

A gazdasági szankciók bevetése előtt mindig mérlegelni kell, hogy a szankcionálni kívánt ország milyen ellenlépésekre képes, ezekkel tud-e érdemi károkat okozni, és ezek a lehetséges károk milyen arányban állnak a gazdasági hadviselés elérhető – politikai vagy gazdasági – hasznaival szemben.

Bár a gazdasági hadviselés egyik fontos célja a háborúk és a háborús szenvedések elkerülése, egy-egy gazdasági támadás is eredményezheti sok millió ember mérhetetlen szenvedését vagy sok ezer ember halálát, ha a szankciók eredményeként például élelmiszerhiány vagy gyógyszerhiány lép fel a szankciót elszenvedő országban (Weiss et al. 1997). Az egyik legismertebb ilyen jellegű humanitárius katasztrófát az ENSZ Biztonsági tanácsának 1990-ben Irakra kivetett átfogó gazdasági szankciói okozták, ahol a szakirodalmi források százezres nagyságrendűre becsülik az áldozatok számát (Szép, 2015).

További negatív hatása a gazdasági szankcióknak, hogy a tapasztalatok alapján rendszerint csökkentik a demokrácia szintjét a szankciónak kitétt országban. Ezen országokban a szankciók hatására rendszerint autokrata (esetleg diktatórikus) irányba tolik el a hatalomgyakorlás módja (Peksen, 2010).

A gazdasági szankciók alkalmazásának szigorú nemzetközi jogi aspektusai is vannak (pl.: ENSZ vagy WTO szerződések), de ezen szempontok vizsgálata meghaladná jelen tanulmány kereteit, így ezekkel az alábbiakban nem foglalkozom.

A gazdasági hadviselés fentiekben bemutatott eszközei alkalmazhatók önmagukban vagy egymással kombinálva is. Hatékonyabb végrehajtás érdekében pedig ötvözhető a nyomásgyakorlás egyéb eszközeivel is, például informatikai rendszerek elleni támadás, nemzetközi szervezetekben (pl.: ENSZ, WTO) való fellépés az adott országgal szemben vagy katonai erődemonstráció (hadgyakorlat).

A gazdasági hadviselés főbb eszközei

Ahogy a korábbi fejezetekben bemutatásra került, a gazdasági hadviselés eszközei igen sokrétűek, bizonyos eszközök kapcsán a szakirodalomban élénk vita folyik arról, hogy az adott eszköz egyáltalán a gazdasági hadviselés eszköztárába sorolható-e vagy nem (az ellenség kőolaj utánpótlási vonalainak bombázása vajon inkább katonai vagy inkább

gazdasági hadviselésnek minősül?). Mellőzve most ezen viták részletes bemutatását az alábbiakban bemutatásra kerülnek azok a jelentősebb eszközök, amelyeket a gazdasági hadviselés során az egyes országok (elsősorban a nagyhatalmak) alkalmazni szoktak geopolitikai küzdelmeik során.

A bemutatás során – az egyszerűség kedvéért – egyes számban fogalmazok a gazdasági hadviselést megindító és az azt elszenvető országgal kapcsolatban, de természetesen mindkét fél esetében egy-egy ország helyett országok csoportjáról (akár szövetségekről) is lehet beszélni, így az alábbiakban leírtak természetesen országcsoportokra is értelmezhetők (az egyes számú fogalmazás ellenére).

- *Segélyek/támogatások felfüggesztése:* olyan országok ellen alkalmazható, akik az eddigiekben segélyeket kaptak és ezen segélyek megvonása (vagy az ezzel való fenyegetés) révén lehet befolyásolni magatartásukat. Mivel ezek az országok segélyeket kapnak/kaptak a most velük szemben fellépő országtól, ezért jellemzően nem kimondottan ellenséges országról, hanem esetenként baráti vagy semleges országokról is lehet szó, így ez az eszköz viszonylag enyhe formája a nyomásgyakorlásnak, de ha az adott ország nagyon ki van szolgáltatva a segélynek/támogatásnak, akkor igen erős nyomásgyakorlási eszköz lehet. (Az Egyesült Államok évente több mint 1 mrd USD segélyt nyújt Egyiptomnak, amelyet 2013-ban a katonai puccs idején felfüggesztettek, majd 2015-ben újra indítottak, hogy „megerősítsék Egyiptom szélsőségesek elleni harcképességét”).

Fontos szempont, hogy nem szabad például fegyvervásárlására segélyt/támogatást nyújtani olyan országnak, amely fegyvereket a támogatott ország később esetleg a támogató ország vagy annak szövetségesei ellen fordíthat a geopolitikai küzdelmei során. Az Egyesült Államok például nem támogathat pénzügyileg olyan egyiptomi fegyverbeszerzést, amely fegyvereket a jövőben valószínűsíthetően Izrael ellen vethetne be az arab ország.

- *Diszkriminatív vámpolitika:* olyan országokkal szemben alkalmazható, akikkel aktív kereskedelmi kapcsolatot ápol a diszkriminatív vámpolitikát bevezető fél. A diszkriminatív vámpolitika keretében a megcélzott országból származó importot magasabb (esetenként extrém magas) vámokkal sújtják – így csökkentik, vagy akár el is lehetetlenítik az adott termékek értékesítését a diszkriminatív vámpolitikát alkalmazó ország piacain. A vámpolitikai diszkrimináció célozhat egyetlen gazdasági ágazatot (célszerűen olyat, amely az adott ország esetében kulcsfontosságú: pl.: egy konkrét iparág termékei, vagy ásványi nyersanyagok, vagy adott esetben mezőgazdasági termékek exportja), vagy egyszerre több ágazatot – akár a teljes gazdasági vertikumot az adott országban.

A diszkriminatív vámpolitika bevetése előtt alaposan mérlegelni kell, hogy a diszkriminatív vámpolitikai intézkedésekkel sújtani kívánt ország földrajzilag, mely piacokra juttatja el jelenleg a termékeit és ezen piacok közül melyek azok, amelyek bevonhatók egy közös vámpolitikai szankció alkalmazásába. További kérdés, hogy a

diszkriminatív vámpolitikai intézkedésekkel sújtott ország mennyire könnyen található új piacokat (ahol nem sújtják diszkriminatív vámok a termékeit), és ahol a termékeit értékesíteni tudja – figyelembe véve a szállítás földrajzi aspektusait is – (például szemet szállítani több ezer km-re nem gazdaságos).

Akkor lehet hatékony eszköz a diszkriminatív vámpolitika, ha a büntetni kívánt ország földrajzi piacainak minél nagyobb részét sikerül felsorakoztatni a büntető szankció mögé és gazdasági vagy földrajzi okokból nem – vagy csak korlátozottan – tud új piacokat megcélózni a szankció alatt álló állam. A fentiekből következően nagyon erős nyomásgyakorlási eszköz lehet a diszkriminatív vámpolitika, ha az ezzel sújtani kívánt ország export termékeinek nagy része (vagy akár teljes egésze) a diszkriminatív vámpolitikai eszközt bevetni kívánó ország piacain kerül értékesítésre, vagyis monoposzónia jellegű pozícióban van a diszkriminációt alkalmazni kívánó ország – ha nem is világ szinten, de az adott termék értékesítésének földrajzilag behatárolt területein igen.

Diszkriminatív vámpolitika alkalmazása esetén azt is mérlegelni kell, hogy a kivetett vámtételek miatt az ezt alkalmazó ország saját piacain áremelkedés vagy hiány is felléphet, tehát ez az intézkedés számottevő gazdasági hátrányt és veszteséget okozhat a saját gazdaságban is. Ehhez még hozzá kell számítani a szankció alatt álló ország várható gazdasági ellenlépéseinek hatásait is, például ő is kivethet diszkriminatív vámtarifákat büntető jelleggel, amely tovább gazdasági veszteségeket okozhat. Csak akkor érdemes diszkriminatív vámpolitikai eszközöket bevetni, ha mindezen várható veszteségek elmaradnak a várható eredmények mértékétől. Ennek eseti mérlegelése azonban már nem csak gazdasági, hanem politikai elemzések tárgya is.

- *Vagyonai eszközök befagyasztása/lefoglalása* már erőteljesebb gazdasági nyomásgyakorlási eszköz lehet. Enyhébb formájában egyes kiemelt személyek, intézmények, vállalatok külföldi eszközeit fagyasztja be/foglalja le az ezt elrendelő ország. Súlyosabb formájában a szankció alatt álló állam minden adott országban található eszközére kiterjedhet a befagyasztás/lefoglalás. Ilyen esetekben ez a lépés már a katonai megoldást közvetlenül megelőző szankció is lehet, így bizonyos esetekben „de facto” hadüzenetként is értékelhető.
- *A célba vett ország export termékeinek kizárása a piacokról (bojkott)*. Ilyen esetben a szankció alatt álló ország export termékeire vetnek ki részleges vagy teljes tilalmat, részben vagy egészben megfosztva az adott országot exportbevételeitől. Ezen szankció sikerességének feltételei nagymértékben hasonlítanak a diszkriminatív vámpolitikánál megfogalmazott feltételekkel. Egyrészt fontos kérdés, hogy a szankció alatt álló ország export piacainak mekkora részét sikerül beállítani az exportkorlátozás, mint büntető szankció mögé, másrészt – fontos földrajzi szempontokat is felvető – kérdés lehet, hogy a szankció alatt álló ország mennyire könnyen tud új földrajzi piacokat szerezni. Igen erőteljes lehet a bojkott révén elérhető gazdasági nyomás, ha a bojkottot kivető ország az adott termék releváns piacán monoposzónia jellegű

pozícióban van. További fontos kérdés, hogy várható-e érdemi ellenlépés az exportkorlátozás alá vont országtól, amely gazdasági/politikai károkat okozhat az exportkorlátozást eredetileg elrendelő országnak.

További fontos földrajzi vonatkozása a bojkottnak, hogy a bojkottot alkalmazó országnak előzetesen fel kell térképeznie, hogy földrajzi szempontokat is, figyelembe véve milyen más forrásokból tudja beszerezni (esetleg maga előállítani) a bojkottált termékeket, ellenkező esetben a saját gazdaságában hiány, vagy jelentős áremelkedés léphet fel, amely károkat okoz az egész gazdaságnak.

- *Bizonyos termékek bevitelének tilalma (embargó)* esetén a szankciót kivető ország meg akarja akadályozni, hogy a szankció alá vont ország hozzájusson bizonyos árukhoz/termékekhez. A szankciót kivető ország érdekeinek megfelelően ezek a termékek többféle csoportba sorolhatók: lehetnek például fegyverek, vagy kiemelt fontosságú nyersanyagok (pl.: kőolaj és kőolajtermékek) vagy például világszínvonalat megtestesítő technológiai eszközök (melyek közvetve vagy közvetlenül akár katonai célokat is szolgálhatnak – pl.: COCOM lista).

Függően a termék jellegétől más-más szempontokat kell figyelembe venni ezen eszköz alkalmazásakor. Ha kőolaj bevitelének megakadályozása a cél, akkor a szankció sikerének a záloga, hogy nagyobb mennyiségek bejutását akadályozza meg például kőolajvezetékek, kőolajszállító hajók, kikötők földrajzilag megvalósítható ellenőrzésével. Ha kisebb mennyiség – a szankció ellenére – mégis bejut az országba, az önmagában még nem jelenti a szankció kudarcát. Ha viszont szankció célja például, hogy – katonai célokra is alkalmazható – csúcstechnológiát megtestesítő eszközök beszerzését meggátolja (pl.: COCOM lista), akkor akár egyetlen kisméretű eszköz (pl.: egy számítógép vagy egy mikrochip) bejutása is a szankció kudarcát jelentheti. A kétféle esetben tehát alapvetően más földrajzi szempontokat kell elemezni.

Kőolaj bevitelének tilalma esetén elsősorban a kőolajvezetékek földrajzi elhelyezkedését, illetve ellenőrzésének lehetőségeit kell áttekinteni, tengerparttal rendelkező ország esetén fontos, hogy meg lehessen akadályozni (jogi vagy katonai erővel) hogy az adott ország kikötőibe kőolaj szállító hajók juthassanak be.

- *Piaci árak befolyásolása* olyan termékek esetében, amelyek kulcsfontosságúak a célpont ország kereskedelmében (pl.: egy kőolaj exportáló ország meggyengítése a kőolaj árak tartós csökkentése révén). Ez az egyik legkomplexebb tervezést és végrehajtást igénylő és legnagyobb gazdasági potenciált igénylő feladat lehet a gazdasági hadviselés eszközei között, elsősorban olyan esetekben, amikor az adott termék befolyásolni kívánt releváns piaca nagy földrajzi kiterjedésű – akár az egész világpiac is lehet.

Ilyen lépések megtervezése során először is fel kell mérni, hogy az adott termék vonatkozásában mi számít releváns földrajzi piacnak, és ezen a földrajzi piacon mekkora az adott termék jellemző napi/havi/éves kereskedési volumene, illetve hogyan működnek az ármechanizmusok, mekkora a kereslet és kínálat

árrugalmassága. Fel kell mérni, hogy várhatóan mekkora időszakra kell majd eltéríteni az árat a várható egyensúlyi piaci ártól, és ez milyen eszközökkel lehetséges (pl.: kereslet/kínálat befolyásolása a termelés, gyártás, raktározás, szállítás befolyásolása révén). A releváns földrajzi piac méretétől függően ez óriási pénzügyi/gazdasági ráfordítást igényelhet, különösen, ha az eltérített árakat hosszú ideig szükséges fenntartani, hogy a kívánt politikai célt el lehessen érni. A fenti példában említett kőolajár csökkentés esetén akár éveken keresztül jelentősen olcsóbban kell adni a kőolajat az egyensúlyi piaci árnál akár a teljes világpiacon – mindezt az alacsonyabb árakból fakadó, megugró kereslet mellett. Ha felismerik a helyzetet a piaci spekulánsok, akkor az ő pótlólagos keresletüket is ki kell elégíteni az alacsony áron. Mindezek óriási gazdasági potenciált feltételeznek, amelyekkel rendelkezni kell, ellenkező esetben eleve kudarcra ítéltetett a terv.

A gazdasági hadviselés ezen eszközének sajátossága, hogy – szemben a korábbiakban bemutatott eszközökkel – itt nem történik nyilvános deklaráció a lépés bevezetéséről. Bár az ilyen módon „megtámadott” ország hírszerzési forrásokból valószínűleg előbb vagy utóbb értesül róla, de a geoökonómiai „támadás” nyilvános elismerésére általában nem kerül sor.

Egyes feltételezések szerint egy ilyen összehangolt olajpiaci lépéssorozat állhatott a 80-as években az olajár mélyrepülése mögött, amelynek keretében az Egyesült Államok és szövetségesei próbálták meg a Szovjetunió gazdaságát megroppantani az olajár tartós és jelentős csökkentése révén (Salameh, 2015)

- *Támadás az ország pénzügyi rendszere ellen:* szintén deklaráció nélkül történik, az akció sikere ugyanis nagymértékben függ attól, hogy mennyire sikerül titokban tartani. A II. világháborúban Németország próbálkozott nagy mennyiségű hamis font és dollár bankjegy nyomtatásával és „szétszórásával”, ezzel erőteljes font, illetve dollár inflációt előidézve és meggyengítve az Egyesült Államok és Nagy-Britannia pénzügyi/gazdasági helyzetét, ennek révén pedig katonai potenciálját (Bernhard-hadművelet) – ez a terv végül nem járt érdemi sikerrel (Bower, 1994). A Bernhard-hadműveletnek jelentős földrajzi-logisztikai vonatkozásai is voltak (hamis bankjegyek legyártása és földrajzi szétterítése kapcsán). A II. világháború óta azonban világ pénzügyi rendszere jelentősen átalakult és jelentős részben informatikai alapokra helyeződött. Így a pénzügyi rendszerek elleni támadás ma már első sorban inkább informatikai támadásként képzelhető el a kibertérben.
- *Fegyverkezési verseny kikényszerítése:* egy intenzív fegyverkezési versenynek hatalmas költségei vannak minden olyan ország számára, amely részt vesz ebben a versenyben, és a kevésbé hatékonyan működő (vagy éppen válságban lévő) gazdaságok kevésbé tudják elviselni ezeket a pótlólagos költségeket, mint a hatékonyabban működő vagy éppen prosperáló szakaszban lévő gazdaságok. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti geopolitikai küzdelmek egyik hangsúlyos területe volt a fegyverkezési verseny az 1980-as években.

Amikor a háború kitörésének reális veszélye van, akkor igen kockázatos fegyverkezési versenybe hajszolni a geopolitikai ellenlábasokat, mert minél inkább felkészül az ellenfél a háborúra a fegyverkezési verseny révén, annál nagyobb esélye lesz a katonai győzelemre, vagy legalábbis annál nagyobb veszteségeket tud okozni a fegyveres konfliktus során. A fegyverkezési verseny kikényszerítése ezért olyan esetekben jöhet szóba, amikor a geopolitikai ellenfelek közötti nyílt fegyveres konfrontáció esélye kicsi, mert mindkét fél számára túlzott kockázatot hordozna.

Az 1980-as években a fegyverkezési verseny már a világűrre is kiterjedt (Reagan elnök híres csillagháborús terve kapcsán), így a térelméletek új dimenziója, a világűr is helyet követelt magának a földrajzi szempontok között.

KUTATÁSMÓDSZERTAN

A kutatás során az GDP, az olajár és a katonai kiadások változásainak összefüggéseit vizsgáltam statisztikai módszerekkel Oroszországra vonatkozóan. Megvizsgáltam továbbá, hogy amikor az elmúlt évtizedekben meredeken esett az olajár, azt mely olajpiaci szereplők viselkedése okozta.

Kőolajpiaci adatok tekintetében a British Petrol adatbázisára támaszkodtam (British Petrol, 2018): British Petrol: Statistical Review of World Energy 2018: bp-stats-review-2018-all-data <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html>

A katonai kiadási adatok pedig a Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) katonai kiadásokat tartalmazó adatbázisából származnak (SIPRI, 2018): Military Expenditure Database 1949-2017: SIPRI-Milex-data-1949-2017.xls <https://www.sipri.org/databases/milex>

A felhasznált GDP adatok pedig a Világbank adatbázisából származnak: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=RU>

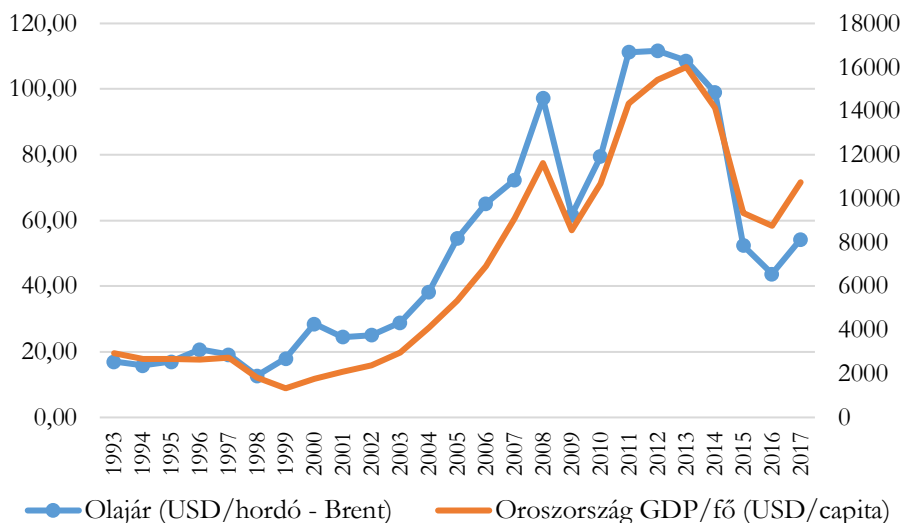
A vizsgálatok során regressziós modelleket állítottam fel, hogy megvilágítsam a különböző változók közötti kapcsolatot és azok geopolitikai/geoökonómiai jelentőségét Oroszország esetében.

EREDMÉNYEK

Az orosz gazdasági teljesítmény és katonai költségvetés kapcsolata az olajárral

Az orosz gazdaság igen nagymértékben ki van téve egyetlen nyersanyag, a kőolaj piacának, ebből kifolyólag a kőolaj világpiacának folyamatai jelentős mértékben meghatározzák az orosz gazdaság teljesítményét, a kormányzat bevételeit és ezen keresztül a lehetséges katonai költségvetés kereteit is.

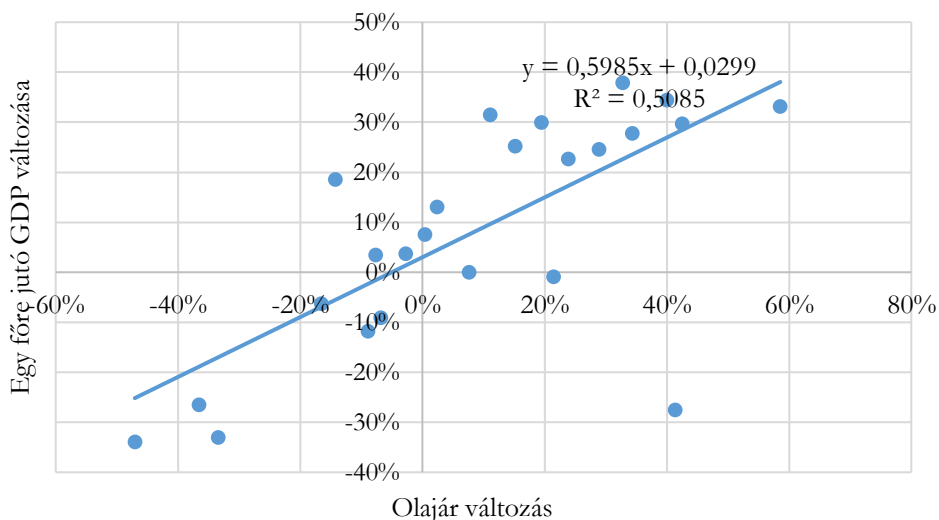
Ennek elemzése során első lépésben bemutatom az olaj világpiaci árának hatását az orosz gazdasági teljesítmény alakulására.

1. ábra. Az olajár és Oroszország egy főre jutó GDP-jének alakulása (1993-2017)

Forrás: Világbank, British Petrol (ábra: saját szerkesztés)

Az olaj világszertei árának (kék vonal) emelkedésével egy időben Oroszország egy főre jutó GDP-jének emelkedése figyelhető meg (narancssárga vonal), míg az olaj világszertei árának csökkenése idején Oroszország egy főre jutó GDP-je is csökkenő tendenciát mutat. A fenti ábra tehát a két tényező között fennálló kapcsolat meglétére utal, így ez alapján érdemes megvizsgálni a két tényező korrelációs kapcsolatát is.

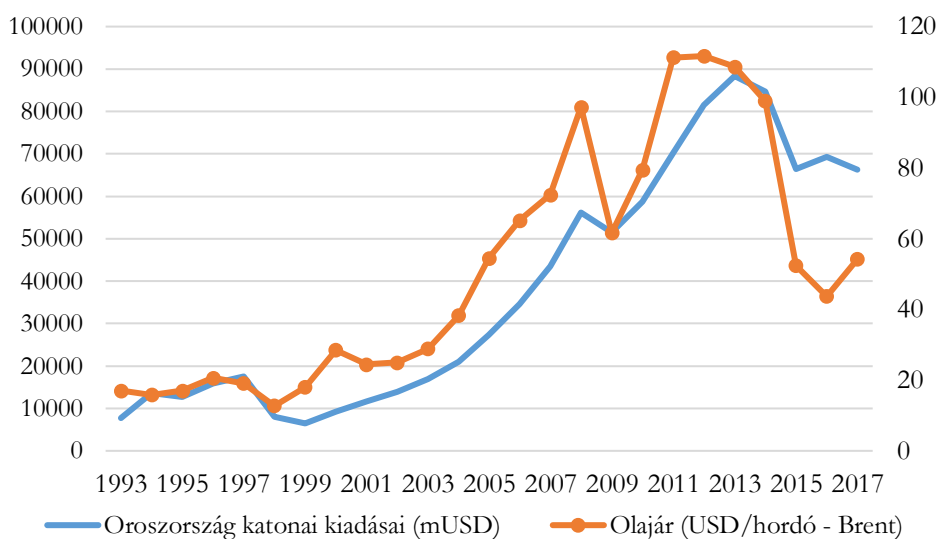
2. ábra. Az olajár változása és Oroszország egy főre jutó GDP-jének változása (1994-2017)

Forrás: Világbank, British Petrol (ábra: saját szerkesztés)

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy amikor 1%-kal változik az olaj világpiaci ára, akkor az egy főre jutó orosz GDP 0,6%-kal változik, azonos irányban. A korrelációs együttható értéke: 0,71, ez az érték már határozottan jelzi a kapcsolat meglétét.

Az olajár változása tehát – jellemzően már ugyanabban az évben – erőteljes hatást gyakorol az orosz gazdaság teljesítményére. Feltételezve, hogy az orosz kormányzati bevételek nagysága jelentős mértékben függ az ország adott évi gazdasági teljesítményétől, ezért reális feltevés, hogy az olajár változása jelentős hatással van az orosz kormányzat adott évi katonai költségvetésének nagyságára is.

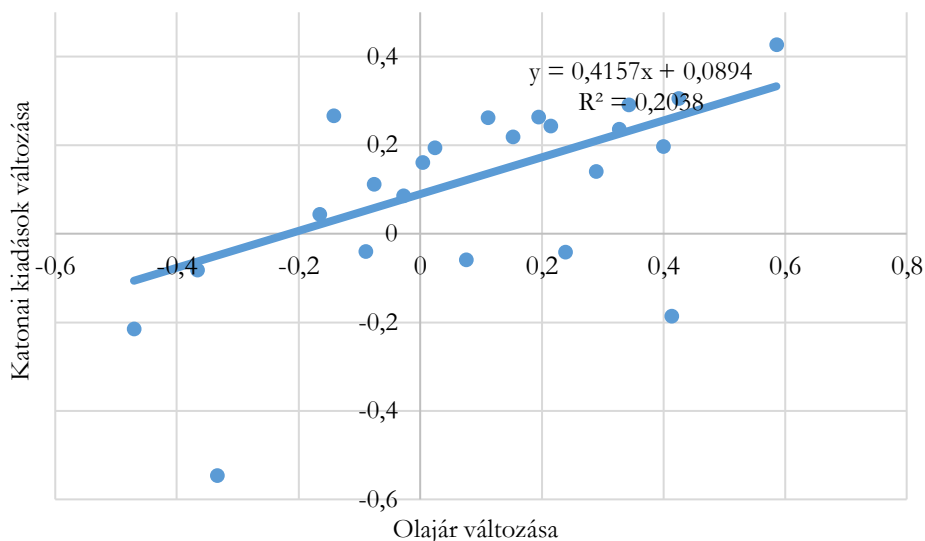
Statisztikai módszerekkel megvizsgáltam az olaj világpiaci árának és Oroszország katonai kiadásainak összefüggéseit, a kapott eredmények az alábbiakban kerülnek összefoglalásra.

3. ábra. Az olajár és Oroszország katonai kiadásainak alakulása (1993-2017)

SIPRI Military Expenditure Database 1949-2017 (ábra: saját szerkesztés)

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy az olajár alakulása és Oroszország katonai kiadásai közötti kapcsolatot: amikor emelkedik az olajár (narancssárga vonal), akkor jellemzően emelkednek az orosz katonai kiadások is (kék vonal), olajár-csökkenés esetén az orosz katonai kiadások is jellemzően csökkennek. A fenti ábra nyomán érdemes megvizsgálni a két tényező közötti korrelációt is.

4. ábra. Oroszország katonai kiadásai változásának és az olajár változásának kapcsolata az 1994-2017 időszakban

Forrás: British Petrol – Statistical Review of World Energy 2018 és SIPRI Military Expenditure Database 1949-2017 (ábra: saját szerkesztés)

A fenti ábra alapján az olajár változás és az orosz katonai kiadások változása közötti összefüggést az $y = 0,4158x + 0,0894$ egyenlettel lehet leírni. A korrelációs együttható 0,45, amely statisztikai értelemben ugyan nem minősül erős kapcsolatnak, de a társadalomtudományok területén már határozottan jelzi a kapcsolat meglétét.

A modell értelmében tehát, amikor tehát 1%-kal változik a kőolaj világpiaci ára, akkor az adott évben átlagosan 0,42%-kal szokott változni Oroszország katonai költségvetése – azonos irányban. Ha tehát az európai országoknak sikerül mesterségesen csökkenteni a kőolaj világpiaci árát, akkor reálisan feltételezhető, hogy az orosz katonai költségvetés, ezen keresztül pedig várhatóan Oroszország európai geopolitikai aktivitása is mérsékelhető.

Árbefolyásolás a kőolaj világpiacán

A kőolaj világpiacán – ahogy más piacokon is – alapvetően kétféleképpen lehet árcsökkenést elérni. Vagy a kínálat bővítése, vagy a kereslet csökkentése révén. Tekintsünk át olyan kőolajpiaci időszakokat, amikor jelentősen csökkent az olajár és vizsgáljuk meg, milyen folyamatok eredményezték az áresést.

A kőolaj árának esése a hidegháború utolsó periódusában

Az 1980-as évek közepén a kőolaj világpiaci ára – egyes feltételezések szerint nem teljesen függetlenül a hidegháborús küzdelmekről – mintegy 60%-kal zuhant, hordónkénti 36

USD-os szintről 14 USD-re. Ezt a jelentős áresést elsősorban az Öböl menti országok (jelentős részben Szaúd-Arábia) kínálat bővítése idézte elő. 1985 és 1990 között az Öböl menti olajtermelő országok mintegy 63%-kal bővítették az olajkitermelésüket, ezen belül Szaúd-Arábia csaknem megduplázta saját kitermelését. Ebben az időszakban a világ kőolaj kínálatának bővülését szinte kizárólag az Öböl menti régió adta. A világ kőolaj termelése az 1985. évi 57 407 ezer hordó/nap szintről 1990-ra 65 001 ezer hordó/nap szintre emelkedett, ez 13%-os növekedést jelent, ami abszolút értékben 7594 ezer hordó/napos növekedéssel egyezik meg.

Ugyanebben az időszakban a közel-keleti térség kőolaj termelése 10 597 ezer hordó/nap szintről 17 242 hordó/nap szintre emelkedett, ami 63%-os növekedés, abszolút értékben pedig 6645 ezer hordó bővülést jelent. Vagyis a világ teljes kőolaj termelés növekedésének (7594 ezer hordó/nap) 87,5%-át a közel-keleti régió adta.

1985 és 1990 között tehát a kőolajpiaci kínálat bővülése meghaladta a 13%-ot. Ez a kínálatbővülés volt szükséges ahhoz, hogy a kőolaj világpiaci ára 60%-kal essen és 5 éven keresztül a 15-25 USD/hordó sávban maradjon.

Az olajár eséséhez ebben az időszakban rövid idő is elegendő volt. A kőolajpiac szereplői ugyanis tudták, hogy az Öböl menti országokban (elsősorban Szaúd-Arábiában) óriási kihasználatlan olajkitermelő kapacitások vannak, így az olajár meredek zuhanásához nem volt szükség arra, hogy az olajtöbblet ténylegesen megjelenjen az olaj világpiacán, elegendő volt a szaúdi kormányzat bejelentése a kitermelés tervezett jelentős bővítéséről, az olaj ára, már erre a hírre meredek zuhanásba kezdett. Ahhoz azonban, hogy az olaj ára ezt követően tartósan alacsony maradjon (1986-1999 időszakban az olaj hordónkénti átlagára 19 dollár körül alakult) már tényleges kínálatbővülésre volt szükség az olajpiacon. Ennek érdekében Szaúd-Arábia az 1985. évi 3,6 millió hordó/napos kitermelését 9 millió hordó/napos szint fölé emelte.

A kőolaj világpiaci árának meredek esése nemcsak kínálati oldalról lehetséges, hanem elvileg keresleti oldalról is. Itt azonban nehézséget jelent, hogy a fogyasztók számossága sokkal nagyobb, mint a kitermelők számossága, így egyedi (és titkos) alkukat kötni velük egy geoökonómiai cél érdekében lehetetlen. A lakosságot (legalábbis egy demokráciában) nehéz rávenni, hogy egy sikeres (és titkos) geoökonómiai cél elérése érdekében kevesebb üzemanyagot vagy fűtőanyagot használjon. A saját ország vállalati energiafogyasztásának tartós (több évre kiterjedő) korlátozása pedig súlyos (és előre nehezen felmérhető) károkat okozhat a gazdaságban és a gazdaság versenyképességében, továbbá demokratikus keretek között nem is lehet egykönnyen korlátozni a vállalatok energiafogyasztását adminisztratív eszközökkel – különösen olyan időszakban, amikor éppen alacsonyak az energiaárak, így nőne a kőolaj iránti kereslet.

A kőolaj világpiaci árának befolyásolása a keresleti oldal mesterséges manipulációja révén tehát sokkal nehezebb, mint kínálati oldalról. A kutatásaim is azt mutatják, hogy a két vizsgált időszakban az olajfogyasztási adatok nem mutattak olyan mértékű és irányú változásokat, amik érdemi manipulációra utalhattak volna.

A kőolajfogyasztás (és ezen keresztül a kőolaj keresletének) csökkenése is elvileg segített volna csökkenteni az olajárakat, de azt tapasztaljuk, hogy az 1980-1990 időszakban a kőolajfogyasztás nem mutatott kiugró változásokat. Tíz év alatt a világ kőolaj felhasználása ebben az időszakban 8,5%-kal nőtt, amely évi átlagban kb. 0,8%-os emelkedést jelent.

Az Egyesült Államok fogyasztása az évtized elején kismértékben nőtt, majd az évtized második felében kismértékben csökkent, így az évtized egészében lényegi változást nem mutatott, míg az eurázsiai régió kőolaj fogyasztása mintegy 3,5%-kal esett, ezen belül a majdani EU tagállamok fogyasztása 4,5%-kal csökkent. Ebben inkább a 70-es évek olajár robbanása nyomán megvalósított európai energiahatékonysági intézkedések hatásait látjuk visszaköszönni. A fentiek alapján valószínűsíthetjük, hogy keresleti oldalról nem történt érdemi kőolajár manipuláció a piacon 1980-1990 időszakban.

A kőolaj árának esése a 2014. utáni időszakban

A 2008-as világválságot követő időszak sok hasonlóságot mutatott az 1970-es években tapasztalt olajpiaci és ehhez kapcsolódó geopolitikai folyamatokkal. 2011-2013 időszakban ismét igen magas (100 USD/hordó fölötti) olajárak alakultak ki a világpiacra, ennek nyomán Oroszország (mint jelentős olajexportőr) jelentősen megerősödött gazdaságilag, melynek nyomán nemzetközi geopolitikai aktivitása ismételten fokozódott, hasonlóan az 1980-as években tapasztaltakhoz (pl.: Krím-félsziget annexiója, aktív katonai részvétel a szíriai polgárháborúban). Ez a megnövekedett geopolitikai aktivitás ismételten jelentősen sértette az Egyesült Államok geopolitikai érdekeit, de Oroszország katonai megtámadása most sem volt reális alternatíva, így felmerülhetett a 80-as években egyszer már sikerrel alkalmazott geoökonómiai eszköz, az olaj világpiaci árának csökkentése és alacsonyan tartása az orosz geopolitikai aktivitás megfékezésére.

Az olajár 2014 óta tartó mélyrepülése szintén alátámasztható a kőolajpiaci kitermelési adatok változásával, de a főszereplő és mechanizmusok eltérők voltak.

2008-2016 időszakban az olajár szintén jelentős ingadozásokat mutatott. Ebben az időszakban Oroszország és Szaúd-Arábia átlagos napi kitermelése egy viszonylag szűk sávban mozgott (10-12 millió hordó/nap) és enyhén emelkedő tendenciát mutatott, így ezen országok termelési aktivitása önmagában nem indokolja a tapasztalt jelentős – és sok esetben ellentétes – árváltozást. Az Egyesült Államok kitermelési adatainak elemzése viszont jelentősen hozzájárul az olajár változások megértéséhez. 2008-ról 2016-ra csaknem 90%-kal növekedett az Egyesült Államok kitermelése (jelentős mértékben köszönhetően a hidraulikus rétegrepressztéses technológiával kitermelhető vált palaolajnak). Az átlagos napi kitermelés meredek növekedése 2011-től indult, ezt követően 3 év kellett ahhoz, hogy a piacra juttatott többlet olajmennyiség jelentős áresést eredményezzen világpiacra.

Ebben az időszakban tehát az Egyesült Államoknak nem volt feltétlenül szüksége Szaúd-Arábiára, vagy bármely más szövetségesre ahhoz, hogy jelentős áresést tudjon előidézni a kőolaj világpiacán. A technológiai fejlődésnek köszönhetően (kitermelhetővé vált a

palaolaj) már egymagában is olyan jelentős kitermelés növekedést tudott produkálni, amely az olajár jelentős, mintegy 60%-os csökkenését indukálta. Ez is megerősíti Luttwak tézisé, miszerint a jelenkorban már helyettesítik a polgári innovációk a katonai technológiai előrehaladást (Luttwak, 1990), hiszen Oroszország katonai aktivitásának visszaszorításához a hidraulikus rétegrepesztéses kőolajipari technológiák kifejlesztése nyújthatta a legerősebb fegyvert az Egyesült Államok kezében.

Az önálló kőolajpiaci cselekvőképesség azért is fontos volt az Egyesült Államok számára, mert az elmúlt időszakban javult Szaúd-Arábia és Oroszország viszonya (a szíriai háborúban tapasztalható és az Irán kapcsán is felmerülő erős érdekkellentétek ellenére is), így a gazdasági hadviselés során az Egyesült Államok Szaúd-Arábiára már nem számíthatott olyan mértékben, mint a 80-as években, de erre most már nem is volt szüksége.

További hasonlóság az 1980-as évek és a 2014. utáni időszak között, hogy az amerikai gazdasági támadás megint „több frontos” volt. Míg a 80-as években a kőolaj árának mélyrepülése mellett a fegyverkezési verseny által generált többletterhelés szorította a Szovjetunió gazdaságát, addig a 2014. utáni időszakban az olajár mélyrepülése mellett a Krim-félsziget annexiója miatt elrendelt nemzetközi gazdasági szankciók segítettek az orosz gazdaság további gyengítésében.

Az olajár mélyrepülése a 2014. utáni időszakban tehát szintén magyarázható az egyik jelentős olajpiaci szereplő kitermelésének növekedésével, de ebben az esetben elsősorban nem Szaúd-Arábia, hanem az Egyesült Államok kitermelésének növekedése állhatott az olajárak meredek – és tartós – csökkenése mögött.

A kőolaj fogyasztási adatok alakulását is érdemes áttekinteni a 2010-2016 időszakra vonatkozóan. Mivel a kőolaj fogyasztási adatok ebben az időszakban is csak kismértékben változtak és lineárishoz tartó trendet mutattak az egyes térségekben (volt, ahol növekvő, volt, ahol csökkenő trendet), ezért az olajár meredek esése mögött jelentős kereslet oldali változásokat – erőteljes kereslet csökkenést – nem lehet azonosítani.

Az olajár meredek esése a 2014. utáni időszakban tehát ismételten a kínálati folyamatoknak volt köszönhető. 2008-2016 között a világ kőolaj termelése 83 millió hordó/napról 92 millió hordó/napra nőtt (11%-os növekedés). A 9 millió hordó/nap növekménynek 62%-át (5,6 millió hordó/nap) az Egyesült Államok egymaga biztosította, bár a vizsgált időszakban az Öböl menti országok és Oroszország kitermelése is növekedett (10-20% közötti mértékben).

Az olajár eséséhez és tartósan alacsony szintjéhez tehát arra volt szükség, hogy a kőolaj kínálata 2008-2016 időszakban 11%-kal növekedjen.

Az olajár befolyásolásának geopolitikai jelentősége

Pusztán gazdasági logika alapján kijelenthető, hogy az olajexportáló országok abban érdekeltek, hogy az olaj világpiaci ára minél magasabb legyen, míg az olaj behozatalra szoruló országok abban érdekeltek, hogy az olajár minél alacsonyabb legyen. Különleges esetekben azonban a gazdaságitól eltérő szempontok felülírhatják ezeket a preferenciákat.

Az 1980-as évek második felében Szaúd-Arábia – mint a világ egyik legjelentősebb kőolaj exportőre – maga okozott több mint 60%-os olajáresést a világpiacra azzal, hogy kínálatát 1985 és 1991 között csaknem két és félszeresére emelte. Ebben az időszakban a geopolitikai érdekek felülírták a gazdasági racionalitást.

Jelen tanulmányban annak bemutatására került a hangsúly, hogy az olajár változása milyen hatással van az Egyesült Államok és szövetségesei (beleértve az európai országokat is), valamint Oroszország közötti geopolitikai küzdelmekre.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a kőolaj világpiaci árának befolyásolása nem csak az Egyesült Államok (és szövetségesei rendszerének) Oroszországgal szembeni geopolitikai küzdelmeire van hatással, hanem számos más geopolitikai relációban fontos hatása van, melyek önállóan, egyenként is fontos kutatási irányok lehetnek. Elegendő, ha az olajáresés nyomán az elmúlt időszakban válságba került baloldali venezuelai rezsimre vagy a csökkenő olajárak kapcsán súlyos gazdasági problémákkal szembesülő Nigériára gondolunk. Mindeközben az alacsony olajárak Kína számára kedvezők: serkentik a gazdasági növekedést, növelik a kormányzati bevételeket, ezen keresztül pedig a kínai katonai költségvetés nagyságát is, így pedig természetes módon erősítik Kína geopolitikai potenciálját. Az olajár változása tehát – Európa vagy az Egyesült Államok szempontjából – egy sokváltozós geopolitikai egyenletrendszer egyik komponense: egyes geopolitikai ellenfeleket erősíti, másokat gyengít az alacsony olajár. Gondos mérlegelést igényel, hogy az adott geopolitikai helyzetben éppen az olajárak csökkenése vagy növekedése a kedvezőbb összességében az Egyesült Államok és szövetségesei szempontjából. Ezen mérlegelés során pedig nemcsak az egyes geopolitikai relációkban elérhető előnyök/hátrányok a mérvadók, hanem a saját gazdasági érdekek is (pl.: hogyan hat az Egyesült Államok, vagy egyes európai országok GDP-jének alakulására az olajár változása). Ezek a vizsgálatok azonban meghaladnák jelen tanulmány kereteit, ezért itt – a terjedelmi korlátok miatt – az olajár változásának hatásait csak az Egyesült Államok és szövetségesei, valamint Oroszország közötti geopolitikai küzdelmekre vonatkozóan vizsgálom.

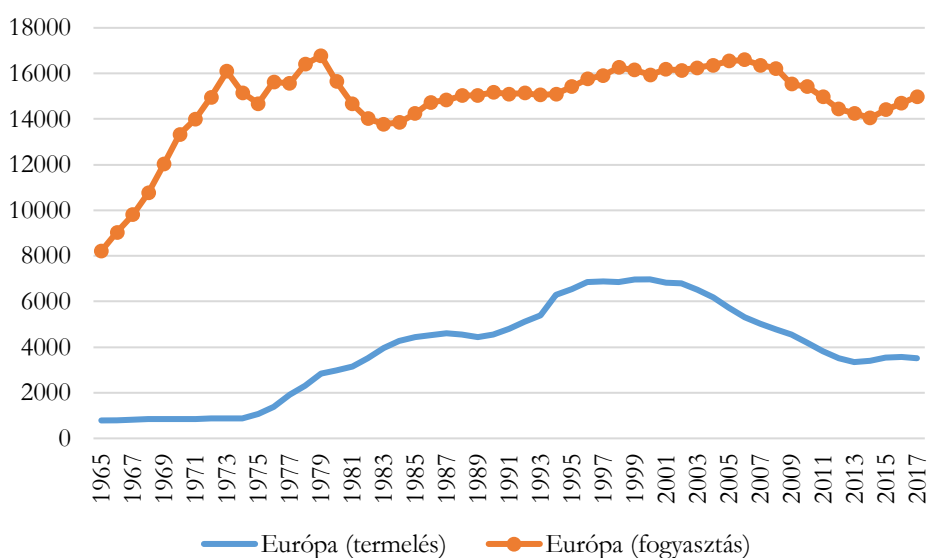
Ebben a relációban a gazdasági hadviselésnek – ezen belül pedig az olajár befolyásolásának – célja Oroszország geopolitikai aktivitásának mérséklése. Bár a 2014 utáni időszakban a gazdasági szankciók és az olajár mélyrepülése sem készítették Oroszországot arra, hogy az elfoglalt ukrán területeket visszaszolgáltassa Ukrajnának, de legalább újabb ukrán területeket már nem foglalt el, illetve nem indított hasonló hadműveleteket például Fehéroroszország vagy más volt szovjet tagköztársaság területén (azt nem tudhatjuk, hogy az orosz hadvezetésnek voltak-e ilyen tervei, de a NATO – hírszerzési forrásokból – rendelkezhetett információkkal ilyen irányú tervekről).

Egy katonai hadművelet esetében az adott hadművelet eredményességét nem csak abban lehet lemérni, hogy az ellenfelet sikerül visszaszorítani korábbi állásai mögé, hanem adott esetben az is siker lehet, ha az ellenfél további terjeszkedését sikerül megállítani. Ugyanez a logika alkalmazható „gazdasági hadműveletek” esetén is: ugyan Oroszország nem szolgáltatta vissza az elfoglalt ukrán területeket, de újabbakat sem foglalt el.

Oroszország terjeszkedésének megállítására természetesen nem csak a gazdasági hadviselés lehet megfelelő eszköz. A „geoökonómiai hadműveletek”-et ki lehet egészíteni például a „soft power” eszköztár további elemeivel is, ahogy ezt meg is tették az Egyesült Államok és szövetségesei: a nemzetközi közvélemény figyelmének felhívása az „orosz agresszió”-ra, nemzetközi szervezetekben fellépés Oroszország ellen stb. Ezen eszközök feltérképezése és hatékonyságának értékelése azonban meghaladná jelen tanulmány kereteit, így ettől most eltekintünk.

Európa súlya a kőolaj világpiacán

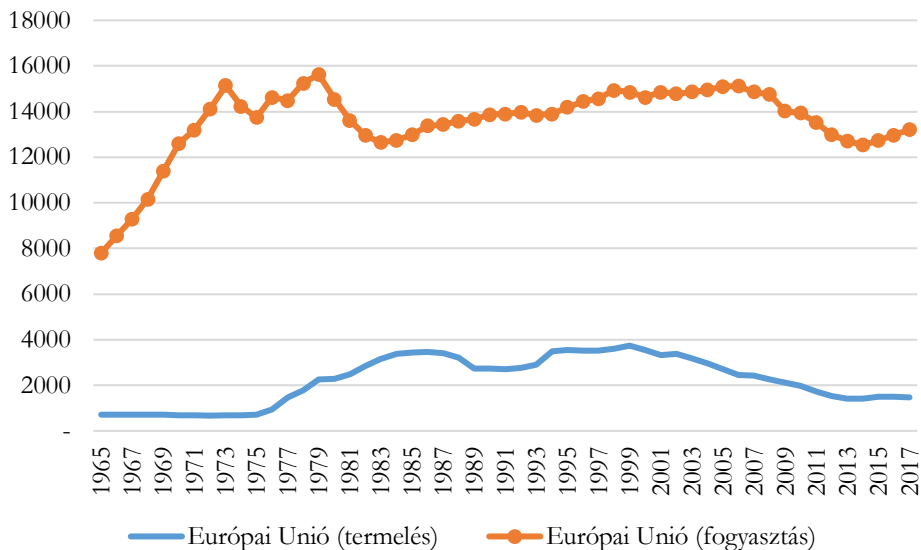
Akár egész Európát, akár az Európai Uniót vizsgáljuk, megállapítható, hogy a régió jóval több kőolajat használ, mint amennyit termel. Európa és az Európai Unió kőolaj termelését és fogyasztását szemléltetik az alábbi ábrák:

5. ábra. Európa kőolaj termelése és fogyasztása az 1965-2017 időszakban

Forrás: British Petrol – Statistical Review of World Energy 2018 (ábra: saját szerkesztés)

A fenti ábrán a narancssárga vonal szemlélteti a kőolaj fogyasztás alakulását, amely a vizsgált időszakban – teljes Európára nézve – jelentősen meghaladja az európai olajkitermelés (kék vonal) szintjét.

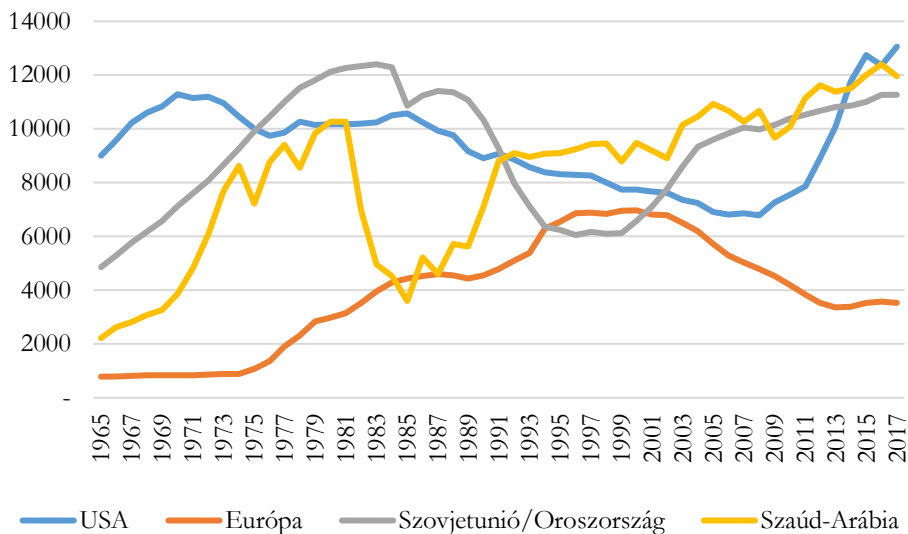
6. ábra. Az Európai Uniót 2017-ben alkotó országok kőolaj termelése és fogyasztása az 1965-2017 időszakban

*Forrás: British Petrol – Statistical Review of World Energy 2018 (ábra: saját szerkesztés)
 (Az Európai Unió adatai nem tartalmazzák a balti államok adatait 1985. előtt és Szlovénia adatait 1990. előtt.)*

Hasonló következtetéseket lehet levonni az Európai Unió országainak termelési és fogyasztási adatait vizsgálva. A fenti ábrán a narancssárga vonal szemlélteti a kőolaj fogyasztás alakulását, amely a vizsgált időszakban – az Európai Unió országaira nézve – jelentősen meghaladta az olajkitermelés (kék vonal) szintjét.

Európa (és az Európai Unió) tehát nem rendelkezik akkora olajtermeléssel, amellyel reálisan kőolaj túlkínálatot tud okozni az olaj világpiacon, hiszen még saját fogyasztásának is csak töredékét tudja biztosítani (2017. évi adatok alapján Európa a saját kőolaj fogyasztásának 23%-át termeli maga, míg az Európai Unió esetében ez az arány mindössze 11%).

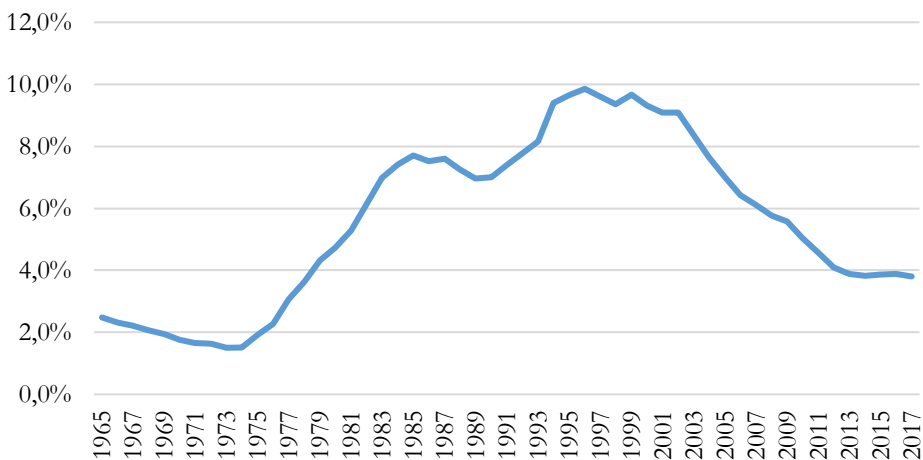
Európa kőolaj kitermelésének maximuma az 1990-es évek végén volt, amikor elérte a világ kőolaj termelésének 10%-át (első sorban Nagy-Britannia és Norvégia kitermelésének köszönhetően), ebben az időszakban voltak olyan évek (1996-2000 időszak), amikor Európa kőolajtermelése meghaladta az orosz termelés szintjét is.

7. ábra. A világ jelentősebb kőolajtermelőinek kitermelési adatai

Forrás: British Petrol – Statistical Review of World Energy 2018 (ábra: saját szerkesztés)
 A British Petrol adatbázisában 1984-ig a Szovjetunió összes termelése, 1985-től kezdve pedig már önállóan Oroszország termelése szerepel (bár a Szovjetunió felbomlása csak 1991-ben következett be). Az Európai Unió adatai nem tartalmazzák a balti államok adatait 1985. előtt és Szlovénia adatait 1990. előtt.

Az ezredforduló óta azonban jelentősen csökkent Európa kőolaj kitermelése, az elmúlt években a világ teljes olaj termelésének 4%-a körül stabilizálódott, vagyis Európa súlya a kőolajtermelésben olyan alacsony, hogy nem jöhet szóba részéről olyan mértékű kínálatbővítés, amely az olaj világpiaci árának érezhető esését eredményezné.

8. ábra. Európa kőolaj termelése a világ összes termeléséhez viszonyítva

Forrás: British Petrol – Statistical Review of World Energy 2018 (ábra: saját szerkesztés)

Ahogy korábban láttuk, keresleti oldalról jellemzően nem történhet olajár befolyásolás, ezért Európának (vagy az Európai Uniónak) nem áll módjában kőolajpiaci manipulációkkal olyan mértékben csökkenteni a kőolaj árát, hogy azzal Oroszország katonai költségvetését, ezen keresztül pedig európai geopolitikai aktivitását érezhetően csökkenteni tudja.

Oroszország kőolajpiacokhoz való hozzáféréseinek korlátozása

Fontos megjegyezni, hogy Oroszország olajbevételeinek csökkentése nem csak az olajár csökkentése révén valósulhat meg, hanem a földrajzilag releváns piacaihoz való hozzáférés korlátozásával is. Az Egyesült Államok folyamatos törekvése, hogy minél inkább korlátozza Oroszország térnyerését például az európai kőolaj és földgáz piacon. Az amerikai külpolitika nyilvános megszólalásaiban – és vélhetően nem nyilvános megnyilatkozásaiban és törekvéseiben is – folyamatosan ellenzi az Oroszországot és Európát összekötő új kőolaj és földgáz vezetékek építését (pl.: Északi Áramlat 1. és 2., Kék Áramlat és Déli Áramlat vezetékek, melyek egy részének megépítését sikerült is megakadályozni).

Mindeközben Oroszország ezen a téren sikeresen használja ki az Európai Unió tagállamainak megosztottságát. Az eltérő érdekű európai országokkal külön alkukat kötve igyekszik az egységes európai kőolaj- és földgázpiaci fellépést megakadályozni. Amíg az európai országok biztonságos kőolaj- és földgázellátása nem biztosítható Oroszország nélkül, addig Oroszország ezt a fegyvert tartósan tudja alkalmazni az európai piacon, ezért érthető az amerikai diplomácia törekvése, hogy az európai országok orosz energiafüggését mérsékelje, ezzel is gyengítve Oroszország ezen geoökonómiai fegyverét. Oroszország továbbá jelentős erőfeszítéseket tett a Nabucco földgázvezeték megépítése ellen, amely vezeték az európai kontinens földgáz ellátásának orosz függőségét enyhítette volna iraki, azeri, türkmén, egyiptomi (és esetleg iráni) forrásokból.

Eközben más regionális kőolaj- és földgázpiacokon is folyamatos az érdekérvényesítés. Az orosz Gazprom a kínai állami CNPC vállalattal kötött 30 éves szerződést földgázszállításra, de a két ázsiai nagyhatalom viszonya is feszültségektől terhelt, gazdasági és geopolitikai érdekeik több pontos ütköznek. Az izraeli Begin-Szadat Stratégiai Tanulmányok Központja friss elemzése reálisnak tartja, hogy a két nagyhatalom közötti érdekellentétek miatt akár háború is kitörhet a következő évtizedben (Pravin, 2019). További probléma, hogy az ilyen hosszú távú szerződésekben rendszerint valamilyen referencia árhoz kötött árazás szerepel, így a piaci kőolaj és földgáz árak – esetenként igen jelentős – ingadozását ilyen szerződések sem küszöbölik ki, bár az esetleges volatilitás mértékét mérsékelhetik.

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az orosz gazdaság teljesítménye (egy főre jutó GDP-ben mérve) határozott korrelációt mutat a kőolaj világpiacon az árának változásával. Amikor az olajár 1%-kal változik, akkor az egy főre jutó orosz GDP átlagosan 0,6%-kal változik – azonos irányban. Az orosz GDP

alakulása pedig jelentős hatást gyakorol a kormányzati költségvetés nagyságára – ezen keresztül pedig a katonai költségvetés nagyságára is. Kimutatható, hogy amikor az olajár 1%-kal változik, akkor az orosz katonai kiadások átlagosan 0,41%-kal változnak – azonos irányban.

Az olajár mesterséges csökkentése révén tehát lehet mérsékelni az orosz GDP-t és ezen keresztül az orosz katonai költségvetés nagyságát is. Ily módon pedig Oroszország európai geopolitikai aktivitását is.

További kérdés, hogy Európa (vagy az Európai Unió) képes lehet-e a kőolaj világgpiacán mesterségesen befolyásolni az olajárat.

A kőolajpiaci adatok elemzése során megállapításra került, hogy mind az 1980-as években, mind a 2014. utáni időszakban tapasztalt olajáresés az olajpiaci kínálat jelentős bővülésével járt együtt. Az 1980-as években ezt a kínálatbővítést az Öböl menti országok (elsősorban Szaúd-Arábia) biztosították. 2014. után a jelentős olajpiaci áresést elsősorban az Egyesült Államok kínálatbővítése okozta. Ezen manipulációk során az Egyesült Államok és szövetségesei próbálhatták gazdaságilag meggyengíteni a Szovjetunió, illetve Oroszország gazdaságát, hogy annak túlzott geopolitikai aktivitását visszafogják.

Ezekben az időszakokban a kőolaj világgpiaci kínálatának több mint 10%-os bővítésére volt szükség ahhoz, hogy a kőolaj ára olyan mértékben csökkenjen, amely a Szovjetunió, illetve Oroszország katonai költségvetésének, ezen keresztül pedig geopolitikai aktivitásának érezhető csökkenését okozza.

Európa (és az Európai Unió) az olaj világgpiacán erőteljes keresleti tényezőként vesz részt. Európa a saját kőolaj fogyasztásának 23%-át tudja megtermelni, az Európai Unió esetében ez az arány mindössze 11%. Európa a világ kőolaj termelésének mintegy 4%-át adja, kőolaj fogyasztásának viszont 15%-át tudhatja magáénak. Jelen körülmények között tehát Európa nem képes arra, hogy olaj termelése fokozásával a kőolaj világgpiacán olyan jelentős áresést okozzon, amely érezhetően csökkentené Oroszország geopolitikai aktivitását Európában és annak közelében.

Mindazonáltal az elmúlt négy évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy Európa (illetve az Európai Unió) geopolitikai szövetségesei (elsősorban az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia) már rendelkeznek olyan kőolajpiaci potenciállal, hogy szükség esetén elő tudjanak idézni jelentős áresést a kőolaj világgpiacán.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALDWIN, D. (1985): *Economic Statecraft*. New Jersey, Princeton University Press, Princeton.

BERGEIJK, P. (2009): *Economic Diplomacy and the Geography of International Trade* – Chapter 1. Introduction: New Challenges to Economic Diplomacy, Edward Elgar Publishing pp. 2-3. <https://doi.org/10.4337/9781781007778>

BERNEK Á. (2010) *Geopolitika és/vagy geókonómia – A 21. század világgazdasági folyamatainak összefüggései* – in Geopolitika a 21. században I. évfolyam 1. szám pp: 29-62.

BERNEK Á. (2014): *21. századi geopolitikai stratégiák – Az ortodox geopolitika újjászületése és az egyre fokozódó biztonsági kockázatok*. In: Nemzetbiztonsági szemle, II. évf. 3. szám. pp. 18-46.

- BERNEK Á. (2016): *Geopolitika és/vagy geoökonómia I. rész* – <https://internetfigyelo.wordpress.com/2016/03/25/geopolitika-esvagy-geookonomia-i-resz/> (utolsó letöltés: 2019.07.05.)
- BÉKÉSI L. (2004): *A Politika földrajza* – AULA, Budapest.
- BIDWELL, W. (1942): *Our Economic Warfare*. In: Foreign Affairs – Issue April 1942: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1942-04-01/our-economic-warfare> (utolsó letöltés: 2019.07.05.) <https://doi.org/10.2307/20029165>
- BOWER, P. (1994): *Operation Bernhard: The Forgery of British Banknotes by the Germans in World War II*. Studies in British Paper History: Volume II Proceedings of the British Association of Paper Historians Fifth Annual Conference Held at Hope Hall, University of Exeter
- ELLIOT, K. A. (1998): *The Sanctions Glass: Half Full or Completely Empty?* In: International Security, Vol. 23 (No. 1. Summer 1998): 50-65. <https://doi.org/10.2307/2539262>
- FISHMAN E. (2017): *Even smarter sanctions – How to Fight in the Era of Economic Warfare*. In Foreign Affairs – Issue November/December, 2017: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2017-10-16/even-smarter-sanctions> (utolsó letöltés: 2019.07.05.)
- KŐSZEGVÁRI T. (1995): *A jövő fegyverei és harceljárásai*. In: Hadtudomány 1995/1 V. évfolyam, 1995. I. szám pp. 37-49.
- KŐSZEGVÁRI T. (1999): *Hadviselés a 21. században*. In: Hadtudomány-Hadügy IX. évfolyam, 1999. március pp.: 41-54.
- LUTTWAK, E. (1990): *From Geopolitics to Geo-Economics*. In The National Interest No. 20 – Summer 1990, pp 17-23.
- PAPE, R. – Baldwin D. (1998): *Evaluating economic sanctions*. In: International Security, Volume 23/Issue 2/Fall 1998 pp.189-198. <https://doi.org/10.2307/2539384>
- PADOVER, S. (1942): *Wilson's Ideals*. American Council on Public Affairs Washington, pp: 96-109. <https://doi.org/10.1017/S0002930000169891>
- PEKSEN, D. – DRURY A. (2010): *Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy*. In: International Interactions Volume 36, 2010 - Issue 3, pp. 240-264. <https://doi.org/10.1080/03050629.2010.502436>
- PRAVIN, J. (2019): *Expect a War Between Russia and China in the 2020s*. In: BESA Center Perspectives Paper No. 1,230, July 18, 2019
- SALAMEH, M. (2015): *What is Behind the Steep Decline in Crude Oil Prices: Glut or Geopolitics?* IAEE Newsletter 2nd Quarter 2015: pp. 25–28.
- SZÉP V. (2015): *A gazdasági szankciók politikai hatékonysága*. In: Politikatudományi Szemle 2015/XXIV/4 pp. 117-131.
- SZILÁGYI I. (2018): *Geopolitika*. PAIGEO, Budapest
- SHAMBAUGH, G. (2002): *Britannica „Economic warfare”* <https://www.britannica.com/topic/economic-warfare> (utolsó letöltés: 2019.07.05.)
- THUKÜDIDÉSZ (2006): *„A peloponnészoszi háború”*. Osiris, Budapest.
- WEISS, T. – CORTRIGHT, D. – LOPEZ, G. – MINEAR, L. (1997) *„Political Gain, Civilian Pain – Humanitarian Impacts of Economic Sanctions”*. Rowman & Littlefield Publishers

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK, SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

18 57

BGE

2019

1. szám

Online folyóirat

Szerkesztette: VÁGÁNY Judit Bernadett, PhD - FENYVESI Éva, PhD

Borító: FLOW PR

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és
Idegenforgalmi Kar, Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék

Felelős kiadó: FENYVESI Éva, PhD
a Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék vezetője

ISSN 2630-886X

2019.

**A HUNGARIKUM, MINT ENDOGÉN ERŐFORRÁS
SZEREPE A HELYI FEJLESZTÉSBEN, A GÖNCI
BARACKPÁLINKA PÉLDÁJÁN KERESZTÜL**

**THE ROLE OF HUNGARICUMS AS ENDOGENOUS
RESOURCES IN LOCAL DEVELOPMENT THROUGH THE
EXAMPLE OF GÖNCZ APRICOT PALINKA**

RITTER Krisztián

Kulcsszavak: *endogén erőforrás, helyi gazdaságfejlesztés, mezőgazdaság, vidékfejlesztés*
Keywords: *agriculture, endogenous resources, local economic development, rural development*

JEL kód: *A19, Q19, R59*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2019.01.03>

ÖSSZEFOGLALÓ

Miközben az elmúlt évtizedekben a helyi erőforrások szerepe a terület- és vidékfejlesztésben határozottan előtérbe került, a számos településen, térségben korábban főszerpet játszó agrárium gazdasági/társadalmi súlya jelentősen csökkent. A Szent István Egyetem Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézete (RGVT) évente szervez vidéki térségekre irányuló kutatásokat, melyek során többek között az agrárium és az élelmiszertermékek helyi fejlesztési stratégiában betölthető szerepét vizsgáljuk. Hipotézisünk, hogy az endogén forrásokra épülő gazdaságfejlesztés számos hazai kistérség esetében kitörési pontot jelenthet a hosszú távú fejlesztések terén. Ennek vizsgálata az itt ismertetésre kerülő kutatás kapcsán a Magyar Értéktárban nyilvántartott eredetvédett gönci barackpálinka területi hatásaira fókuszálva történt. A gyűjtött szekunder adatok mellé 2014 tavaszán mélyinterjúk készültek a vizsgált hungaricum előállításában, gondozásában résztvevő személyekkel, turisztikai szolgáltatókkal és a helyi vidékfejlesztés fontosabb szereplőivel. A kutatási eredmények igazolták, hogy a hungaricumok előállítása számos közvetlen és közvetett haszonnal jár a vizsgált térségek társadalmának és gazdaságának egészére. Hozzájárul többek között a helyben történő munkahelyteremtéshez és megőrzéshez, a helyi vendéglátás és turizmus serkentéséhez, az alapanyag előállítások és a szeszfőzdelek bevételeinek, és így a helyi adóbevételek növekedéséhez. Emellett a kiváló minőségű termékek diverzifikációs lehetőséget nyújtanak a helyi gazdálkodók számára, továbbá a hungaricum védjegy hozzájárul a vizsgált térségek ismertségének növeléséhez is. A vizsgálat azonban arra is rávilágított, hogy nagyobb figyelmet kellene helyezni országosan és helyi szinten is az endogén forrásokra alapozott kézműves termékek értéktéremtésére, helyi gazdaságfejlesztési lehetőségeikre.

SUMMARY

The role of the endogenous resources has been emphasized since a long time by the literature of territorial and rural development. In parallel the role of agriculture in local employment has decreased significantly for the last few decades. The Institute for Regional Economics and Rural Development (IRERD) of the Szent István University Gödöllő regularly makes researches in traditionally farming rural areas to analyze the possible role of agriculture and food products besides such tendencies in local development strategies. The paper focuses on the territorial effects of Göncz apricot Pálinka as Hungaricum product (being under protection of origin registered in the Hungarian Repository of Values). After secondary data collection, in-depth interviews with people who took part in the production and management of the examined Hungaricum, tourism providers and the most important actors of local rural development were conducted in the spring of 2014. The research proved that the production of Göncz Palinka has made several direct and indirect benefits for the economy and society of the examined micro region. It has contributed among other things to the local job generation and preservation, stimulation of catering and tourism, growth of income of producers of raw materials and distilleries and so to the increase of local tax revenues. In addition, the premium-quality product has provided diversification opportunities for local farmers. However the research has highlighted that this endogenous resource should be even deeper exploited in the future. To achieve this aim further national and local interventions and subsidies would be necessary.

BEVEZETÉS

A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció alapvető következménye, hogy a versenyképesség feltételeinek a kialakítása az endogén fejlődésméletek, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével, az egyes települések, térségek feladatává is vált. Lényeges elem a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése is, hiszen a Közös Agrárpolitika célkitűzésein és intézkedésein keresztül már világosan tetten érhető a mezőgazdaságnak és a vidéknek tulajdonított multifunkcionális szerepkör. A multifunkcionalitás alapgondolata szerint a vidéki népesség jövedelme nem kizárólagosan csak az elsődleges funkcióból, élelmiszer és ipari nyersanyag-termelésből, hanem a kulturális és környezeti feladatok ellátásából is származik, miközben megváltoznak a vidéki tér és a gazdálkodás formái is (ld. Bretagnolle et al. 2018). A mezőgazdálkodás európai modelljében a többfunkciós mezőgazdaság és az annak helyet adó vidék az élelmiszer-termelés mellett ökológiai-környezeti, valamint társadalmi-, gazdasági-, szociális-, kulturális funkcióját is betölti. Ide tartozik többek közt a rekreáció és a turizmus feltételeinek megteremtése, a kis- és középvállalkozások támogatása, a vidéki közösségek ápolása, a tájképi és népi kulturális örökség fenntartása, a hagyományok ápolása, az agrár-környezetvédelem (Marsden és Sonnino, 2008).

Hazánkban is rendkívül fontos szerepet kapnak a lokális, endogén erőforrások, mint az önerőből történő építkezés alapkövei. Kiemelt fontosságot szerzett azoknak a tényezőknek a meghatározása, felkutatása, megszerzése vagy kialakítása, melyek egy-egy terület „önálló” gazdasági-társadalmi fejlődéséhez, fejlesztéséhez, mint kiinduló kínálati elem járulnak hozzá. A hungarikumok, mint sajátos, egyedi és versenyképes erőforrások területi fejlődésben betöltött/betölthető szerepét (területi jelentőségét), a helyi fejlesztésekkel és endogén elméletekkel kapcsolatos szakirodalom, valamint a vonatkozó kutatások is körvonalazzák (ld. pl. Ritter, 2017; Tóth et al., 2017).

A hungarikum olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó magyar nemzeti érték, amely több évszázada vagy nemzedékek során, vagy akár a közelmúltban történt létrejötté révén a történelmi és a mai Magyarországra jellemző mivoltával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság szimbólumává vált. Továbbá belföldön és külföldön egyaránt tükrözi a magyarsághoz tartozást, valamint, amelyet az e törvény végrehajtására kiadott jogszabályban meghatározottak szerint végzett egyedi értékelés eredményeként a Hungarikum Bizottság (HB) hungarikummá minősít, vagy amely e törvény erejénél fogva hungarikumnak minősül. A Hungarikumok Nemzeti Gyűjteménye a nemzeti értékek köréből a HB által hungarikummá nyilvánított, valamint e törvény erejénél fogva hungarikumnak minősülő nemzeti értékek gyűjteménye.

Nemzeti Érték az a sajátosan magyar szellemi-termelő tevékenységhez, termelési kultúrához, tudáshoz és hagyományokhoz kapcsolódó szellemi, termelő vagy művészeti tevékenység eredményeként létrejött egyedi, különleges produktum, valamint azon egyedi, különleges természetű érték, amely hazai szempontból meghatározó jelentőségű, így a magyarországi lakosság – de legalább egy meghatározott tájegység lakossága – magyarságra jellemzőnek és

közismertnek fogad el, és amely külföldön is magyar sajátosságként ismerhető és ismertethető meg. (2012. évi XXX. törvény)

Jelen tanulmány a vizsgált pálinka országimázsban való felhasználhatóságát, valamint a gönci barackpálinka szélesebb értelemben vett területi hatásait tárja fel, de nem a keresleti, hanem a kínálati oldal, tehát a termelők, az előállítók, és a termék/szolgáltatás mixet befolyásoló térségi szereplők szemszögéből.

SZAKIRODALMI HÁTTER

A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció, az európai gazdaság térszerkezetének átrendeződése, az utóbbi évtizedekben a területi politika felértékelődéséhez vezetett. A területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. A versenyhez való alkalmazkodás képessége végső soron az, amely egy-egy terület helyzetét, fejlődési esélyeit és lehetőségeit alapvetően befolyásolja (ld. többek közt Chesire, 2003; Horváth 2006; Lengyel, 2003 vagy Rechnitzer és Tóth, 2014). Lényegében „az új területi politikák homlokterébe a térségek, régiók adottságai, potenciáljai kerültek, melyek a fejlesztésekhez, mint belső, endogén erőforrások állnak rendelkezésre, és megfelelő körülmények közt aktivizálhatók” (Káposzta, 2007: 89. o.).

A világgazdaság globalizálódásának fokozódása, a kiéleződő területi verseny, az egyre komplexebb üzleti környezet megteremtésének fontossága előtérbe helyezik az adott térség szereplőit összefogó és koordináló, alulról építkező, kifejezetten a helyi erőforrásokra építő helyi gazdaságfejlesztési stratégia kidolgozásának, megvalósításának igényét. Ez kifejezetten vidékfejlesztési szempontból is értelmezhető, hiszen az Unió vidékpolitikájának megfelelően, „a szélesebb vidéki gazdaságra vonatkozó intézkedéseket lehetőleg helyi fejlesztési stratégiákon keresztül kell végrehajtani” (EC, 2005: 5. o.).

Az endogén elmélet szerint ezek a fejlesztések akkor lehetnek eredményesek, ha egyértelműen az adott terület helyi (természeti, gazdasági, humán, kulturális) erőforrásaira alapoznak (Kulcsár, 2017). Murdoch (1995) szerint eközben az önerős fejlesztés révén hosszú távon elszakadnak a külső támogatás okozta függőségtől, és a fenntartható fejlődést szolgálják. Terluin és Post (2001), valamint Kulcsár (2017) alapján a helyi erőforrások (local resources) mellett, a helyi tevékenységek (local activities) és a helyi szereplők (local actors) fontossága, valamint az integrált megközelítés is meghatározó.

Moseley (2003) alapján a helyi erőforrások értékének előnyben részesítése az importált nyersanyag és tőke preferálása helyett biztonságosabb és fenntartható jövőt teremt a gazdasági fejlesztés számára. Ehhez a helyi erőforrások, valamint ezeknek az új üzleti lehetőségek megteremtésére való potenciáljának ismerete, és a megfelelő hozzáértés szükséges. A helyi erőforrások helyi igénybevétele biztosítja, hogy a beljük fektetett tőke a területen belül marad és újrahasznosul. Ezen túl a helyi sokszínűség szándékos hangsúlyozása és hirdetése, a helyi terület jellegzetességeinek támogatása, a helyi identitás, valamint a hozzá kapcsolódó különféle minőségi áruk és szolgáltatások fejlesztése és értékesítése a globalizációval szembeni védelmet is jelenti.

Az endogén fejlesztések alapjait jelenthetik tehát a helyben előállított, az adott téregységre jellemző termékek. Belletti és társai (2003) alapján a helyi termékek kapcsolódását egy adott térség vidékfejlesztéséhez az biztosítja, hogy ezen termékeket az előállítási helyszínükkel való szoros kötődés teszi igazán egyedivé, amely a keresletüket is nagymértékben befolyásolja. Így az érintett vidéki területeknek egyfajta potenciális erőforrásként kell tekinteniük ezekre a termékekre. Endrighi (1999) szerint a helyi, egyedi termékek alapvetően kétféle módon befolyásolhatják előállítási helyük környezetét: a) a termék sikere gazdasági hasznot hoz az azt előállító vállalkozások számára, illetve a termék ismertségének növekedése magával húzza a helyi gazdaság egyéb szereplőit is (pl.: idegenforgalom, vendéglátás és kézművesség); b) a termék sikere többnyire csak a helyi lakosság bevonásával érhető el (pl.: munkaerőként alkalmazva), amely magával vonja a társadalmi kohézió és az identitástudat erősödését is. Pacciani és társai (2001) megállapítják, hogy a helyi, különleges termékek értéknövelésében érdekelt szereplők nagymértékben különbözhetnek egymástól, és mindegyik fél a saját érdekét tartja szem előtt. Egyes szereplők közvetlenül is részt vesznek a termék előállításában, míg mások csak közvetett szerepet töltenek be, esetenként nem is az előállítás helyszínén tevékenykednek. A szereplők érdekeltségeit alapvetően az határozhatja meg, hogy az érintettnek mi a célja, illetve hogy önmagának a régióknak, mint a termék előállítási helyszínének milyen szerepet jut. Az érintettek célja alapján megkülönböztethetünk olyan stratégiát, amely csak magának a terméknek az előállítási és értékesítési folyamatára (az ellátási láncra) koncentrál, illetve olyat, amikor a helyi gazdaság és társadalom egésze a célcsoport (kiterjesztett nézőpont). Az előállítási helyszín a stratégiában betöltött szerepe alapján lehet egyszerűen csak egy minőségi ismertetőjel, de akár az adottságok kifejezője is. Minőségi ismertetőjelnként (garanciaként) a származási hely pontos megjelölése arra szolgál, hogy segítsen a vásárló számára megkülönböztetni az adott terméket a többi, hasonló terméktől. Adottságok kifejezőjeként az előállítási hely egy gyűjtőfogalom, mely a régióhoz kötődő összes termék- és szolgáltatás-kosarának együttesét fejezi ki. A termék szoros értelemben vett ellátási lánc mellett figyelmet szán a kapcsolódó ágazatoknak is, és általánosságban véve szolgálja az adott térség érdekeit (idézi Török 2013).

Vidékfejlesztési szempontból - bár mindkét stratégia generál pozitív hatásokat - a termék adottságaira koncentráló megközelítés irányából az adott térség adottságaira koncentráló stratégia irányába való elmozdulás hozhat szélesebb értelmű területi fejlődést.

A települési, tájegységi, megyei és ágazati értéktárba sorolt elemek sajátos, egyedi, endogén, és nemzetközi szinten értelmezhető erőforrásként való értelmezése megkérdőjelezhetetlen. Az agrár- és élelmiszergazdaság területén fellelhető hungarikumok - így pl. a földrajzi árujelzős EU oltalom alatt álló gönci kajszibarack, és a belőle készült pálinka - keletkezése, megjelenése elsősorban a vidéki térségekhez köthető, így az endogén elméletek, valamint a versenyképességi megközelítések szempontjából is egyértelműen a belső erőforrásokra építő vidékfejlesztési tevékenységek és vidékstratégiák alapja lehet. Az EU és Magyarország vidékstratégiájában megfogalmazott célokhoz, a szélesebb értelemben vett, diverzifikált vidéki gazdaság megteremtéséhez, fenntartásához a hungarikumok a verseny- és piacképesebb mezőgazdasági termék-előállításra, a minőségi élelmiszer termelésre, a

hagyományos ökoszisztémák fenntartásán, a táji-, természeti-, és kulturális örökségünk megőrzésén, a foglalkoztatás bővítésén, illetve legintegráltabb módon a vidéki turizmuson keresztül járulhatnak hozzá (Ritter, 2013).

Tózsza és Zátori (2013) megállapítják, hogy fontos a hungarikumok turisztikai termékbe való integrálása, ugyanis olyan értékeket és egyben turisztikai erőforrásokat, vonzerőt vagy vonzerő-elemet jelentenek, amelyekre alapozva egyedi, autentikus, újdonságértékkel rendelkező, megkülönböztethető desztinációs termékek hozhatók létre.

Ugyanakkor a hungarikum, mint turisztikai erőforrás önmagában nem kizárólagos sikertényező. Megfelelőképpen kommunikálni is kell a fogyasztók irányába. Az információ szolgáltatás kulcsfontosságú tényező az egyedi érték megtalálásában, valamint a hungarikumok turizmus általi népszerűsítésében egyaránt. A belföldi szegmens (és a határon túli magyarok) irányába a hungarikum, mint brand és kiemelt érték kommunikációján van a hangsúly, a külföldi szegmens tekintetében inkább a hungarikumok bevonásával történő termékfejlesztés a fontosabb, amely megkülönbözteti a hazai ajánlatot a nemzetközi turisztikai piacon (Tózsza és Zátori 2013).

Fentiek alátámasztották annak fontosságát és szükségszerűségét, hogy egy olyan jelentős hungarikum, mint a gönci barackpálinka szélesebb értelemben vett területi hatásait részletesen megvizsgáljuk.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A bevezetőben ismertetett célok elérését a Szent István Egyetem Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézetének koordinálásában lefolytatott kutatás szekunder és primer adatok gyűjtésével, elemzésével célozta megvalósítani. A vizsgálat földrajzi kiterjedése a gönci barackpálinka eredetvédeltsége által érintett településekre (ld. 1 ábra), illetve az azokat összefogó szervezetek területére szorítkozott. A szekunder adatgyűjtés a rendelkezésre álló statisztikai adatok és helyi fejlesztési dokumentumok bevonására irányult, melyek forrása a KSH (kiemelten a T-Star adatbázis, az ÁMŐ 2000 és 2010), valamint az érintett helyi Leader akciócsoportok (HACS) vidékfejlesztési helyzetelemzései, helyi (vidék)stratégiái (HVS) voltak.

1. ábra. A gönci barackpálinka földrajzi eredetvédelme alá eső területek

Forrás: Saját szerkesztés, 2019

A primer adatok forrása a gönci barackpálinka, mint helyi hungarikum termékláncának szereplőivel, a helyi fejlesztési tevékenységet összefogó Leader akciócsoportok munkaszervezeteinek vezetőivel, illetve a turisztikai szolgáltatókat összefogó és koordináló helyi együttműködések, Turisztikai Desztináció Menedzsment (TDM) szervezetek vezetőivel készült strukturált interjúk anyaga. Az interjúkra 2014 februárjában és márciusában került sor az érintett szereplők és szervezetek felkeresésével. A kutatás során a területileg illetékes három akciócsoport, öt turisztikai és egy gazdasági szervezet, 21 pálinka-előállító vállalkozás kerestük meg, illetve interjú készült a térség országgyűlési képviselőjével is. Jelen anyag kifejezetten a primer kutatás eredményeinek bemutatására koncentrálna.

EREDMÉNYEK

A hungarikum hatásai - főzdek

Arra az első, teoretikus kérdésre, hogy vajon a gönci barackpálinka jogosan került-e be a hungarikumok közé, az összes válaszadó - függetlenül attól, hogy főzde, turisztikai vagy egyéb térségi szervezet képviselője volt-e - egyöntetűen igennel felelt.

A megkérdezett főzdek túlnyomó részt hagyományos, kisüsti eljárást (legalább kétszeres lepárlást) alkalmazó főzdek, az általános kapacitás az 500 literes főzőüst volt. A főzdek jellemzően az utóbbi 20-25 évben, és elsősorban önerőből alakultak, de több is a rendszerváltás előtti közösségi főzde volt, illetve még annál is korábban (1916-ban, 1944-ben) létesült.

A megkeresett főzdek közül csupán három cég négy főzdeje foglalkozott (a kutatás idején) kereskedelmi célú termék-előállítással (tehát aki tarthat és adhat el pálinkát):

- Boldogkő-Fruit Kft. - Bestillo termékek
- Főzőmesterek Kft. - Szóráth termékek
- Miskolci Likörgyár Zrt. - Prekop termékek

A három cégből kettő a modernebb, tornyos technológiát, egy cég a kétlépcsős kisüsti eljárást használja. Ebben a vonatkozásban tehát a közvetlenül hungarikum eredet-megjelöléssel, ennek megfelelő ellenőrzéssel és tanúsítással rendelkező „gönci barackpálinkát” ez a három cég állít elő. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a megkérdezett főzdek közül több is tervezi (vagy már megszerezte az engedélyt rá) a kereskedelmi célú tevékenységet, és ezen belül az eredetvédett termék előállítását. Ennek vannak többletköltségei (elsősorban a jobb minőségű alapanyag-beszerzés, és az eredetvédelemhez kapcsolódó szabályozások végrehajtásából/ellenőrzéséből adódóan), ami esetenként megkérdőjelezheti kisebb cégek vonatkozásában az eredetvédett termék előállításának rentabilitását, de a személyes benyomások alapján inkább az ez által (vagy a termék reklámértéke által) realizálható többletbevételek mégis vonzóvá teszik ezt a lehetőséget. Fontos megállapítani azt is, hogy a válaszadók véleménye alapján a térségi bérzfőzdek (tehát akik csak más cefréjéből főznek, de nem tarthatnak és adhatnak el pálinkát) a helyi minőségi alapanyag helyi, és hagyományos feldolgozásával pontosan ugyanolyan hungarikum jellegű terméket állítanak elő, melyet az

előírások a NÉBIH ellenőrzésen keresztül csak a kereskedelmi főzdek számára engedélyeznek hivatalosan.

A többi főzde (a megkeresettek 4/5-e) mindegyike kisüsti eljárással csupán bér főzési tevékenységet végez. A hungarikum termék kereskedelmi értékesítéséből így jelenleg csak a korábban felsorolt cégek részesednek közvetlenül realizált árbevéttel. Az értékesítés jellemzően a térségen kívüli piacokat céloz meg (kiemelhető Budapest, mint fő értékesítési piac), de a pálinkák a helyi értékesítési pontokon (a háromból kettő cégnek van saját is), illetve kereskedelmi láncok révén esetenként országszerte is megvásárolhatók. Az értékesítés fő színtere a hazai piac, a külföldi értékesítés elenyésző. A válaszadók véleménye alapján a fogyasztás tekintetében is 80-90%-ban a belföldi részesedés a jellemző.

A kicsi, illetve bér főzdek jellemzően családi vagy kisvállalkozásként üzemelve, 2-5 főnek adnak - sokszor időszakai - munkát, de a nagyobb kereskedelmi főzdek is csak 8-10 ember munkahelyét jelentik.

Az alapanyag, melyből a főzdek a pálinkát előállítják, elsősorban (71%-ban) az adott főzde közvetlen települési környezetéből, illetve ezen túlmenően a gönci barackpálinka esetén az eredetvédelemmel rendelkező térségből származik (ez a bér főzdek esetén is így van, hiszen a kereskedelmi célú hungarikum-előállítás során ez nem is lehetne másképpen).

A térség főzdeinek alapanyaga - illetve ezen keresztül az előállított termékek körében - nem csak a barack található meg. Az alapanyagok közt kiemelhető még az alma, szőlő (törköly), szilva, meggy, cseresznye, körte és a bogyósok is. Az Encsi és Gönci járások területén működő főzdek termelésében a gönci barackból előállított pálinka sokkal hangsúlyosabb (itt a barackpálinka termelésben betöltött aránya 30-70% között mozog), az ezektől a termőterületektől távolodva, a többi kistérségben már jóval kisebb fajsúlyú (esetenként az 5%-ot sem haladja meg). Az egy főzde által átlagosan egy évben előállított barackpálinka mennyisége 8-15 ezer liter körül mozog.

A kereskedelmi célú főzdek rendelkeznek állandó beszállítókkal, vagy saját alapanyag termeléssel, a bér főzdek esetében - egy-két esettől eltekintve - nem jellemző a saját alapanyag feldolgozása. A beszállítók és a főzetők esetében is beszélhetünk egy állandó körről, a főzetők esetében a szám természetesen az évjáratától, terméstől függően bővíthet, változhat. Az egy főzde eső átlagos főzetések száma 1100-1500 körül alakul évente.

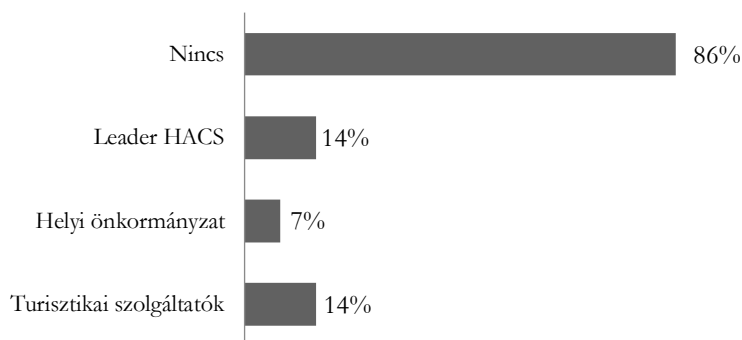
Arra a kérdésre, hogy a gönci barackpálinka hungarikummá válása volt/van-e hatással a főzde tevékenységére, 100%-ban igen volt a válasz, eltérést csak ennek a hatásnak a nagyságrendjét, vagy közvetlenségét illetően tapasztaltunk. Gyakorlatilag a főzdek szempontjából a hungarikummá nyilvánítás egyfajta reklámként, figyelem-felkeltőként volt érzékelhető, ami kismértékben a főzetett mennyiségben (illetve a barack, mint alapanyag összes feldolgozott alapanyagban való arányában), jelentősebben a barackpálinka iránti növekvő keresletben realizálódik, másrészt pedig a bér főzdekben előállított pálinka, pontosabban az annak alapjául szolgáló, beszállított cefre határozott minőségi javulásában figyelhető meg. A gönci barackpálinka, mint kiemelt hazai és helyi termék, a térségi termelők és főzetők öntudatának, patriotizmusának, büszkeségének a táptalaján, a nem kereskedelmi forgalomba kerülő pálinkák minőségi javulását is erősítette, és ez a minőségileg egyre javuló,

egyre népszerűbb helyi termék áttételesen a helyi lakosok, termelők gazdasági lehetőségeit is szélesíti, erősíti. Ugyanakkor elmondható, hogy a többi, másfajta gyümölcsből készült pálinkák esetében is tetten érhető a színvonal emelkedése, de leglátványosabban ez a vizsgált termék vonatkozásában észlelhető.

Közvetlen, direkt hatást, például a termelés egyértelmű növekedését, ebből kiinduló foglalkoztatás növekedést, az ár vagy a minőség gyökeres megváltozását nem észlelték a pálinka előállítók a hungarikummá nyilvánítás óta.

A térségi főzdek gyakorlatilag a közvetlen környezetük, de szinte a szélesebb értelemben vett, eredetvédelemmel rendelkező térség valamennyi főzdejét ismerik, hallottak róla. A többi főzdevel való viszonyt gyakorlatilag mindenki „normálisként” aposztrofálta, bár konkrét együttműködés (például közös alapanyag felvásárlás, marketing, érdekképviselet stb.) a válaszadók alapján nem valósult meg. Mindemellett, a megkérdezett főzdek 28%-a az információ-cserét jelölte meg, mint valamilyen fajta együttműködés.

Megkérdezve, hogy a többi főzden kívül van-e konkrét együttműködés a térség bármely turisztikai szolgáltatójával, turisztikai szervezetével, a helyi önkormányzattal, vagy az adott település alapján illetékes helyi Leader akciócsoporttal, a válaszok alapján - bár az általánosan jó kapcsolatokat itt is meg lehet említeni - konkrét, adott célú együttműködés nem sok esetben érhető tetten a főzdek és a jelzett térségi szereplők közt (2. ábra). Az önkormányzattal való együttműködést csak egy főzde konkretizálta, a helyi Leader csoporttal vagy adott turisztikai szolgáltatókkal való kooperációt csak minden hetedik főzde jelölte meg. Ugyanakkor személyes véleményünk alapján, a felsorolt szereplők és a főzdek közötti informális kapcsolatok alakulása jó kiinduló pontja lehet a későbbi, konkrét együttműködéseknek.

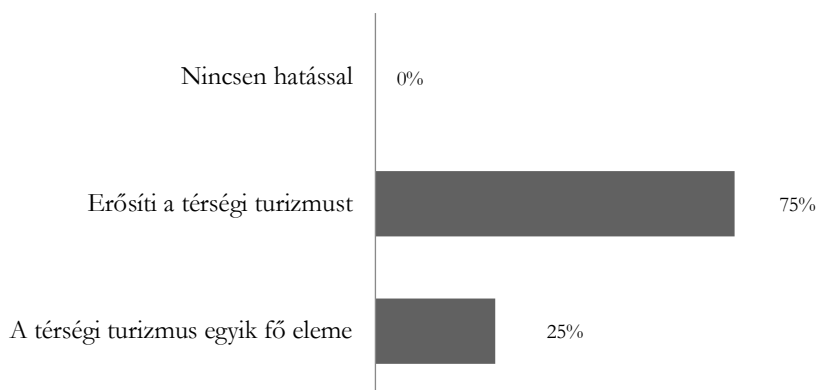
2. ábra. Együttműködő partnerek megoszlása a megkérdezett főzdek esetében (%)

Forrás: Saját kutatás (2014) és szerkesztés, 2019

A hungarikum hatásai - turisztikai szervezetek, Leader

A vizsgált térségben működő turisztikai szervezetek és együttműködések az érintett települések önkormányzatait, szállásadóit, turisztikai szolgáltatóit fogják össze (jellemzően 60-100 taggal szervezetenként). A vizsgált szervezetek kifejezetten és konkrétan magát a gönci barackpálinkát, mint hungarikumot nem használják önállóan a tevékenységük során.

A hungarikum termék közvetetten, a turizmus kínálati mix részeként jelenik meg, elsősorban gasztronómiai elemként, illetve a ráfonódó rendezvények, események kapcsán. A termék turizmust erősítő hatását egyébként az összes megkérdezett szereplő egyértelműen megerősítette, bár jellemzően a turisztikai szervezetek válasz-arányaival (ld. 3. ábra) megegyezően (75%-os arányban) inkább az áttételes hatásait, és a kínálat bővítést emelték ki, míg csupán minden negyedik válaszadó gondolta úgy, hogy a térség egyik fő turisztikai eleme, vagy azok közé sorolható.

3. ábra. A turisztikai szervezetek megítélése a gönci barackpálinka turisztikai hatásairól (%)

Forrás: Saját kutatás (2014) és szerkesztés, 2019

A turisztikai válaszadók megerősítették a főzdeikkel készült interjúkban is elhangzottakat, miszerint az általánosan meglévő jó viszony mellett nem jellemző a konkrét együttműködés a turizmus aktorai, és a pálinka előállítók közt. A kereskedelmi főzde, elvétve egy-egy bérfözde és a környező településeik vonatkozásában találkozhatunk bizonyos szervezett kooperációval (kóstoltatás, főzde látogatás, a főzde termékeinek értékesítése, főzetés), de ezek száma korlátozott. Itt is elhangzott azonban, hogy a térségi rendezvények, turisztikai események vonatkozásában a vizsgált pálinka megjelenése és szerepe körvonalazottabb.

A vizsgált szervezetek mindegyike megerősítette, hogy a helyi fejlesztési programok kidolgozásakor lehetőséget és részvételt kapott, a helyi akciósportokkal ápolt viszonyt jónak minősítették, bár - értelemszerűen a tevékenységükből is következően - a turisztikai vonal további erősítését szívesen látnák.

A térségben a bor-utakhoz mérhető attrakció nincs, igaz, ahhoz hasonló, két napos „pálinka-túra” már megjelent, melynek továbbfejlesztése, kiterjesztése megfontolásra érdemes. Szintén megemlíthető egy - a határon is átnyúló - tanösvény kialakítása is, mely a tervek közt szerepel.

A helyi fejlesztési stratégia kidolgozásakor az érintett Leader térségek közül kettő, az Abaúj Leader Egyesület és a Dél-Zempléni Vidékfejlesztési Szövetség egyértelműen számolt a gönci barackkal, és a belőle készült pálinkával, mint endogén erőforrással és helyi termékkel. A Helyi Vidékfejlesztési Stratégiákban ez tetten érhető, és a két HACS közül az elsőben ez úgynevezett zászlóshajó funkcióként is nevesítve van. A Borsod-Torna-Gömör Egyesület

csekély érintettségénél fogva már nem kezelte külön a vizsgált termék helyi stratégiában játszott szerepét.

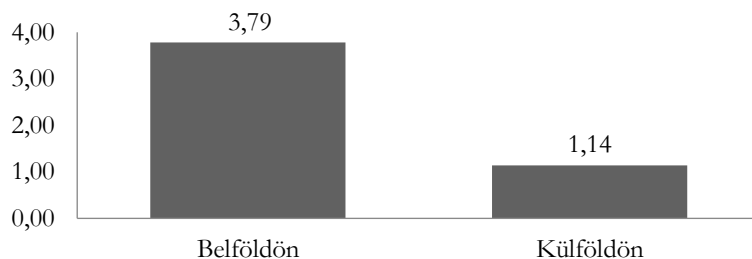
A két igazából érintett akciócsoporthoz a vizsgálat időpontjáig négy darab, a pálinka előállításához köthető pályázatot támogattak, melyek a helyi termék előállítás kapcsán gépbeszerzést, technológia fejlesztést és felújítást szolgáltak a jellemzően kereskedelmi célú főzdek számára. A kisebb kapacitású, illetve bérfőzdek pályázati aktivitása nem észlelhető az akciócsoporthoz tevékenységében.

A támogatásokkal kapcsolatban a pályázati lehetőségek és források bővítését, kis értékű támogatások lehetőségét, ezek kisebb főzdek számára való elérhetőségét kiemelten fontosnak tartják. Ezekkel megvalósítható lenne a bérfőzdek számára is a kisléptékű technológiai fejlesztés, a minőségi pálinka előállítás irányába történő, már határozottan érzékelhető elmozdulás gyorsítása.

A munkaszervezetek vezetői megerősítették, hogy a főzdek, turisztikai szolgáltatók és önkormányzatok/társasági együttműködések tekintetében jelentős együttműködés nem tapasztalható. Kedvező jeleket már lehet tapasztalni a főzdek (és itt ismét jellemzően a kereskedelmi főzdek tekintetében) és néhány vendéglátóhely, turisztikai szolgáltató, esetenként egy-egy önkormányzat közt, ezt azonban még bőven fejlesztésre szoruló terület. A tapasztalatok alapján mindenképpen lehet szélesebb területi hatásról beszélni, mivel a főzdek bevételén, az ott biztosított munkahelyeken túlmenően, az előállított termékből származó haszon, a turizmuson, helyi gazdaságon keresztül „leszivárog” a környező települések termelői, lakói, vállalkozói számára is. A jó minőségű helyi hungarikum-termék egyértelműen hozzájárul a térség reklámjához, a térség többi termékének és attrakciójának a népszerűsítéséhez. Kiemelték még azt is, hogy a gönci barackpálinka hozzájárul a helyi identitástudat erősítéséhez, a helyi közösség értékeinek ápolásához, a helyi közösség fejlődéséhez.

A hungarikum megítélése

A hungarikumok megítélését az összes megkeresett szereplőtől megkérdeztük, így az itt következő eredményekben az összes interjú-alany véleménye bele van foglalva. A gönci barackpálinka ismertségének feltérképezésekor külön lett választva a belföldi és a hazai ismertség (4. ábra), mivel feltételezhető volt, hogy a kettő között különbséget lehet találni. A válaszadók egy négyes skálán (nem ismert, kis mértékben ismert, viszonylag ismert, mindenki ismeri), saját véleményük alapján helyezhették el a hungarikum terméket. A feltételezés beigazolódott, mivel a válaszok alapján a termék hazai ismertsége jóval nagyobb (gyakorlatilag a válaszadók véleménye szerint szinte mindenki ismeri), mint a külföldi (ahol a válaszadók véleménye szerint gyakorlatilag senki nem ismeri).

4. ábra. A gönci barackpálinka átlagos ismertsége a megkérdezettek véleménye alapján

Megjegyzés: 1-4 skálán, ahol: 1) Nem ismert - 4) Mindenki ismeri

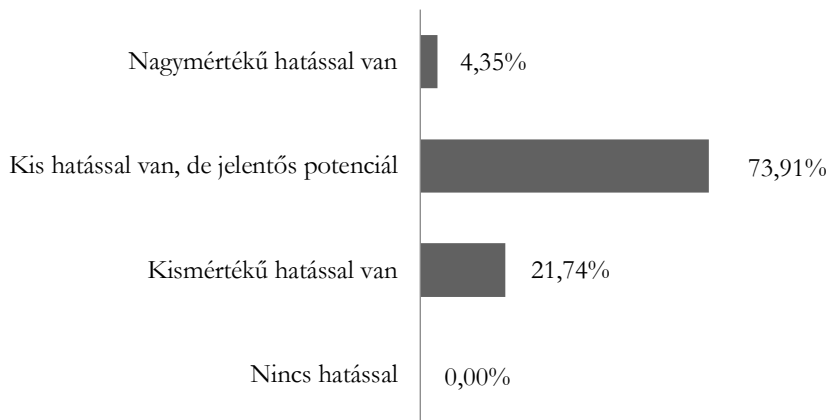
Forrás: Saját kutatás (2014) és szerkesztés, 2019

Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a térségbe először látogató, vagy beérkező vendégek, illetve a térségbe már nem először érkező, vagy elutazó vendégek vonatkozásában a megkérdezettek éles különbséget tettek, mivel utóbbi csoport már nagy valószínűséggel kapcsolatba került a vizsgált termékkel, így a gönci barackpálinka ebben a csoportban már jóval nagyobb ismertségi mutatóval rendelkezik. A másik megjegyzendő, hogy a vizsgált térség határközelisége miatt, a szomszédos Szlovákiából érkező vendégek, valamint rajtuk keresztül összességében a szlovákok termék-ismertsége jóval határozottabb, és elkülöníthető az általános külföldi megítéléstől.

A gönci barackpálinka hozzájárulását az országimázshoz nem konkrétan, mint „gönci barack”, hanem mint jó „pálinka” vonatkozásában nevesítették a megkérdezettek. Ezt alátámasztja az is, miszerint a térségbe érkező külföldiek nem előbbi, hanem utóbbi, a jó pálinkát (és nem is feltétlenül a barackból készültet) keresik. Egytől négyig terjedő skálán a válaszadók gyakorlatilag mind egyes osztályzatot adtak konkrétan a gönci barackpálinka, illetve a rá fonódó turisztikai elemek iránti külföldi keresettség/ismertség vonatkozásában.

Arra a kérdésre, hogy maga a „hungarikum” kifejezés, mint „védjegy” jelent-e valamit a külföldi fogyasztóknak, turistáknak, túlnyomó részt nemleges választ kaptunk. Általános vélemény szerint hungarikumnak számító dolgokról hallottak ugyan a külföldi látogatók (mint pl. a gulyás, paprika, pálinka általában stb.), de magáról a hungarikumról, mint egyfajta védjegyről nemigen tudnak. A gönci barackpálinkával kapcsolatban ezt mindenképpen meg lehet állapítani. Tehát nem keresik, illetve aki keresi, az sem azért keresi, mert a hungarikumok gyűjteményében szerepel, hanem csak azért, mert „pálinka”, és helyben megtalálható.

A gönci barackpálinka, mint hungarikum szélesebb értelemben vett területi hatásával minden válaszadó egyetértet. A vizsgálat eredményei alapján (5. ábra) ez a hatás még nem túl jelentős az érintett térség és lakói számára (csupán a megkérdezettek 4%-a gondolta ennek ellenkezőjét), ugyanakkor olyan potenciált hordoz, ami a megkérdezettek közel háromnegyede (73,91%) szerint az érintett terület gazdasági- és társadalmi fejlődéséhez érdemben hozzájárulhat.

5. ábra. A gönci barackpálinka térségre kifejtett hatásának megítélése a válaszadók véleménye alapján (%)

Forrás: Saját kutatás (2014) és szerkesztés, 2019

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A térségben lefolytatott kutatás teljes mértékben megerősítette, hogy a gönci barackpálinka joggal érdemelte ki a hungarikum „védjegyet”, hiszen olyan sajátos erőforrást jelent, mely nemzetközi viszonylatban is különlegesnek számít. A terméket tekintve lehatárolhatók közvetlen, és közvetetten is jelentkező hasznok, melyek mind a termékpálya szereplőinek, mind a szélesebb értelemben vett térségnek a szempontjából is értelmezhetők. A közvetett hasznok esetén először az alapanyag előállítókat kell megemlíteni, akik ha nem is feltétlen a pálinka előállítás céljából foglalkoznak a kajszival, de adott százalékban a járulékos cefrézés, illetve a felvásárló piac elégtelensége esetén az alternatív felhasználás révén jutnak bevételhez. A pálinka előállítás másik pozitívuma lehet az is, hogy a pálinkában lévő gyümölcs értékesítése már húzható-halasztható, míg a friss gyümölcsé nem (ha sok a barack, alacsony a felvásárlási ár, a pálinka is több és olcsóbb lesz, viszont raktározhatóbb, és akár a következő évben is értékesíthető). A pálinka előállító bér- és kereskedelmi főzdek is közvetlen haszonhoz jutnak a főzetés és az értékesítés során, de ugyanez elmondható a nem előállító kereskedelmi szereplőkről, turisztikai szolgáltatókról, vendéglátóhelyekről is, bár itt a haszon már áttételesebb.

Közvetettként lehet még értelmezni az előbb felsoroltakon keresztül fenntartott, vagy bővített munkalehetőségeket is, valamint azt a hasznot, melyet a főzdek a munkahelyek teremtésén és az adókon keresztül a helyi önkormányzatoknak jelentenek. Itt már átérünk a térség számára nyújtott hasznosságához, hiszen előbbiek végső soron egy település, térség prosperálásához nyújtanak háttérrel, miközben jövedelemmel, bevétellel látják el a helyi lakosokat, szereplőket. A helyi termék előállítás, a helyi igények helyi produktumokkal való kielégítése mindenképpen előnyös adott lokalitás számára.

Mindenképpen ki kell emelni, hogy a gönci barackpálinka olyan minőségi reklámhordozót jelent, mely az egész térség gazdasági-, társadalmi folyamataira, fejlesztési lehetőségeire kihatással van. A térség többi adottságát kiegészítve hozzájárulhat azoknak a hátrányoknak

az ellensúlyozásához, mérsékléséhez, melyek az egyébként kiemelkedő erőforrásokkal rendelkező, érintett térségeket az ország egyik legproblematikusabb térségévé teszi. A legfontosabb térségi hatások a válaszadók véleménye alapján összegezve az alábbiak:

- A főzdek bevétele;
- Helyi adóbevételek;
- Munkahely teremtés;
- Helyi alapanyag beszállítás - biztosabb értékesítés;
- Alternatív jövedelem és diverzifikációs lehetőség a helyi gazdálkodóknak;
- Helyi vendéglátás és turizmus serkentése/segítése;
- Gönci barackpálinka, mint védjegy hozzájárul a térség ismertségéhez, reklámozásához;
- A többi helyi termékre gyakorolt extern hatás.

Ahhoz, hogy a gönci barackpálinka, mint egyedi erőforrás még jobban kiaknázható legyen, számos észrevételt és javaslatot tettek, amiket annak fényében kell értékelni, hogy a vizsgálat óta eltelt időben ezek egy része már megvalósult. Az első helyen szerepelt annak a biztosítása, hogy a termőhelyi kapacitásokat lehetőség szerint teljesen használják ki. Nyilvánvaló, hogy a gönci barackpálinka nem tömegtermék, és az előállítás volumenének is megvannak a határai, ugyanakkor számos gazdálkodó, termelő számára nyújthatna még megélhetést.

A kisebb, csak bérfőzést végző előállítók számára több lehetőséget kellene teremteni a tevékenységük gazdaságosabbá tételéhez, kisebb volumenű (pár millió forintos) támogatások, fejlesztési források biztosításához/eléréséhez, illetve tevékenységük kereskedelmi, turisztikai célú kibővítéséhez. A szabályozottságon való változtatást, könnyítést a megkérdezettek háromnegyede emelte ki, mint a lehetőségek jobb kiaknázásához szükséges lépést.

Mindemellett, a termelőknél, főzdeknél termelődő közvetlen hasznon túl, a gönci barackpálinka turisztikai lehetőségeinek a kiaknázása nyújt, nyújthat még további lehetőségeket. A termék, mint hungarikum már eleve egy olyan minőséget és értéket képvisel, mely mind magában a gasztronómiai felhasználásban, mind pedig a köré szerveződő kínálati elemeken, rendezvényeken, a szélesebb értelemben vett térségi turizmuson keresztül szivárogtathatja le hatásait az érintett településekre.

Felmerült az igény egy olyan független szervezet vagy személy irányában, aki a gönci barackpálinka köré fonódó termelést, értékesítést, marketinget, turizmusszervezést összefogja, koordinálja, elősegíti. Érdekes, hogy a térségben található turisztikai szervezetek, összefogások, az érintett akciócsoportok ezt a feladatot még nem vállalták fel, annak ellenére, hogy a termékekben rejlő potenciálokkal teljesen tisztában vannak. Az önálló gazdasági érdekeltséggel rendelkező főzdek együttműködése ezen a téren nyilvánvalóan nem egy egyszerű feladat, ugyanakkor az érintettek körében is felmerülő igény kiszolgálása, és egy tudatos stratégia sokat lendíthet a térség és a térségi szereplők helyzetén.

Az elégedett vendég a legjobb reklám. A gönci barackpálinkát a többi kiemelkedő helyi termék és turisztikai attrakció közös mixében lehetne még jobban felhasználni, ami vonatkozik mind az adott térség turisztikai kínálatára, mind pedig az országimázsban való felhasználhatóságra is.

Ahhoz, hogy mi kéne a gönci barackpálinka országimázsához való hatékony hozzájárulásához, első helyen mindenki a „több pénz”-t emelte ki. Emellett konkrét javaslatként a reklám fontosságát, a térségi szintű stratégia kidolgozását és működtetését, egy szervezet vagy személy által összefogott kooperáció megvalósítását, és a határozottabb állami szerepvállalást nevesítették. A marketing, a média, a népszerűsítés szerepe elengedhetetlen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BELLETTI, Giovanni - MARESCOTTI, Andrea - SCARAMUZZI, Silvia (2003). Paths of rural development based on typical products: a comparison between alternative strategies. In: Cristovao, Artur. - Omodei, Luigi Zorini (Eds.): Farming and rural systems research and extension - Local identities and globalisation. Fifth IFSA European Symposium Florence. Firenze: ARSIA pp. 384-395.

BRETAGNOLLE, Vincent - BERTHET, Elsa - GROSS, Nicolas - GAUFFRE, Bertrand - PLUMEJEAUD, Christine - HOUTE, Sylvie - BADENHAUSSER, Isabelle - MONCEAUA, Karine - ALLIER, Fabrice - MONESTIEZ, Pascal - GABA, Sabrina (2018): Towards sustainable and multifunctional agriculture in farmland landscapes: Lessons from the integrative approach of a French LTSER platform. *Science of the Total Environment* 627 pp. 822–834. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.01.142>.

CHESIRE, Paul C. (2003): Territorial competition: lessons for (innovation) policy. pp. 331-346 In: Bröcker, Johannes - Dohse, Dirk - Soltwedel, Rüdiger (Ed.): *Innovation clusters and interregional competition*. Heidelberg: Springer

EC (2005): 1698/2005/EK - A Tanács rendelete (2005. szeptember 20.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról. OJ L 277 (2005. 10. 21). Európai Közösségek, Luxemburg http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/hu/oj/2005/l_277/l_27720051021hu00010040.pdf

ENDRIGHI, Emiro. (1999): La valorizzazione delle produzioni tipiche locali. Dal concetto di valore alle indicazioni operative. (The valorisation of typical local products. From the concept of value to the operative indications). *Rivista di Economia Agraria* LIV (1) pp. 3-26

KÁPOSZTA József (2007): Regionális gazdaságtan. Gödöllő: SZIE GTK

KULCSÁR László (2017): A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. Kolozsvár: Kriterion

LENGYEL Imre (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress

MARSDEN, Terry - SONNINO, Roberta (2008): Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies* Vol. 24.(4) pp. 422-431 <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.04.001>

MURDOCH, Jonathan (1993): Sustainable Rural Development: Towards a research agenda. *Geoforum* Vol. 24. (3) pp. 225-241 [https://doi.org/10.1016/0016-7185\(93\)90018-D](https://doi.org/10.1016/0016-7185(93)90018-D)

PACCIANI, Alessandro - BELLETTI, Giovanni - MARESCOTTI, Andrea - SCARAMUZZI, Silvia (2001): The role of typical products in fostering rural development and the effects of regulation (EEC) 2081/92. <http://www.origin-food.org/pdf/partners/belmarscaparole.pdf>

RECHNITZER János - Tóth Tamás (2014): Territorial Competitiveness in Central and Eastern Europe. *Journal of Business Administration Research* Vol. 3. (1) pp. 96-106. <https://doi.org/10.5430/jbar.v3n1p96>

RITTER Krisztián (2013): A hungarikumok szerepe a vidékfejlesztésben a 2014-2020-as vidékstratégia tükrében. In: Káposzta J. (Szerk.): A KKV-k szerepe és helyzete a gazdaságban és a Hungarikumok szerepe a területi fejlődésben és fejlesztésben. Gödöllő: SZIE, pp. 64-69.

RITTER Krisztián (2017): A hungarikumok szerepe a vidékfejlesztésben Bácsa példáján keresztül. *Studia Mundi - Economica* 4. (4) pp. 69-82. ISSN 2415-9395 <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2017.04.04.69-82>

TERLUIN, Ida J. - POST, Jaap H. (2001): Key messages on employment dynamics in leading and lagging rural regions of the EU. (Az „European Rural Development: Problems, Chances, Research Needs” c. konferencián (2001. május 7-9.) elhangzott előadás anyaga.) *Agricultural Economics Research Institute LEI, The Hague* http://www.iiasa.ac.at/Research/ERD/net/pdf/terluin_1.pdf

TÓTH Bettina - NAGY Gyula - HEGEDŰS Gábor (2017): A helyi értékek és hungarikumok turisztikai attrakcióvá váló fejlesztési lehetőségei alföldi példákon keresztül. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* (2) pp. 4-19.

TÓZSA István - ZÁTORI Anita (2013): Hungarikumok. [Corvinus Turizmus Kompetencia Központ Szakkönyvsorozat - 1.] Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem GK KTI Turizmus Kompetencia Központ

TÖRÖK Áron (2013): Hungarikumok - Magyarország földrajzi árujelzői? Az eredetvédelem szerepe a XXI. századi mezőgazdaságban és élelmiszertermelésben - a pálinka példájának tanulságai. PhD értekezés. Budapest: Corvinus Egyetem

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a „*Pálinka mint hungarikum területi jelentősége Magyarországon*” című (HUNG-624/2013. azonosítószámú) projekt keretében, a Vidékfejlesztési Minisztérium és a Hungarikum Bizottság támogatásával valósult meg.

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK, SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

18 57

BGE

2019

1. szám

Online folyóirat

Szerkesztette: VÁGÁNY Judit Bernadett, PhD - FENYVESI Éva, PhD

Borító: FLOW PR

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar, Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék

Felelős kiadó: FENYVESI Éva, PhD
a Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék vezetője

ISSN 2630-886X

2019.

**NEMZETKÖZI RENDSZER ÉS GEOPOLITIKAI
MODELLEK KÖZÉP-EURÓPAI PERSPEKTÍVÁBÓL**

**INTERNATIONAL SYSTEM AND GEOPOLITICAL
MODELS FROM CENTRAL-EUROPEAN VIEWPOINT**

SZILÁGYI István

Kulcsszavak: *több pólusú nemzetközi rend, globalizáció, neoeurázsianizmus, Egyesült Államok
Oroszország, Kína, Új Selyemút*

Keywords: *multipolar international system, globalization, neoeurasianism, USA, Russia,
China, new silk road*

JEL kód: F50

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2019.01.04>

ÖSSZEFOGLALÓ

1991. december 25-én megszűnt a Szovjetunió. Mihail Gorbacsov elnöki tisztségéről történő lemondása a szervezett kelet-nyugati konfliktusok lezárulását, a bipoláris világ végét, a nemzetközi viszonyokban bekövetkező jelentős változások kezdetét jelentette.

Történelmi értelemben véve rövid ideig egyetlen szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok maradt a színen. Egy évtized elteltével azonban már kibontakoztak egy többpólusú és interdependens nemzetközi rend körvonalai. Növekedett a jelentősége az Eurázsiai magtérsegeknek. A neoeurázsianizmus képviselőjeként színre lépett a birodalmi státusz visszaszerzése céljával Oroszország. A Kreml vezetése a döntéshozatal során jól hasznosítja Alexander Dugin geopolitikai elemzéseit. Kína új szuperhatalomként gyors terjeszkedésbe kezdett és növelte befolyását a világban. A belső ellentétektől szabdalt Európai Unió kísérletet tesz megtépzott hatalmi pozícióinak megőrzésére.

A jelzett változásokkal párhuzamosan a nemzetközi viszonyok rendszerében megnőtt a civilizációk, identitások és az új típusú gazdasági-politikai integrációk befolyásoló szerepe. Mindezek a tényezők és folyamatok új térbeli struktúrákat alakítottak ki és jelentős hatást gyakoroltak az egypólusú (atlantista) globalizáció felfogását elutasító geopolitikai gondolkodás fejlődésére és befolyásolják Közép-és Kelet-Európa nemzetközi viszonyokban játszott szerepét és mozgásterét. A tanulmány a fent vázolt tényezők elméleti összefoglalására és szintetizálásra vállalkozik.

SUMMARY

On 25, December, 1991 the Soviet Union ceased to exist. The resignation of the president, Mihail Gorbacsov meant the end of the eastern-western conflicts and the bipolar world, and it also meant the beginning of the significant changes in the international relations.

In historical sense for a while there was the only one super power, the USA remaining alone in the political battlefield. In a decade the outline of the multipolar and interdependence international system began to crystallize. The signification of the Eurasian Heartland also began to develop. Russia emerged as the representative of neoeurasianism in order to restore.

China as a new super power also started to expand and extend its influence on the world. The European Union with its inner conflicts tries to keep its fragile power position.

Parallel with the above mentioned changes in the system of the international relations the influential role of civilizations, identities and new economical-political integrations have increased.

All these factors and processes have shaped new spatial structures and have significant influence on the geopolitical thinking that rejects the one-poled (Atlantic) idea of globalization and have an effect on the field and role of the Eastern and Central Europe in the international relations. This research paper aims at summarizing and synthesizing the outlined factors.

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány célja a bipoláris világ felbomlását követő negyedszázad nemzetközi viszonyokban és geopolitikai modellekben bekövetkező változásainak elemző bemutatása.

Az írás a legfontosabb és releváns források, dokumentumok, monográfiák és szakirodalom felhasználásával vizsgálja az egy évtizedig fennálló, magányos szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok dominanciájával leírható egypólusú világrend jellemzőit. Elemzi a

harmadik évezred beköszöntével kibontakozó többpólusú és interdependens nemzetközi rendszer születési körülményeit és kiépülési folyamatát. Vázolja az állandó változás és újjászerveződés állapotában lévő világrend és a globalizáció bonyolult és sokszínű kapcsolatrendszerét.

Nagy figyelmet fordít a megnövekedett jelentőségű eurázsiai magtértség és az újjászülető orosz birodalmi geopolitika neoeurázsianista aspektusainak vizsgálatára, valamint a szuperhatalmi szerepre és világpolitikai befolyásra törő Kína befolyásának növekedésére és terjeszkedésére.

A tanulmány a jelzett folyamatok, események és változások rendszerszintű, történelmileg objektíven értelmezhető elméleti elemzésére vállalkozik.

Egy magányos szuperhatalom születése és dilemmája

1991. december 25-én megszűnt a Szovjetunió. Mihail Gorbacsov elnöki tisztségéről történő lemondása a szervezett kelet-nyugati konfliktusok lezárulását, a bipoláris világ végét, a nemzetközi viszonyokban bekövetkező jelentős változások kezdetét jelentette.

Egyetlen szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok maradt a színen. „Az új évezred hajnalán – írja Henry Kissinger – vitathatatlanul Amerika a világ vezető állama, akkora hatalom birtokában, amilyennel a múlt nagy birodalmi közül egyik sem rendelkezett... A 20. század utolsó évtizedében az Egyesült Államok – uralkodó pozíciója okán – a nemzetközi stabilitás nélkülözhetetlen elemévé vált.” (KISSINGER, 2002, p. 9)

Az USA hatalmának alapja öt tényezőn nyugszik. *Gazdaságilag* a világ folyó áron és árfolyamokon számított nemzeti össztermékének egynegyedét adja. Ennek nagysága Kína, Japán, Németország és Nagy-Britannia által előállított össztermékkel egyenlő. Leghatalmasabb ipari potenciállal rendelkező államként a száz legnagyobb transznacionális vállalat egyharmadának székhelye Amerikában található. Az úgynevezett új gazdaság és a pénztőke növekedési üteme is az Egyesült Államokban a legmagasabb. *Technológiai téren* az USA vezeti az információs és kommunikációs forradalmat. *Katonai területen* a csökkenő kiadások ellenére a NATO-val karöltve akció rádiuszát növelni tudta. Amerikáé az egyetlen olyan hadsereg, amely a világ bármely pontján – beleértve az óceánok feletti kontrollt is – azonnal bevethető, azonnali beavatkozásra képes. *Politikailag* jelentős mértékben megerősítette hagyományos befolyását olyan stratégiai jellegű nemzetközi szervezetekben, mint a Valutaalap, a Világbank, a Kereskedelmi Világszervezet. Támogatni tudja országok és térségek demokratizálódási folyamatait és modernizációs törekvéseit. *Kulturális síkon* az amerikai életmódot és kultúrát szimbolizáló termékek, intézmények, értékek, produktumok a föld minden pontjára eljutottak, globális jelleget öltöttek.

E tények ellenére Kissinger arra hívja fel a figyelmet, hogy jóllehet „A hidegháború vége megteremtette az egyesek által egypólusú, vagy „egy szuperhatalom” világot. Az Egyesült Államok azonban most sincs jobb helyzetben ahhoz, hogy egymaga döntsön a világ ügyeiről, mint a hidegháború kezdetén. Amerika nagyobb befolyással bír, mint tíz évvel ezelőtt, azonban paradox módon, a hatalom is több központ között oszlik el. Ilyen módon Amerika képessége, hogy saját kedve szerint alakítsa a rajta kívül eső világot, valójában csökkent.”

(KISSINGER, 2008, p. 809-810). Kissinger szerint az Egyesült Államok mindenekelőtt a wilsonizmus idealizmusa és a Theodor Roosevelt által képviselt és megalapozott reálpolitika elveinek és gyakorlatának összehangolásával, az ország nemzeti érdekeinek meghatározásával szilárdíthatná meg, s tehetné hosszú távon fenntarthatóvá hegemóniáját.

A *nagy sakk*tábla, valamint *Stratégiai vízió* című könyveiben Zbigniew Brzezinski a *világ első globális hatalmának* nevezi az Egyesült Államokat. Ezt részben a történelmi körülményeknek, részben pedig az USA belső fejlődéséből fakadó folyamatok következményének tekinti. „Vetélytársának összeomlása különleges helyzetet eredményezett az Egyesült Államok számára. - olvashatjuk Brzezinski elemzését. Egyszerre vált az első és egyben az egyetlen valóban globális hatalommá. Amerika világelsősége bizonyos tekintetben mégis emlékeztet a korábbi birodalmakéra, még ha azok befolyása csak egy-egy régióra korlátozódott is... Akárcsak a múltbeli birodalmak esetében, az amerikai „birodalmi” erő is nagyrészt a kiváló szervezésből, a hatalmas gazdasági és technológiai erőforrások katonai célokra történő azonnali alkalmazásának képességéből, az amerikai életforma nehezen megfogható, de mégis jelentős kulturális vonzásából, és az amerikai társadalmi és politikai elit hamisítatlan dinamizmusából, és eredendő versenyképességéből fakad.” (BRZEZINSKI, 1999, p. 17-18) Az amerikai globális rendszer legfőbb jellegzetességét, korábbi birodalmaktól és hatalmi képződményektől alapvetően eltérő jellegzetességét Brzezinski szerint az adja, hogy „Bár Amerika nemzetközi elsősége óhatatlanul felidéz korábbi birodalmi rendszerekkel való hasonlatosságokat, a különbségek fontosabbak, s túlmutatnak a területiség kérdésén. Amerika világméretű hatalmát egy olyan jellegzetesen amerikai típusú globális rendszeren keresztül gyakorolja, amely tükrözi az amerikai tapasztalatot. *Ennek lényegi eleme mind az amerikai társadalom, mind az amerikai politikai rendszer plurális jellege*” (BRZEZINSKI, 1999, p. 36)

Az Egyesült Államok vezette, nemzetközi kooperációk, integrációk és koalíciók hálózatára épülő rendszernek azonban nagy kihívásokkal kell szembenéznie. E nagy kihívás megtestesítői elsősorban Eurázsia Sir Halford Mackinder által kulcsövezetnek és magterületnek nevezett térsége, valamint az azt körülölelő spykmani peremterület stratégiai pozícióban lévő országai. (SZILÁGYI, 2018, p. 52-68 és 90-98). „Amerika számára a fő geopolitikai tét Eurázsia. Fél évezreden keresztül a világot olyan eurázsiai hatalmak és népek uralták, amelyek egymással harcoltak a regionális uralomért, miközben a globális hatalom megszerzésére törekedtek. Jelenleg egy nem eurázsiai hatalom tölt be vezető szerepet Eurázsiaiban, és Amerika globális elsősége közvetlenül attól függ, hogy meddig és milyen hatékonyan tudja fenntartani dominanciáját ezen a kontinensen. Ez a helyzet nyilván nem tart örökké. De az, hogy meddig tart és mi követi, rendkívül fontos nemcsak Amerika boldogulását illetően, hanem általában a nemzetközi béke szempontjából is. Az első és egyetlen globális hatalom hirtelen felbukkanása a világban olyan helyzetet eredményezett, amelyben a vezető szerep hasonlóan gyors megszűnése – akár Amerika visszahúzódása, akár egy sikeres vetélytárs hirtelen megjelenése miatt – súlyos nemzetközi bizonytalanságot idézne elő, sőt világméretű anarchiához vezetne.” (BRZEZINSKI, 1999, p. 44)

A mackinderi elméleti alapvetésen és sajátos kontinuitást megtestesítő szellemi örökségen túl mi adja Eurázsia történelmi és geopolitikai jelentőségét? Mindenekelőtt kiterjedése és földrajzi elhelyezkedése. A geopolitikai szempontból tengelyszerepet betöltő Eurázsia a világ legnagyobb földrésze. Az Eurázsia fölötti ellenőrzés ezért az Afrika feletti uralmat is jelenti. Óceániát és a nyugati féltekét pedig ehhez képest marginális helyzetben hozza.

Eurázsia nem csupán egyedülállóan kedvező földrajzi-stratégiai pozíciójának köszönheti geopolitikai fontosságát. E makrorégióban él a föld lakosságának 75%-a, itt állítják elő a világ bruttó nemzeti össztermékének 60%-át, és itt áll rendelkezésre a világ ismert energiataralékának 75%-a. A huszonegyedik század első felében e térségben található a dinamikusan fejlődő, nagyhatalmi és regionális hatalmi befolyásra és szerepre törő államok többsége: Kína, India, Japán, Indonézia, Törökország, Dél-Korea, Oroszország, Irán, Franciaország, Németország stb.

Az eurázsiai sakktabla különböző mezőin az amerikai hegemonia megtartása, fenntartása, érvényesítése és alakulása szempontjából Brzezinski szerint öt *geostratégiai játékos* (Németország, Franciaország, Oroszország, India, Kína), több *geopolitikai pillér* (Ukrajna, Törökország, Azerbajdzsán, Irán és Korea), valamint *potenciális geopolitikai játékos* (Nagy-Britannia, Üzbegisztán, Kazahsztán, Pakisztán, Thaiföld, Tajvan, Japán és Indonézia) tevékenykedik.

„Az az állam tekinthető aktív geostratégiai játékosnak - olvashatjuk a volt nemzetbiztonsági főtanácsadó sorait - , amely rendelkezik a kellő erővel és nemzeti akaráttal ahhoz, hogy hatalmát és befolyását határain túl felhasználja az éppen adott geopolitikai helyzet – Amerika érdekeit is befolyásoló mértékű megváltoztatására.A geopolitikai pillérek azok az államok, amelyeknek fontossága nem hatalmukból vagy becsvágyukból fakad, hanem stratégiai elhelyezkedésükből, illetve abból, hogy esetlegesen kiszolgáltatott helyzetük hogyan hat a geostratégiai játékosok viselkedésre.” (BRZEZINSKI, 1999, p. 57)

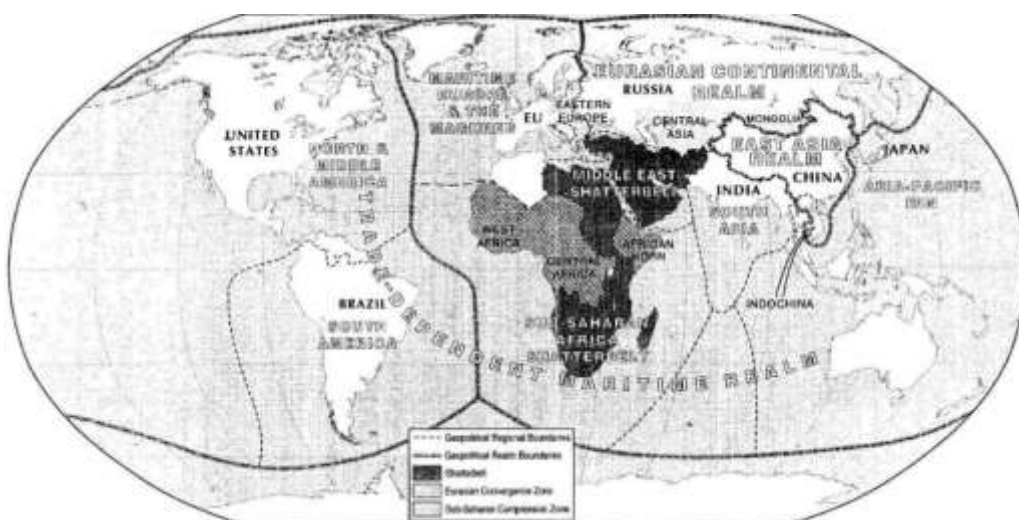
Az USA-nak a hosszú távú amerikai hegemonia intézményesítése céljából differenciált, rugalmas, szelektív, a történelmi körülményekhez alkalmazkodó stratégiát és szövetségi politikát kell kidolgoznia és követnie. A *különböző civilizációk találkozási, érintkezési pontjának, együttélésének, egymás mellett létezésének és összecsapása zónájának is tekinthető Eurázsia* ugyanis a világ közepe. Mackinder megfogalmazását kölcsönvéve tehát: *aki ellenőrzi Euráziát, uralja a világot*. Brzezinski ezért tekinti alapvető jelentőségűnek azt a feltételt, hogy „időközben ne jöjjön létre olyan eurázsiai hatalom, amelyik uralkodó tényező lehet ott, és kihívást jelenthet Amerika számára,” (BRZEZINSKI, 1999, p. 8) és emellett azt is, hogy egyetlen hatalom, vagy hatalmi koalíció se vonhassa uralma alá az Eurázsiai magterületet. Az Egyesült Államoknak tehát az elkövetkezendő évtizedekben kettős szerepet kell játszania egy szilárd globális rend kialakítása, megteremtése és biztosítása érdekében, - hangsúlyozza. „...napjaink világát mind kevésbé tudja egyetlen hatalom dominálni, még akkor is, ha katonilag olyan erős és politikailag olyan befolyásos, mint az Amerikai Egyesült Államok. Mivel Amerika még nem Róma, és Kína még nem Amerika Bizánca, egy szilárd globális rend végső soron azon múlik, hogy Amerika képes-e megújítani magát és bölcsen cselekedni, mint egy új életre kelt

Nyugat *támogatója* és *garantálója*, és mint egy felemelkedő új Kelet *egyensúlyteremtője* és *megbékítője*.” (BRZEZINSKI, 2013, p. 263)

Brzezinski koncepciójával rokon vonásokat mutat Paul Kennedy és munkatársai által felvázolt *tengely államok* elmélete. Az 1996-ban született tanulmányban kifejtettek szerint öt évvel a Szovjetunió összeomlása után az Egyesült Államoknak még nem sikerült kialakítania külpolitikája általános irányvonalát. A szerzőhármast azt állítja, hogy az USA biztonsága egy anarchikus, és decentralizált világban már nem a kommunizmus fennmaradásától, vagy bukásától függ. A kihívások nagy száma és intenzitása ugyanakkor átfogó stratégia kidolgozását teszi szükségessé. Ebben a helyzetben az USA-nak hosszú távon érvényes és stabil prioritás és célrendszer meghatározására van szüksége. Vitán felül áll, hogy kiemelkedő jelentősége van az Európához, a Japánhoz, Oroszországhoz és Kínához fűződő viszonyoknak. Az Egyesült Államok nemzeti érdekei szempontjából azonban fontosnak tekinthetők a világ más térségeinek, különösen a fejlődő országoknak a stabilitása. „Az USA-nak koncentrálnia kell erőfeszítéseit az országok egy olyan kis csoportjának támogatására is, amelyek helyzete bizonytalan, és amelyek jövője mélyen érinti az Egyesült Államokat, és amelyek az USA-t körülvevő régiókban találhatók: ezek a tengelyállamok.” (CHASE – HIL – KENNEDY, 1996, p. 36)

E fogalom kialakítása is Mackinder nevéhez fűződik. A brit földrajztudós a kifejezést olyan országok esetében alkalmazta, amelyek nem csupán meghatározták egy régió sorsát, hanem amelyek a nemzetközi rendszer stabilitása szempontjából is jelentőséggel bírtak. Ennek az államtípusnak klasszikus példáját jelentette a XIX. században a kelet kulcsaként emlegetett Törökország. Az észak-amerikai politikai szótárban a huszadik század időszakában honosodott meg a fogalom. Dwight Eisenhower, Dean Acheson, Richard Nixon és Henry Kissinger egyaránt a fentebb kifejtett értelemben használták. Az Egyesült Államok érdekei szempontjából fontos, de bizonyos szempontból sebezhető országok tartoztak e körbe. A hidegháború időszakában a kommunizmus által veszélyeztetett olyan államokat értettek a fogalom alatt, amelyek a dominosor gyenge láncszemét alkották. Bukásuk ugyanakkor szomszédjaikat is magával rántotta volna, ezért „e kosárban megbúvó romlott almák” kiemelése (országok megmentése, megtartása) az Egyesült Államok alapvető érdeke volt. Természetesen a fogalmat adaptálni kellett a hidegháború korszakának lezárulása utáni korszak körülményeihez. Az Amerikai Egyesült Államok stratégiai érdekei szempontjából tengely államoknak tekinthető országokra napjainkban már elsősorban nem külső, hanem a belső rendezetlenségből fakadó fenyegetettségek leselkednek. Ilyennek tekinthetők a túlnépesedésből, a migrációs hullám felerősödéséből, az etnikai és nemzeti konfliktusokból, az állam gyengeségéből, a maffiózó, terrorista és szeparatista erők tevékenységéből, valamint a gazdasági-társadalmi válságból eredő veszélyek. Ezeket az országokat az Egyesült Államoknak, mint stratégiai szövetségest hathatós támogatásban kell részesítenie. A szerzőhármast szerint az elemzés elkészülése időpontjában kilenc, különböző perspektívával rendelkező ország – Mexikó, Brazília, Algéria, Egyiptom, a Dél-afrikai Köztársaság, Törökország, India, Pakisztán és Indonézia – sorolható a tengelyállamok csoportjába.

Zbigniew Brzezinski és Paul Kennedy fentebb kifejtett koncepciójával rokon felfogást jelent és ahhoz hasonló vonásokat mutat Saul Bernard Cohen 2009-ben megjelent *Geopolitics. The Geography of International Relations (Geopolitika. A nemzetközi viszonyok földrajza)* című monográfiájában a XXI. század elejének négy *geostratégiai övezetéről*, birodalmáról (realm) készített elemzése. Cohen *Kereskedelem-függő tengeri birodalomról*, *Eurázsiai kontinentális övezetről*, *Kelet-Ázsiai birodalomról* és az India által vezetett, befolyásolt, a Delhi által uralt, a Delhi hegemoniája számára megelőlegezett *Indiai-óceáni övezetről* beszél. A geostratégiai birodalmakon, nagyrégiókon belül geopolitikai nagytérségek, *geopolitikai régiók*, ütköző övezetek (Shatterbelts), egyelőre pontosan nem definiálható státuszú zónák (Compression Zone) és hídrégiók (Gateways) találhatóak. A geostratégiai és geopolitikai régiókhöz vezető államok, nagyhatalmak tartoznak. A huszonegyedik század első negyedéről Saul Bernard Cohen által készített geopolitikai elemzés hét nagyhatalmat, hatalmi központot - az Egyesült Államok, Brazília, az Európai Unió, Oroszország, India, Kína, Japán - nevesít (1. ábra).

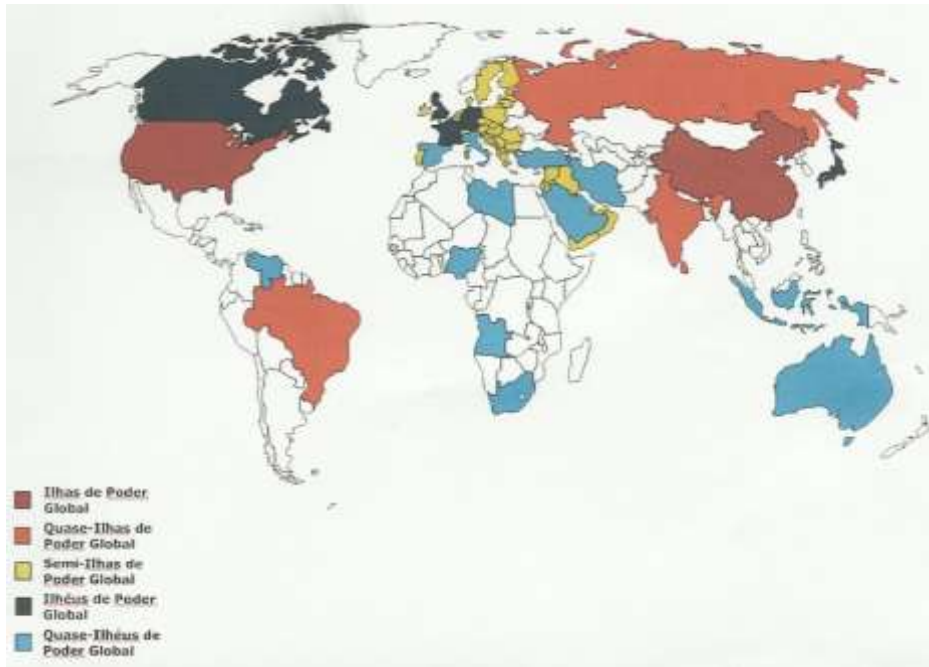

1. ábra. A világ a huszonegyedik század kezdetén

Forrás: COHEN, S. B. (2009): Geopolitics. The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York, p. 423.

Egy korábbi, avagy inkább más típusú állapotot rögzítő szellemi térképen Cohen a *nagyhatalmak és a regionális hatalmak listáját* tárja elénk. A felsorolt és említett nagyhatalmak körét Mexikóval, Venezuelával, Argentínával, Algériával, Nigériával, a Dél-Afrikai Köztársasággal, Egyiptommal, Izraellel, Szaúd-Arábiával, Iránnal, Pakisztánnal, Törökországgal, Thaifölddel, Indonéziával, Vietnammal, Tajvannal, Dél-Koreával és Ausztráliával egészíti ki. Ezeknek az országoknak egy részére akár a Brzezinski által bevezetett *geostratégiai játékos*, illetve *geopolitikai pillér*, esetleg a *potenciális geopolitikai pillér* kategóriáját is alkalmazhatnánk, de a Paul Kennedy-féle *tengely államok* csoportjába is sorolhatnánk őket.

Hasonlóan differenciált megközelítéssel találkozunk José Alberto Loureiro dos Santosnak Eurázsiaival kapcsolatban a globális hatalom térbeli szigeteiről készített elemzésében is. A portugál szerző a globális hatalom térbeli szigeteinek ötfokozatú rendszerét vázolta fel. (LOUREIRO DOS SANTOS, 2008) A mackinderi és a spykmani elmélet alapul vételével megkülönbözteti a globális hatalom két szigetét (*Ilhas de Poder Global*), az Egyesült Államokat és Kínát. A kvázi globális hatalmak (*Quase-Ilhas de Poder Global*) közé Oroszországot, Indiát és Brazíliát sorolja. A félig globális hatalmi szigetek (*Semi-Ilhas de Poder Global*) sorába az Európai Uniót, a Fekete-tenger, a Kaszpi-tenger, a Kaukázus-hegység, a Vörös-tenger, az Arab-félsziget, Irán, Törökország alkotta Eurázsia déli részét sorolja. A globális hatalmi együttes negyedik szintjét, a globális hatalom kis szigeteit (*Ilhéus de Poder Global*) a nagy lehetőségekkel rendelkező olyan államok alkotják, mint Kanada, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Japán. Az ötödik szintet a globális hatalom kvázi kis szigetei (*Quase-Ilhéus de Poder Global*) országai képviselik. Ezek sorába tartozónak véli Loureiro dos Santos többek között Venezuelát, Ausztráliát, a Dél-Afrikai Köztársaságot, Iránt, Törökországot, Szaúd-Arábiát stb. Loureiro dos Santos vitatható geopolitikai világmérete Saul Bernard Cohentől eltérően a huszonegyedik század első évtizedében nem ruházta fel a globális jelentőségű geostratégiai régió pozíciójával az eurázsiai kontinentális magterületet és az Indiai-óceáni övezetet. Cohenhez hasonlóan a geostratégiai nagyhatalmak, azaz a kvázi globális hatalmak közé sorolja az eurázsiai kontinentális magterületet megtestesítő Oroszországot, az Indiai-óceáni világot megjelenítő Indiát és Brazíliát (ez utóbbi országot Cohen is nagyhatalomnak tekintette), az Európai Uniót és a nehezen meghatározható és meglehetősen heterogén Eurázsia déli részének nevezett övezetet. A problémát a jelzett esetben a két szerző által nem azonos módon alkalmazott és nem azonos tartalommal rendelkező, ezért nem pontosan összemérhető geopolitikai skála jelenti. Ha mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy Henry Kissinger: *Korszakváltás az amerikai külpolitikában?* (KISSINGER, 2002) című könyvében a huszonegyedik században az Egyesült Államok előtt álló legfontosabb kihívásnak négy nemzetközi rendszerrel – Nyugat-Európával, az ázsiai nagyhatalmakkal, Közel-Kelettel és Afrikával – való kapcsolatot jelenti, akkor láthatjuk igazán, hogy a geopolitikai gondolkodás, a nemzetközi viszonyok és a geopolitika elmélete mekkora kihívásokkal néz szembe korunkban (2. ábra).

2. ábra. A globális hatalom térbeli szigetei

Forrás: LOUREIRO DOS SANTOS, J. A. (2008): *O Coração da Eurásia contra o resto do mundo. Ensaio geopolítico e relações internacionais. Comunicação Academia de Ciências de Lisboa do socio correspondente. Lisboa, p.22.*

A fenti elemzések és a történelmi tények alapján leszögezhető, hogy a huszonegyedik század kezdetén számos tényező, játékos és nemzetközi szereplő korlátozta és korlátozza a többközpontú, az értékhomogenitás irányába elmozduló nemzetközi rendszerben és társadalomban a magányos szuperhatalom mozgásterét és lehetőségeit, megteremtve ezáltal egy többpólusú, interdependens nemzetközi rend kiépülésének és létrejöttének feltételeit. Az eddigiekből az is egyértelművé válik, hogy Európa (és az Európai Unió) szerepe, relatív súlya és befolyása csökken a világban. Ezzel szemben nő Kína, Oroszország és az Eurázsiai térség jelentősége. Bruno Maçães az új világrend alakulása és formálódása kapcsán Eurázsia megkerülhetelenségéről, Eurázsia Hajnaláról ír. (MAÇÃES, 2018)

A nemzetközi rendszer alakulását és fejlődését, a különböző típusú szereplők hatalmi vetélkedését és mozgásterét, valamint a geopolitikai gondolkodás evolúcióját azonban nagymértékben befolyásolják és meghatározzák a globalizációs folyamatok és a globális környezet új kihívásai is.

Nemzetközi rendszer és globalizáció

A huszonegyedik század nem csupán a nagyhatalmak közötti vetélkedésnek, hanem a globalizációnak, a különböző értékeket, értékrendszereket képviselő kultúrák, civilizációk, identitások és identitásformák találkozásának, a külkapcsolatok társadalmasodásának, a multikulturális jellegű public diplomacy előtérbe kerülésének is a korszaka. A globalizáció és a civilizációk, kultúrák, külpolitikát alakító befolyása, szerepe nem ismeretlen

tényezője a történelemnek. Joaquim Aguiar (AGUIAR, 2000), Immanuel Wallerstein (WALLERSTEIN, 1983) felfogásához hasonlóan a XVI-XVII. század nagy európai expanziójához köti a globalizáció első hullámát. A termékek forgalma, az áruk cseréje már az egységes világgazdasági rendszer kialakulásának kezdeti szakaszában átlépte a nemzeti és az európai határokat, s a nemzetköziesedés és az egyetemes érintkezés folyamata révén összekapcsolta a regionalizáció és a lokalizáció, valamint a különböző helyi kultúrák és civilizációk szféráját.

A tizenkilencedik század második felében, a huszadik század első két évtizedében beinduló újabb globalizációs hullám már a tőkék körforgásának és az amerikai világhegemonia megerősödésének jegyében fogant. „A XX. századtól a XXI. századhoz vezető jelenlegi globalizáció azonban az előző kettő magasabb fokú szintéziseként állandó változások, mozgások hálózataként, termékek és tőkék szakadatlan körforgásaként jelenik meg.”(AGUIAR, 2000, p. 60).- olvashatjuk Joaquim Aguiar fejtegetéseit. A *globalizáció* történelmi folyamatának (SZILÁGYI, 2006, p. 277-292) következményeként és részeként, az egységes világgazdasági rendszer létrejöttének eredményeként a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok szférájában megvalósult az országok egyre növekvő gazdasági és politikai összekapcsolódása, *internacionalizációja*. Ezzel párhuzamosan a nemzetek feletti multinacionális társaságok által szervezett és irányított termelés révén kibontakozott és felerősödött a *transznacionalizáció* folyamata. Globális jelleget öltött a gazdaság, a kultúra, a fogyasztás, a mindennapi élet, a nemzetek és a társadalmak közötti érintkezés. Univerzális modellekben rögzültek a kormányzati formák és politikai rendszerek. Hálózatok és áramlatok formájában (WHOSE EUROPE?, 1999; CASTELLS, 2005) szerveződik és működik a turbulenssé (ROSENAU, 1990) vált és sokszereplős nemzetközi rendszer. A „Governance without Government” állapota kiegészül az új regionalizmus többszintű kormányzati struktúráival. A globális problémák tudatosulása „globális tudat” kialakulásához vezetett. A hagyományos (geo)politikai gondolkodás ugyanakkor már nem képes válaszolni a tér-idő összesűrűsödött koordináta rendszerében végbemenő mozgásokra. Átalakult és eltűnt az állami szereplők kizárólagosságán és mindenhatóságán alapuló westfáliai típusú nemzetközi rendszer. (RAI NAYAR, 2005)

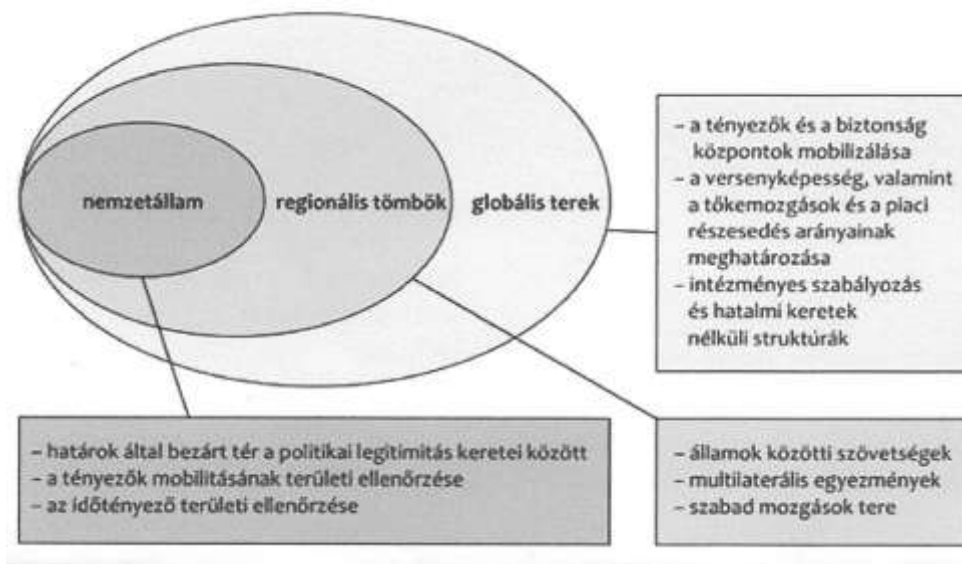
A jelzett strukturális változások az állami szférát is elérik. A területi elv alapján szervezett főhatalomnak alkalmazkodnia kell a globalizáció, az internacionalizáció és a transznacionalizáció viszonyaihoz. Az internacionalizáció szuverén államok viszonyával összefüggő folyamat, a globalizáció szupranacionális jelenség. Nem kötődik semmiféle területi vagy más alapon szerveződő globális kormány létéhez, s nem tételez fel államok közti magasabb rendű politikai kapcsolatot sem. A globalizáció és az internacionalizáció egymás mellett és egyidejűleg együtt is létezhet. Ez azonban nem feltétlenül jelenti ezen intézményesült formát öltő tendenciák és mozgástörvények közötti együttműködést. A tények az állam egyre csökkenő szerepét mutatják a globális folyamatokban. Nemzetközi szinten „a többszintű kormányzás komplex rendszerében – olvashatjuk David Held fejtegetéseit – a szuverenitást felváltotta, a közhatalommal osztozó, egyben a közhatalommal felruházott különböző szintű közszereplők és ügynökségek által befolyásolt megosztott

szuverenitás. A területi közhatalom kizárólagos formájára épülő egységes szuverenitás fogalom westfáliai koncepcióját a közhatalom és a tekintély gyakorlásában osztozó új szuverenitás felfogás helyettesíti.” (HELD, 2000, p. 163)

Az állam (nemzetállam) megítélésünk szerint ennek ellenére nélkülözhetetlen szereplője maradt és marad a nemzetközi viszonyoknak. Nem csupán a nemzetközi jogi jogrend és az alkotmányjogi szabályozás szükségszerűsége, hanem a szubszidiaritás elvében megtestesülő társadalomfilozófia és gyakorlat miatt is. Az államnak, bár megváltozott formában, de történelmi rendeltetése van. Az állam az adott területen élő népesség viszonylatában a társadalmi együttélés általános feltételeinek, valamint a demokratikus legitimáció belső feltételrendszerének biztosítására hivatott. Szerepének, működési formáinak és új típusú intézményesülésének megnyilvánulásai természetesen nem jelentik a nemzetközi viszonyok hagyományos formáinak favorizálását. Az állam azonban megtartotta a globalitás új szereplői legitím becsatornázásának a funkcióját. „Ezért a globalitás korának kihívása a megosztott szuverenitás jegyében az állam katalizátor és szabályozó szerepének a közös érdekek és a közérdek megvédése érdekében történő újradefiniálásában áll.” (ALDEANUEVA, 2001, p. 226)

A kulturális tényezők külpolitikát alakító és külpolitikát meghatározó szerepét valló konstruktivista megközelítésmód sem tekinthet el tehát a tér és a hely identitást, kultúrát és civilizációt, valamint territóriális történelmet formáló szerepének tudomásul vételétől. (NOGÉ FONTE – VICENTE RUFÍ, 2001). A területi elv meghaladása alapján álló új regionalizmus-típusú *integrációs tendenciákkal és szerveződésekkel* párhuzamosan felerősödtek ugyanakkor az új államok és politikai entitások létrejöttét eredményező lokális terekhez, földrajzi helyekhez és konkrét történelmi szituációkhoz kapcsolódó kulturális különbözőségeken és másságon alapuló, a migráció és a multikulturalizmus által befolyásolt *dezinTEGRÁCIÓS folyamatok*.

A Cybertérrel és az információs szférával kiegészült új térbeli integrációs struktúra jön létre, amely a hagyományos megközelítést alapul véve a következőképpen ábrázolható és jellemezhető (3. ábra).

3. ábra. A globális korszak új térbeli szerkezete

Forrás: Saját szerkesztés

A posztnemzeti globalizáció, a posztnemzeti politika és külpolitika korszakában a hatalom területi alapját a hálózatok, folyamatok, áramlatok rendszere váltja fel. Ez képezi a (társadalmi) tudás legfontosabb forrását. „...A globalizáció és az európai integráció folyamata viszonylagossá tette az önazonosságokat, behatolt e zárt rendszerekbe és felbomlasztotta azokat. Társadalmon túli és területen kívüli diszkurzív tereket és hálózatokat alkotott a tér-idő végű létezés határán.” (AXFORD – HUGGINS, 1999, p. 176). Ez a körülmény jelentős mértékben megváltoztatja és módosítja a szuverenitásról, azaz egy adott területen élő népesség fölött állami szervek útján gyakorolt döntési jogosultságról alkotott felfogást.

A kollektív létezésnek azonban a huszonegyedik században is különböző módjai és formái vannak. Európában, akárcsak a világ más részein a határok és az etnikai-területi, civilizációs különbségek továbbra is fontos tényezőnek tekinthetők. Ezért a harmadik globalizációs hullám időszakában sem feledkezhetünk meg az integráció-dezintegráció sajátos dialektikájának, változó viszonyának alakulásáról, s a nemzeti-kulturális tényezők identitás-megőrző és értéképítő funkciójának fontosságáról.

A nemzeti érdekek érvényesítésében és megjelenítésében egyre nagyobb szerephez jutnak a nem állami, a nem kormányzati társadalmi szereplők, intézmények, szervezetek és mozgalmak. Megnö a kultúrák, a civilizációk, a virtuális és valóságos regionális és szubregionális hálózatok és hálózatközi viszonyok és szerveződések szerepe.

A globális világ poszt nacionális politikája ugyanakkor fenntartja a posztmodern *áramlatok terét (space of flows)* éppen úgy, mint a modernitás viszonyaihoz köthető *helyek területét, területi teret (space of places)*. Annak ellenére, hogy a hálózatok és az áramlatok a megjelenő információs társadalomban és új gazdaságban a politika belső lényegéhez tartoznak, s változékonyabbak,

rugalmasabbak a hagyományos kormányzati intézményeknél, nem képesek (és talán nem is akarják és nem is tudják) megszüntetni és kiszorítani a társadalmi élet különböző szintjein és színterein megnyilvánuló nemzeti és kulturális önállóságot és identitást.

„A hidegháború utáni világban, a világtörténelem folyamán először, a világpolitika sokpólusúvá és sokcivilizációjúvá vált.....Az emberek a politikát nemcsak arra használják, hogy előmozdítsák érdekeiket, hanem arra is, hogy meghatározzák identitásukat. Csak akkor tudjuk, kik vagyunk, ha azt is tudjuk, kik nem vagyunk, sőt gyakorta csak akkor, ha azt is tudjuk, kik ellen vagyunk.” – írja Samuel Huntington civilizációk összecsapásáról és jellemzéséről kiadott és magyar nyelven is megjelent híres művében. (HUNTINGTON, 1998, p. 16-17) A szerző ugyanakkor az időtálló, történelmi elemzéseken alapuló modellek és új gondolkodási keretet képező paradigmák fontosságára hívja fel a figyelmet. Elutasítja a történelem végéről szóló *egyetlen világ: eufória és harmónia*, a *Két világ: mi és ők*, továbbá a *Körülbelül 184 állam* „realista” felfogását és a *Teljes káosz*-teóriáját egyaránt. Henry Kissingerrel ért egyet, aki szerint „A XXI. század nemzetközi rendszerét látszólagos ellentmondás fogja jellemezni; egyfelől a töredezés, a fragmentáció, másfelől a fokozott egységesedés. Az államok közötti kapcsolatok szintjén az új rend inkább hasonlít majd a XVIII-XIX. századi európai államok rendszeréhez, mint a hidegháború merev gyakorlatához. Legalább hat nagyhatalmat foglal majd magában – az Egyesült Államokat, Európát, Kínát, Japánt, Oroszországot és valószínűleg Indiát –, valamint a közepes nagyságú és kisebb országok sokaságát.” (KISSINGER, 2008, p. 16). Huntington szerint a huszonegyedik századi törésvonalak azonban a különböző civilizációkat megtestesítő hatalmak, hatalmi formációk, államszövetkezetek között húzódnak. A szerző művében hét vagy nyolc civilizációt különböztet meg: a nyugatit, a latin-amerikait, az afrikait, az iszlámot, a kínait, a hindut, az ortodoxot, a buddhistát és a japánt. Az első kettő között jelentős hasonlóságok fedezhetők fel, mivel a latin-amerikai az európai civilizáció leszármazottja. Ennek ellenére saját identitással rendelkezik és mind az Egyesült Államok, mind pedig Európa által képviselt úttól jelentős mértékben különbözik (4. ábra).

4. ábra. Főbb civilizációk a huszonegyedik században

Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Clash_of_Civilizations_map.png (Letöltve: 2019. július 1.)

Huntington elutasítja a modernizáció és a nyugatiasodás (westernizáció) közötti azonosságtételt. Megítélése szerint a modernizáció semmilyen értelemben nem vezet egyetemes civilizáció kialakulásához, illetve a nem nyugati társadalmak nyugatiasodásához. Éppen ellenkezőleg! A civilizációk közötti erőegyensúly módosul. A Nyugat ereje és relatív befolyása csökken, hanyatlik, miközben ezen belül nő az Egyesült Államok által képviselt kulturális minta súlya. Huntington Brzezinskihez, Paul Kennedyhez - és kisebb részben Kissingerhez - hasonlóan az eurázsiai kontinensre figyel. Az *ázsiai civilizációk* gazdasági, politikai, katonai, demográfiai erejének növekedését, és ennek a körülménynek, valamint a civilizációk közötti harcnak a nemzetközi viszonyokra gyakorolt destabilizáló hatását prognosztizálja.

„A Nyugatot saját egyetemesítő törekvései – vélekedik Huntington - mindinkább konfliktusokba sodorják más civilizációkkal, leginkább az iszlámmal és Kínával...ezért...Az elkövetkezendő időszakban a világ békéjét leginkább a civilizációk összecsapása fenyegeti, és a világháború veszélyét egyedül a civilizációk segítségével létrehozott nemzetközi rend hárríthatja el.” (HUNTINGTON, 1998, p. 557)

Nyilvánvaló tény, hogy a hidegháború befejeződése után a nemzetközi társadalom biztonságérzete nem növekedett, a világ a várakozások ellenére nem lett biztonságosabb. A hatalmi erőviszonyok katonai eleme geostratégiai szempontból visszaszorult. Színre léptek azonban a kialakulóban lévő nemzetközi rend működését veszélyeztető destabilizáló erőszak globálissá váló olyan új tényezői, mint a terrorizmus, az aszimmetrikus, degenerációs és identitás háborúk, a népvándorlás jellegét öltő migrációs mozgások, a drogkereskedelem, a járványok elterjedése, korábban leküzdöttnek hitt betegségek ismételt megjelenése, a

gazdasági-társadalmi elmaradottságból, leszakadásból, valamint az etnikai konfliktusokból származó, egyre aggasztóbbá váló államkudarok, az emberiség létét fenyegető környezeti károsodások. A nemzetközi rendszer szereplőinek száma megsokszorozódott, diffúzzá vált. A civilizációk és identitások között kiéleződtek a hagyományos és új keletű ellentétek. Mindeközben felerősödött egymáshoz kapcsolódásuk. Ez a körülmény elméletileg oldja a kultúrák közötti összecsapás és küzdelem élességét. Mindez a világrend átalakulásához, a hatalmi befolyásolás, hatalmi befolyás, a geopolitikai kódok és geopolitikai legitimáció szükségszerű felerősödéséhez, a soft power előtérbe kerüléséhez vezet. (KISSINGER, 2015, p. 9-19. és 369-383; SZILÁGYI, 2018, p. 315-334)

A hatalom puha dimenzióinak előtérbe kerülése és a világban végbemenő kommunikációs forradalom ellenére a geopolitikai gondolkodásban a hangsúlyok valójában a gazdasági és az azzal összefüggő területekre, a *geoökonómia*ra, valamint az *idő, tér, politika megváltozott szerkezetének, viszonyának, jellegzetességeinek*, a politika konkrét területtől való egyre nagyobb függetlenedésének, elszakadásának a vizsgálatára irányulnak.

Pascal Lorot tanulmányában a geopolitika és a gazdaság összekapcsolódása és viszonyának megváltozása miatt már egy új korszak kezdetéről ír: „a nemzetek gazdasági érdekei – olvashatjuk – felülírják politikai érdekeiket és ez egy új éra, a geoökonómia kezdetét jelenti.” (LOROT, 1997, p. 23-24). Parag Khanna a korábbi értelmezések kiterjesztésével a geopolitika és a globalizáció egységéről, azonosságáról értekezik. „A geopolitika a hatalom és a tér viszonyával foglalkozik. – írja. A globalizáció a mindent átszövő kölcsönös csere következtében a világ népei között egyre szélesebbé és mélyebbé váló kapcsolatokra vonatkozik. A globalizáció és a geopolitika olyan intenzívvé váltak, hogy egy ponton ugyanannak a jelenségnek két oldalát jelentik.”²⁸ (KHANNA, 2008, p. 23-24). A vázolt bonyolult és komplex viszonyrendszer koordinátái között a többközpontú világ egyedüli szuperhatalma számára, korlátozott kapacitása és mozgásteré miatt a huszonegyedik században a nemzetközi problémák megoldásának útját a kollektív és humanitárius intervencionalizmus jelenti. Ezt nem csupán Henry Kissinger, de az Egyesült Államok politikai vezetésének döntő többsége is hangsúlyozza.

Oroszország és a neoerurázsionista hatalmi törekvések színre lépése

2000 márciusában jelentős változások következtek be az Eurázsia magtértségét alkotó Oroszországban és a Független Államok Közösségében. Az elnökválasztáson győzelmet aratott az orosz birodalmi gondolat és nagyhatalmi eszme határozott programmal rendelkező képviselője, Vlagyimir Putyin, aki külpolitikája elméleti megalapozásában támaszkodott az 1990-es évek második felében Moszkvában színre lépő neoerurázsionista geopolitikai iskola birodalomépítő gondolati rendszerére, amelynek legjelesebb és nemzetközileg legismertebb képviselője és továbbfejlesztője Alekszandr Dugin volt.

A továbbiakban a Dugin által felvázolt modell Oroszország történelmi hivatásával, birodalmi törekvéseivel kapcsolatos elemzéseit tekintjük át legfontosabb művei - a Geopolitika alapjai, a Geopolitika és a nemzetközi viszonyok, a Geopolitika, az Oroszország geopolitikája és más írásai alapján.

Alexander Dugin egyik legfontosabb műve A geopolitika alapjai (Osztovi geopolityiki) című könyv, amely 1997-ben, 2000-ben, újabb kiadása 2002-ben jelent meg. (DUGIN, 2000) A monográfia a bevezető fejezetet követő hét fő részből és egy glosszáriumból áll. Elemzésünk a 2000- es kiadás alapján készült, de figyelembe vettük a 2014-ben megjelent és már többször idézett Oroszország geopolitikája (Geopolityika Rossziji) című könyvet is. (DUGIN, 2014) A 2000-ben publikált műből magyar nyelven részletek olvashatók az Oroszország és Európa című 2004-ben megjelent kötetben. (OROSZORSZÁG ÉS EURÓPA, 2004)

Dugin az Oroszország geopolitikája (DUGIN, 2014) és 2015-ben az Egyesült Királyságban megjelent, A világsziget utolsó háborúja (DUGIN, 2015) című könyveiben elsősorban történelmi szempontú elemzésekkel tovább bővítette és elmélyítette az elemzésünk alapjául szolgáló monográfiában kifejtett nézetrendszerét.

Dugin A geopolitika alapjai 2000-ben megjelent műve bevezetőjében a geopolitika meghatározásával, a szárazföldi és a tengeri hatalom, a civilizációk, a Magterület és a Rimland kérdéskörével foglalkozik. Az első részben a geopolitika alapító atyáinak, a másodikban a jelenkori geopolitikai elméletek és iskolák képviselőinek munkásságát tekinti át. A harmadik, negyedik és ötödik részt Oroszországgal kapcsolatos geopolitikai problémák vizsgálatának szenteli. A hatodik rész tárgyát az eurázsiai viszonyok értelmezése képezi. Elemzéseinkben ezeknek a fejezeteknek a megállapításaira koncentrálnak. A hetedik részben a szerző a geopolitikai gondolkodás klasszikusainak munkáiból közöl részleteket.

Ami Oroszország helyzetét és a nemzetközi viszonyok alakulását illeti, Dugin könyve második része második fejezetében a mai atlantizmusról írva leszögezi: „A Varsói Szerződés és a Szovjetunió felbomlása annak az atlanti stratégiai irányvonalnak a diadala, amely végig kísérte az egész huszadik századot. A Nyugat győz a Kelettel vívott hidegháborúban. A tengeri hatalom (Sea Power) győzelmet ül a magterület (Heartland) felett.” (DUGIN, 2000, p. 108) A hatalmas területi kiterjedésű eurázsiai szárazföldi birodalmat az Egyesült Államok vezette tengeri hatalom és szövetségesei a Spykmani Rimland (peremövezet) megszervezésével és csatasorba állításával, Anaconda- gyűrűjének szorításával fojtogatták. Ebből a Szovjetunió nem tudott kitörni. A Kelet-Közép-Európából való kivonulás területi engedményére sem volt hajlandó, így nem bírván a ránehezedő nyomást, összeomlott. Ez a bipoláris világ végét, az egypólusú nemzetközi rendszer kezdetét jelentette. Ebben a képben az Oroszország által megtestesített eurázsiaságnak nincs helye. Ezért az nem békélhet meg a dolgok állásával. Keresnie kell a folyamatok visszafordíthatóságának lehetőségét. Meg kell teremtenie egy új kétpólusosság kialakításának feltételrendszerét. Azonban az „eurázsiai kontinentális blokk nem lehet a Varsói Szerződés pusztaság feltámasztása... Az új kontinentális szövetségnek vagy egész Európát magába kell foglalnia az Atlanti-óceánig, valamint Eurázsia déli partvidékének néhány fontos szektorát - Indiát, Iránt, Indokínát stb., vagy biztosítani kell ezeknek a térségeknek a baráti semlegességét, azaz ki kell vonni őket az atlantizmus kontrollja alól.” (DUGIN, 2000, p. 162) – fogalmaz Dugin. Ez egyben azt is jelenti, hogy újra meg kell határozni Oroszország viszonyát a négy szomszédos civilizációhoz. Nyugaton a latin-germánhoz, Keleten az iszlámhoz, a hinduhoz és a kínaihoz. A szilárd vonatkoztatási

pont kialakításához azonban szükség van Oroszország szellemi önmeghatározására, és önmagára találására is. „Először is Oroszország lényege, szellemi önmeghatározása identitása kultúrtörténetileg kétségtelenül ...a sem Kelet, sem Nyugat, vagy sem Európa, sem Ázsia, hanem Eurázsia formulával határozható meg... Ezen a síkon Oroszország alapvető érdeke egyediségének bármi áron való megőrzése, eredetiségének megóvása a nyugat kultúrájának és a Kelet tradícióinak kihívásával szemben.” (DUGIN, 2000, p. 167) Geostratégiaileg ez a peremterületek szövetségessé tételét, a partvidéki zónákba történő benyomulást, a Rimland legnagyobb része semlegességének biztosítását, az orosz birodalomépítés folyamatának felerősítését, és ennek szerves részeként a meleg tengerekhez való kijutást, a Sea Power és a Heartland Eurázsiai szövetségi rendszerben történő egyesítését jelenti.

Az új szövetségi rendszernek egyesítenie kell az atlantizmust megtestesítő, amerikai vezetésű Gazdag Nyugat elleni küzdelemben Oroszország-Euráziát és a Szegény Dél- Harmadik világot.

Más megközelítésben az Amerikával a középpontjában álló három nagy térség, Észak-és Dél-Amerika, Európa és Ázsia Oroszország-Eurázsia ellen irányuló stratégiai szövetségének Amerika-ellenes rendszerre kell alakulnia

Ennek a célnak és stratégiának a megvalósítása érdekében Az Eurázsia tengelyét alkotó pravoszláv civilizáció országainak az Európa tengelyét képező Közép-Európa államaival és az antikontinentális erők valószínűsíthető szövetségének tekinthető európai Nyugat országaival újra kell osztaniuk egymás között a befolyási övezeteket a mackinderi értelemben vett Kelet-Európában Németország és Oroszország között.

5. ábra. A befolyási övezetek újraosztása Kelet-Európában

Forrás: DUGIN, A. (2000): Osznovni geopolityiki. Arktoigeia, Moszkva. p. 227

A folyamat sikere esetén Dugin egy Karl Ernst Haushofer pánrégió felfogásával rokonságot mutató négypólusú multipoláris világ modelljét vázolja fel.

Ennek a többpólusú nemzetközi rendszernek a Moszkva-Berlin, Moszkva-Teherán, Moszkva-Tokió és - a Sanghaji Együttműködési Szervezetet is figyelembe véve - Moszkva-Peking szövetségi tengely mentén kell megvalósulnia.

Oroszországnak Dugin felfogása szerint nincs választása. „Az Orosz Föderációnak nincs államtörténete, határai esetlegesek, kulturális irányjelzői zavarosak, politikai rendszere ingatag és képlékeny, etnikai térképe vegyes, gazdasági struktúrája széttöredezett és részben szétesett. Az adott konglomerátum csak a globálisabb geopolitikai alakulat bomlásának a terméke, a teljes képből kiszakított részlet.

Map of multipolar world. Four zones - four poles

6. ábra. A négypólusú multipoláris világ

Forrás: <https://www.google.hu/search?q=map+of+Multipolar+World+Four+zones+four+poles&sa>
(Letöltve:2019. június 1.)

Ha az Orosz Föderáció nem az orosz állam, akkor a FÁK sem az.” (DUGIN, 2000, p. 184) Dugin álláspontja szerint Oroszország nem eshet a regionális hatalmiság csapdájába. Az a státusz az orosz nemzet számára egyenlő az öngyilkossággal. „Oroszország elképzelhetetlen birodalom nélkül.” (DUGIN, 2000, p. 193) - hangsúlyozza. Ebben a keretben kell tehát értelmeznünk a 2014 tavasza óta kirobban ukrán konfliktust is. Az ország létének Dugin szerint nincs perspektívája, specifikus sajátosságok sem támasztják alá szuverenitását és létezésének fontosságát.

Oroszország és az Orosz Föderáció nagyhatalmi-birodalmi státusza tehát a többpólusú világ kialakulásához vezető Eurázsiai Unió (EaU), Jevrazijszkij Szojuz (JESZ) létrehozásától függ.

„Minden egyes történelmi kornak megvan a maga politikai, ideológiai, gazdasági és kulturális koordináta rendszere. - írja Az Eurázsiai nézőpont című tanulmányában. (DUGIN, 2012, p. 348) - „Például a XIX. század Oroszországban a „szlavofilok” „zapadnyikok” ellen vívott küzdelme jegyében telt el. A XX. században a „vörösek” és a „fehérek” közötti

szembenállásnak lehettünk tanúi. A XXI. században pedig az atlantisták (az egypólusú globalizmus hívei) és az eurázsianisták közötti ellentétek dominálnak.

Az atlantista világrend és globalizáció állításával szemben fellépnek a többpólusú világ hívei- ők az eurázsianisták.” (DUGIN, 2012, p. 348-349)

A nemzetközi rendszer két szembenálló alternatívája, erőközpontja két egymástól eltérő felfogást, intézményi megoldást, intézményrendszert, berendezkedést és jövőképet képvisel, állítja Dugin.

„Az eurázsiai felfogás képviselői következetesen a többpólusosság elvét vallják, s fellépnek az atlantistákhoz kapcsolódó egypólusú globalizáció ellen. Ezen új világ pólusainak minőségében nem a hagyományos értelemben vett államok, hanem új, integrált civilizációs formák („nagy térségek”) jelennek meg, amelyek geoökonómiai övezettké (geoökonómiai zónák) egyesülnek.” (DUGIN, 2012, p. 350). A 6. ábra (térkép) segítségével megjelenített nagyrégiók, szuperhatalmak által uralt befolyási övezetek megszervezése és nemzetközi legitímációja esetén a világban kevésbé valószínűk a globális konfliktusok, a véres háborúk és az emberiség létét fenyegető összeütközések.

Oroszország és eurázsiai kontinentális övezetbeli partnerei harmonikus kapcsolatra törekednek szomszédjaikkal és szemben állnak az atlantisták globális terveivel, amelyek célja a Nyugat oligarchikus struktúrájának ellenőrzése alatt egy egypólusú sztereotipizált világ megszervezése.

A befolyási övezetek vázolt nagytérségi összefüggés rendszerében ugyanakkor Dugin a kis- és közepes nagyságú államok nemzeti szintű szerveződéseinek, a nemzeti és a nemzeti kisebbséggel kapcsolatos kérdéseknek nem tulajdonít jelentőséget. Azok problémái feloldódnak és megoldódnak az új geopolitikai rend Németország és Oroszország által ellenőrzött és birodalmi kereteiben. (DUGIN, 2000, p. 297-385)

Az atlantizmus és az USA vezérelt globalizmus elleni küzdelemben Dugin (és az orosz vezetés) szerint központi szerepet játszik az Eurázsia Gazdasági Unió létrehozása. Milyennek kell lennie ennek a szerveződésnek, arra a választ a Dugin által szerkesztett kötetben Jurij Szolozobov tanulmányából tudhatjuk meg.” Az Eurázsiai Unió: elmélettől a gyakorlatig” címet viselő elemzés részletesen bemutatja a szervezet keletkezéstörténet főbb állomásait és jellegzetességeit.

Az Eurázsiai Unió (Jevrazijszkij Szozjuz) létrehozására a kazah elnök, Nurszultán Nazarbajev tett javaslatot 1994-ben. Ebben a FÁK országai számára elengedhetetlen szükségyszerűségnek nevezte egy az Európai Unióhoz hasonló szövetségi rendszer megteremtését. Véleménye szerint azonban ennek az integrációnak különböznie is kell az EU-tól annyiban, hogy annak létrehozása nem sértheti a résztvevő államok jogegyenlőségét. Az együttműködésnek a politikai szuverenitás feladása nélkül kell megvalósulnia. Elsősorban a gazdasági együttműködés elmélyítését kell szolgálnia, de szavatolnia kell a résztvevő államok kollektív biztonságát is.

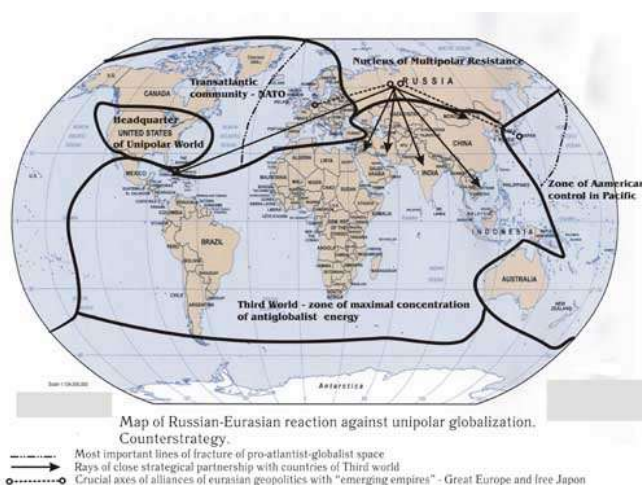
A FÁK létrejöttétől azonban hosszú és nehéz út vezetett a 2015. január elsején megalakult Eurázsiai Gazdasági Unióig. Az integráció fejlődésére Putyin 2000-es hatalomra kerülése adta a döntő lökést.

2000. október 10-én Asztańába létrejött az Eurázsiai Gazdasági Közösség, a JEVRAZESZ (Jevroaziatszkoje Ekonomicseszkoje Szooobszesztvo). A gazdasági integrációban öt ország vesz részt. Oroszország mellett Belorusszia, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán tagja a szervezetnek. Érdemi előrelépést jelentett a szervezet életében a gazdaság-és a pénzpolitika területén követendő célok megfogalmazása, az 1990-es években létrehozott Vámunió megerősödése, valamint a Független Államok Közössége keretei között megvalósuló energetikai, infrastrukturális és gazdasági együttműködés. A szervezet a volt Szovjetunió gazdasági potenciáljának 85%-át képviseli. A szervezet jövőjével kapcsolatban Nurszultán Nazarbajev 2011.november 18-án adott interjújában kijelentette, hogy az a hasonló típusú integrációkra jellemző klasszikus utat járja végig. Az első lépést a közös kereskedelmi övezet létrehozása jelenti. A másodikat a vámszövetség, a harmadikat az egységes gazdasági térség, a negyediket a gazdasági unió, az ötödiket a közös valuta bevezetése követi. (NAZARBAJEV, 2011)

Az Eurázsia Gazdasági Unió 2015-ös hivatalos megalakulása ennek a modellnek az negyedik fázisát képviseli.

Összességében azt mondhatjuk, hogy Nazarbajev egy sajátos, sui generis jellegű birodalmi föderáció megteremtésének a híve, amely számos hasonlóságot mutat az 1991 december 25-e előtti strukturákkal. Ezért különösen fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy „Nincs szó a Szovjetunió semmiféle restaurációjáról vagy reinkarnációjáról. Az nem lehetséges.... ...amire szükség van az egy jövőre irányuló pragmatikus megközelítés.” (SZOLOZOBOV, 2012, p. 372)

Vlagyimir Putyin orosz elnök az Eurázsiai Gazdasági Unió kapcsán az ázsiai, a Csendes-óceáni, az európai és a latin-amerikai térség összekapcsolását emeli ki. Ez az EaEu, az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködési szervezet, az APEC, a dél-amerikai államok szabadkereskedelmi integrációs szervezete, a Mercosur és az Európai Unió között megvalósuló, az USA által vezetett atlanti világgal szemben kialakítandó kooperációt jelenti.

7. ábra. Oroszország-Eurázsia együttműködési rendszere

Forrás: DUGIN, A (2013): *Multipolarism as an Open Project. Journal of Eurasian Affairs. Volume 1. p. 9*

Oroszország és a posztsovjet térség - szögezi le Szolozobov- a globalizáció viszonyai között két út között választhat.” Az első - Kínához vagy az EU-hoz történő félperifériális jellegű integráció... A második - saját erőforrások alapján Eurázsia közepén létrehozni az Eurázsiai Uniót.” (SZOLOZOBOV, 2012, p. 373)

Az orosz birodalmi gondolat harcosa és teoretikusa, Alekszandr Dugin úgy véli, hogy „Előbb vagy utóbb a nagy beteljesülések és drámai csaták után üt Eurázsia órája.” (DUGIN, 2012, p. 360)

Ahhoz azonban, hogy az orosz geopolitikai gondolkodás sajátosságait megértsük, állítja Dugin, tudomásul kell vennünk, hogy „az orosz geopolitika nem egyszerűen az egyetemes geopolitikai törvényszerűségek jól definiált konkrét körülményekre történő alkalmazását jelenti. A probléma abban áll, hogy az orosz geopolitikát csak az orosz társadalom jellegzetességeinek mély megértése, a jelennek és a múltnak az együttes tanulmányozása alapján lehet vizsgálni... A problémát nem egyszerűen az orosz területek (jelenkori és történeti) földrajzi struktúrája jelenti; ez fontos, de nem elégséges. Tisztáznunk kell azt is, hogy az orosz társadalom hogyan érti és értelmezi e területek szerkezetének alakulását a különböző időszakokban; mit jelent a „saját” és mit a „más” fogalma, hogyan fogja fel a határokat, a kultúra, a civilizáció és identitás, valamint a szomszédos területek változása következtében a viszonyt az etnosz és a nép között... További nyitott kérdésként merül fel az orosz társadalom kormányzati formák típusaival kapcsolatos attitűdje ... nekünk kell az orosz történelem új társadalompolitikai modelljét kiépíteni.” (DUGIN, 2015, p. 1-2). Dugin szerint meg kell találni az egyes történelmi szakaszokra jellemző sajátosságokat és fel kell tárni az orosz kultúra jellegzetességeit. Eközben azt is hangsúlyozza, hogy a geopolitikai rendszerrel kapcsolatos pozíció függ a megfigyelő, vagy elemző értelmezésétől. Ez csak akkor lehet eredményes, ha a szubjektív és objektív tényezők egységes szerkezetbe rendeződnek. Véleménye szerint „...az orosz geopolitika a Heartland geopolitikája; szárazföldi bázison alapuló geopolitika, a szárazföld geopolitikája.” (DUGIN, 2015, p. 5). A tizenötödik század óta a Oroszország a „szárazföldi civilizáció”, a kontinentális Róma pólusát testesíti meg. Erre a civilizációra a konzervativizmus, a holisztikus szemléletmód, az antropológiai közösség (a nép fontosabb, mint az egyén), az áldozatvállalás, az idealisztikus irányultság, a hűség, az askézizmus, a becsületesség és a lojalitás a jellemző. A kétpólusú, hidegháborús világban „Geopolitikailag ... egyensúly állt fenn a globális jellegű thalasszokratikus kapitalista Nyugat és messze az SZSZSZR határain túlterjeszkedő tellurokratikus kommunista Kelet között.” (DUGIN, 2015, p. 42). A többpólusú, és interdependens nemzetközi viszonyrendszer keretei között ezen állapot ismételt megteremtésének szolgálatát vállalta az orosz geopolitika és kormányzati külpolitika.

Kína ante portas- avagy a többpólusú nemzetközi rendszer bizonytalan körvonalai

Történelmi tény. hogy Moszkva - BRICS országok tagjaként - hatalmát újjászerveve, politikai szuverenitását a Szovjetunió által elvesztett területek egy részére kiterjesztve birodalmi politizálásba kezdett. Az orosz kormányzat az Eurázsianizmus, és a nemzetközi rendszer multipolárisává alakítása stratégiájának irányvonalát képviseli és érvényesíti

külpolitikájában. Az Eurázsiai Gazdasági Unió meghirdetésével és létrehozásával, a Sanghaji Együttműködési Szervezet megeremtésével, az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködéshez történő csatlakozással és más nemzetközi integrációkkal való kapcsolatok kiépítésével a nemzetközi viszonyok rendszerének struktúráképző nagyhatalma, világgazdasági értelemben véve „független periféria” lett, amelynek törekvéseit több tényező korlátozza és befolyásolja.

Korlátozza egyrészt az Amerikai Egyesült Államok szuperhatalmi státusza és pozíciója. Keretek közé szorítja másfelől az Eurázsiai térségben egyre jelentősebb szerepet játszó, globális nagyhatalommá váló Kína. Peking nem csupán a Sanghaji Együttműködési Szervezet és az Ázsiai Együttműködési Fórum révén terjesztette ki és növelte befolyását az Eurázsiai térségben. A kínai vezetés 2013-ban meghirdette a világhatalmi befolyásának növelését és érvényesítését szolgáló Új Selyemút Gazdasági Övezet koncepciót és azt egyre következetesebben és egyre határozottabban érvényesíti is. (PÉTI, 2017).

A földrajzilag és gazdaságilag Kelet- Közép Európát is magában foglaló stratégiában nagy szerepet kap a szárazföldi és a vízi új Selyemút, amelyet kiegészít az Északi-sarkon át vezető, azt megkerülő már tesztelt útvonal is.

8. ábra. A szárazföldi és tengeri Új Selyemút

Forrás: : <http://www.silkroutes.net/OBOR/9MapWallStreetJournal.jpg> (Letöltve:2019. július 5.)

9. ábra. az Egy Övezet Egy Út Kezdeményezés állomásai

Forrás: <https://www.a2globalrisk.com/analysis/asia-pacific/chinas-one-belt-one-road-bits-road-bump-in-hungary/>
(Letöltés: 2019. július 1.)

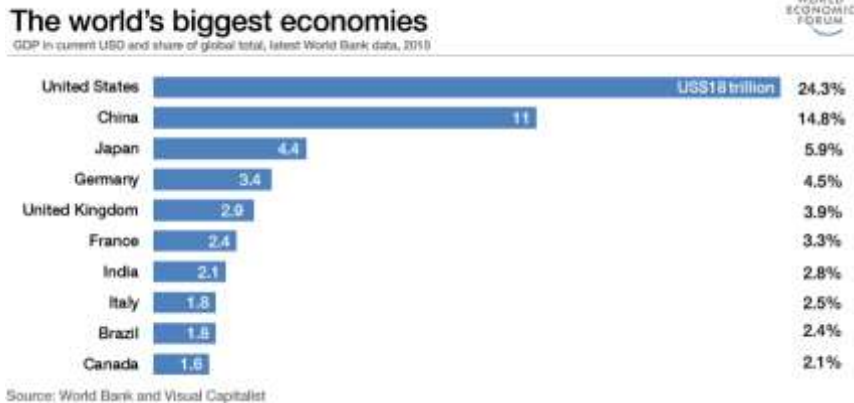
A kínai világhatalmi tervek érvényesítésére szolgáló Egy Övezet, Egy Út, avagy Pekingben az utóbbi időben a Belt and Road Initiative-nek nevezett koncepció fontos eszközének, elemének számít a térségi befektetések célját szolgáló Ázsiai Befektetési Bank kliens hálózatának tervezett és folyamatban lévő kialakítása is.

10. ábra. Az Egy Övezet Egy Út és az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank

Forrás: <http://thearticle/evaluating-chinas-new-silk-road> (Letöltés: 2019. július 20.)

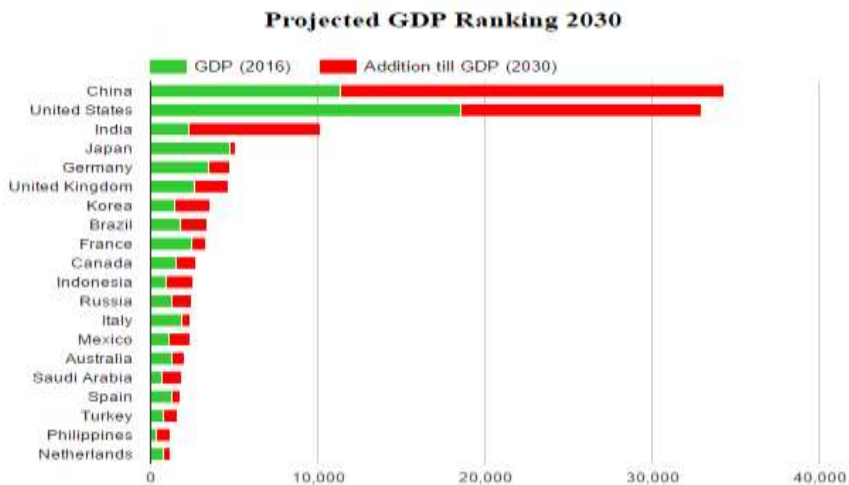
A számok és a nemzetközi gazdaságstatisztikai adatok is Kína előretöréséről tanúskodnak. A Világbank által 2015-ben készített és a Világgazdasági Fórum 2017-ben aktualizált és felülvizsgált összeállítása szerint a világ legnagyobb gazdasági sorában az előíllított GDP abszolút nagysága tekintetében az első három helyet az Egyesült Államok (24,3%), Kína (14,8%) és Japán (5,9%) foglalja el. Hatalmas a különbség azonban az első két helyezett ország, az USA, valamint Kína és Japán, továbbá a negyedik Németország (4,5%) gazdasági ereje és befolyása között. Ebben a sorban Oroszország a világ GDP-jéből Olaszországgal és Brazíliával megegyező módon csupán 1,8%-ban részesedik.

11. ábra. A legnagyobb gazdaságai 2017- ben

Forrás: <https://es.veforum.org/agenda/2017/03/las-10-mayores-economias-del-mundo-en-2017>

A trendek egyértelműen Ázsia, elsősorban Kína és India gazdasági előretöréséről és megerősödéséről, a nemzetközi viszonyok rendszere erőrendjének és befolyási övezeteinek átalakulásáról, megváltozásáról szólnak.

12. ábra. 2030-ra vonatkozó globális GDP előrejelzés

Forrás 11.: European Commission (2016): Projected GDP ranking 2030.

Igen jelentős gazdasági átrendeződést prognosztizálnak az Európai Bizottság 2030-ra vonatkozó előrejelzései is. Ennek adatai szerint az említett időpontra mind a GDP növekedési ütemét, mind abszolút értékét tekintve Kína kerül az első helyre, megelőzve az Egyesült Államokat. India feljön a harmadik helyre. Oroszországot sorrendben Korea, Brazília, Kanada és Indonézia is megelőzi. Mindezek a tényezők, a prognosztizált és feltételezett változások jelentős hatást gyakorolnak Kelet- Közép-Európa gazdasági fejlődésére. Növelik a térség és benne Magyarország többpólusú nemzetközi rendszerben történő relatív mozgásterét.

Ez utóbbi kérdéskör vizsgálata és részletes elemzése azonban meghaladja e tanulmány kereteit és túlmutat a geostratégiai modellek történeti változásainak ábrázolásán. Részletes vizsgálata további kutatásokat és önálló feldolgozást igényel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AGUIAR, J (2000): Modelos de Globalização. In: O Interesse Nacional e a Globalização. Edições Cosmos, Instituto da Defesa Nacional, Lisboa, 2000.

ALDENEUEVA, A. J. (2001): *Globalización: concepto y papel del Estado*. Boletín de la Facultad de Derecho (UNED), 2001. 18. sz.

AXFORD, B. and HUGGINS, R. (1999): Towards a post-national polity: the emergence of Network Society in Europe. In: Whose Europe? The turn towards Democracy. Edited by Dennis Smith and Sue Wright. Blackwell Publishers, Oxford.

BRZEZINSKI, Z. (1999): A nagy sakktabla. Európa Kiadó, Budapest.

BREZINSKI, Z. (2013): Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága. Antall József Tudásközpont. Budapest.

CASTELLS, M. (2005): A hálózati társadalom kialakulása. Gondolat-Infonia, Budapest.

CHASE, R.-HILL, E.- KENNEDY, P. (1996): Estados axiales y estrategia de Estados Unidos. Política Exterior. no.50. p.83-102.

COHEN, S. B. (2009): Geopolitics. The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York.

DUGIN, A. (2000): Osznovi geopolityiki. Arktogeia, Moszkva.

DUGIN, A. (2004): Projekt „Eurazija.” EKCMO, Jauza, Moszkva.

DUGIN, A. (2012): The Fourth Political Theory. Arktos Media Ltd. London.

DUGIN, A. (red) (2012): Geopolityika i mezsdunarodnije otnosenyija. Jevrazijszkoje Dvizsenyije. Moszkva.

DUGIN, A. (2013): Multipolarism as an Open Project. Journal of Eurasian Affairs. Volume 1.p.5-15.

DUGIN, A. (2014): Geopolityika Rossziji. Akagyemicsevszkij Projekt. Moszkva.

DUGIN, A. (2015): Last War of the World-Island. The Geopolitics of Contemporary Russia. Arktos Media Ltd. London.

DUGIN, A. (2015): Geopolityika. Akagyemicsevszkij Projekt. Moszkva.

- DUGIN Alexander on Eurasianism, the Geopolitics of Land and Sea, and a Russian Theory of Multipolarity.<http://www.theory-talks.org/2014/12/theory-talk-66.html.es>
<http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=186525>.
- HELD, D. (2000): A globalizing world? Culture, economics, politic. In.: Global Democracy: key debates. Ed. Barry Holden, London.
- HUNTINGTON, S. (1998): A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása. Európa Kiadó, Budapest.
- KHANNA, P. (2008): The Second World. Empire and Influence in the New Order. Random House, New York.
- KISSINGER, H. (2002): Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései. Panem-Grafo, Budapest.
- KISSINGER, H. (2008): Diplomácia. Panem Könyvkiadó, Budapest.
- KISSINGER, H. (2015): Világtrend. Antall József Tudásközpont, Budapest
- LOROT, P. (1997): De la géopolitique a la géoéconomie. Revue Française de Géographie, 1997. no.1.p.9-19.
- LOUREIRO DOS SANTOS, J. A. (2008), O Coração da Eurásia contra o resto do mundo. (Ensaio geopolítico e relações internacionais). Comunicação Academia de Ciências de Lisboa do socio correspondente. Lisboa.
- MAÇÃES, B. (2018): Eurázsia hajnala. Az új geopolitikai világtrend nyomában. Pallas Athéné Books. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest.
- NAZARBAJEV, N. (2011): Jevrazijszkij Szozuz: ot igyeji k isztoriji buduscsevo. Izvesztija, 2011. október 25.<http://www.izvestia.ru/news/504908>. .(<http://www.izvestia.ru/news/504908>.)
- NOGUÉ FONTE, J. y VICENTE RUFI, J. (2001): Geopolítica, identidad y globalización. Editorial Ariel S. A., Barcelona
- OROSZORSZÁG ÉS EURÓPA Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. (2004): Szerkesztette: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc (2004). Zrínyi Kiadó, Budapest.
- PÉTI, M. (szerkesztette) (2017): Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. BCE. Budapest.
- RAI NAYAR, B. (2005): The Geopolitics of Globalization.The Consequences for Development. Oxford University Press.Oxford.
- ROSENAU, J. (1990): Turbulence in World Politics. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- ROSSZIJA I JEVROPA: KRESZTOMATYIJA PO RUSSZKOJ GEOPOLITYIKE. (2007): Szosztavitylej L. N. Siselina. Nauka. Moszkva.
- SZILÁGYI, I. (2006): Nemzeti identitás és szuverenitás az Európai Unió csatlakozás tükrében. In: SZILÁGYI István: Portugália és Spanyolország. Történelem és politika a huszadik században. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. Veszprém. 277-292. o.
- SZILÁGYI, I. (2018): Geopolitika. Második, bővített kiadás. PAIGEO, Budapest.
- SZILÁGYI, I (2019): Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés.Geopolitikai Szemle.2019. 1. sz.p.9-41.
- SZOLOZOBOV, J. (2012): Jevrazijszkij Szozuz: ot igyeji k isztoriji buduscsevo. In: Geopolityika i mezsunarodnije otnosenijija. Jevrazijszkoje Dvizsenyije. Moszkva.p.354-374.

WALLERSTEIN, I. (1983): A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat Kiadó, Budapest.

WHOSE EUROPE? THE TURN TOWARD DEMOCRACY. (1999): Edited by Dennis Smith and Sue Wright. Blackwell Publishers, Oxford.

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK, SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

BGE

2019

1. szám

Online folyóirat

Szerkesztette: VÁGÁNY Judit Bernadett, PhD - FENYVESI Éva, PhD

Borító: FLOW PR

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és
Idegenforgalmi Kar, Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék

Felelős kiadó: FENYVESI Éva, PhD
a Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék vezetője

ISSN 2630-886X

2019.

**BIOMASSZA ALAPÚ GAZDASÁG KÖZÉP- ÉS KELET-
EURÓPÁBAN**

**BIOECONOMY IN CENTRAL AND EASTERN
EUROPE**

VÁSÁRY Viktória

Kulcsszavak: *biomassza alapú gazdaság, körkörös gazdaság, fenntarthatóság, kutatás és
innováció*

Keywords: *bioeconomy, circular economy, sustainability, research and innovation*

JEL kód: *O13, O3, Q16, Q58*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2019.01.05>

ÖSSZEFOGLALÓ

Az EU közép- és kelet-európai tagállamaiban a mezőgazdaságban, akvakultúrában, erdőszetben és élelmiszeriparban végzett kutatási és innovációs teljesítmények számottevően elmaradnak attól, ami a nyugat-európai országokat jellemzi. A belső diszparitás hatására a KFI-ben gyengén teljesítő régiók nehezen tudják kiaknázni a kiválóságukban rejlő potenciált, akadályba ütköznek transznacionális együttműködések kialakítása során, kevésbé tudnak lobbizni speciális kutatási témáik érdekében. A szakadék áthidalását megkönnyítheti, ha a szektor sajátos kihívásait a biomassza alapú gazdaság keretén belül próbálják kezelni. Nem kérdés, hogy ehhez a biomassza alapú gazdaságot megfelelő stratégiával, stratégiai kutatási és innovációs kerettel kell felvértezni.

A tanulmányban röviden összefoglalásra kerül a biomassza alapú gazdaság elméleti háttere, a kapcsolódó stratégiák és szakpolitikai dokumentumok köre, valamint elemzésre kerülnek az ún. „BIOEAST országok” társadalmi-gazdasági indikátorai. A szerző ezt követően interpretálja a „BIOEAST Biomassza alapú gazdaság kapacitásépítésére” vonatkozó kérdőíves felmérés eredményeit. A megkérdezettek egy része random módon került kiválasztásra az illetékes szakértők személyes kapcsolati hálójából (szakértői mintavétel), másik része hólabda mintavétel segítségével. A kérdőívet az üzleti, a tudományos (kutatóintézeti, egyetemi) és a kormányzati szektor szereplői egyaránt megkapták. Válaszaik kiértékelése deskriptív és következtetéses statisztikai módszerrel történt. A kutatás alapvetően arra irányult, hogy az egyes szereplők mit tartanak kedvezőnek a biomassza alapú gazdaság fejlesztése szempontjából, illetve milyen beavatkozási eszközöket látnak szükségesnek annak érdekében, hogy a fejlődést akadályozó tényezőket felszámolhassák, a szűk keresztmetszeteket kezelhessék.

Az eredmények támogatják a szakpolitikai döntéshozók munkáját, továbbá megerősítik, hogy a fenntartható biomassza alapú gazdaság fejlesztése során a hatékony együttműködésnek és a szinergiák kiaknázásának kulcstényezője a Triple Helix (Hármas Spirál) megközelítés.

SUMMARY

The European Union's agriculture, aquaculture, forestry and food industry sees significant internal disparities in terms of research and innovation performance to the disadvantage of the CEE countries. This divide hinders the unlocking of excellence in low-performing research, development and innovation regions and the establishment of transnational cooperation for knowledge-based development, thus the appearance of specific research topics relevant to the CEE macro-region. To bridge the gap the specific challenges in the sector should be faced through the lens of bioeconomy (circular economy). At the same time there is no doubt that bioeconomy requires accompanying strategies and shared strategic research and innovation framework.

The paper is aimed at providing a brief theoretical background on bioeconomy and related bioeconomy strategies and policies and analysing key socio-economic indicators of the 'BIOEAST countries' bioeconomy. Furthermore, it interprets the results of the 'BIOEAST Bioeconomy Capacity Building Survey', the respondents of which were chosen randomly through personal contacts of experts (who created a judgement sample) and by snowball sampling to get further contacts. The questionnaire was sent to a small subset of the target groups – business, academic, public sector stakeholders - and the answers were examined through descriptive and inferential statistical analysis. The focus was set on what stakeholders think the most beneficial for the CEE macro region in developing the bioeconomy and what type of

intervention they identify as necessary to overcome barriers, to manage bottlenecks. The results highlight some implications for policymakers and point out that the creation of sustainable bioeconomy requires triple-helix stakeholders to find efficient collaboration mechanisms and build synergies.

BEVEZETÉS

Az elmúlt másfél évtizedben a Közös Agrárpolitika forrásai hozzájárultak ahhoz, hogy az Európai Unió (EU) Közép- és Kelet-Európa (KKE) régióiban fejlődjön az agrár-élelmiszeripari szektor, a környezet és a vidéki térségek állapota és ezáltal mélyüljön a gazdasági és társadalmi kohézió. A jövőben a mezőgazdaság, az akvakultúra, az erdészet és az élelmiszeripar további fenntartható növekedése megkívánja, hogy a Kontinentális Biogeográfiai Régióban megmutatkozó klímaváltozásból és a KKE-i országok közös társadalmi és kormányzási helyzetéből adódó kihívásokra a biomassza alapú gazdaság lencséjén keresztül – vagyis a tudásalapú fejlődést támogató kutatás és innováció, valamint a nemzetek közötti együttműködés fókuszba állításával - keressék meg a válaszokat. Az Európai Unió kutatási és innovációs teljesítményében – mint ahogy az az Unió innovációs eredménytábláiból is kiderül – a KKE-i országok hátrányára jelentős a belső diszparitás, ami megakadályozza őket abban, hogy hatékonyan bekapcsolódjanak az Európai Kutatási Térség munkájába.

Mindezek alapján jelentős erőfeszítéseket szükséges tenni annak érdekében, hogy a jelenlegi és jövőbeli problémákat megfelelően lehessen kezelni. Továbbá ahhoz, hogy hatékonyak legyenek a megtett erőfeszítések olyan adekvát közös stratégiai kutatási és innovációs keretrendszer megalkotása szükséges, amely lehetővé teszi a KKE-i országok fenntartható biomassza alapú gazdaságának fejlődését. Ez a keretrendszer már létezik, az úgynevezett BIOEAST Kezdeményezés hívta életre, ami Közép- és Kelet-európai Kezdeményezés a tudásalapú mezőgazdaságért, akvakultúráért és erdészetért a biomassza alapú gazdaságban.

A BIOEAST Kezdeményezést a Visegrádi országok hozták létre és a hozzájuk csatlakozók között van Bulgária, Románia, Szlovénia, Horvátország, Lettország, Litvánia és Észtország. (A Kezdeményezéssel kapcsolatos további információk elérhetők a BIOEAST honlapján: <http://www.bioeast.eu/>.) A nyugati EU tagországok és a KKE-i makro-régió között fennálló kutatási és innovációs teljesítményben megmutatkozó szakadékot hivatott áthidalni. Ezen kívül a Koordinációs és Támogatási Akciók (CSA) tematikus keretrendszeréül is szolgálhat és képes arra, hogy a körkörös biomassza alapú gazdaság konceptuális keretét is megerősítse. (BIOEAST, 2018)

A tanulmány célja a biomassza alapú gazdaság konceptualizálása, a 'BIOEAST országok' biomassza alapú gazdaságának társadalmi, gazdasági indikátorainak elemzése, valamint a 'BIOEAST - Biomassza alapú gazdaság kapacitásépítésére' vonatkozó kérdőívre alapozott szakpolitikai döntéshozóknak szánt következtetések megfogalmazása, javaslatlétével.

KUTATÁSMÓDSZERTAN

A tanulmány egyaránt tartalmaz elsődleges és másodlagos kutatási eredményeket. Az utóbbi kiterjed a körkörös gazdasággal és a biomassza alapú gazdasággal kapcsolatos releváns nemzetközi szakirodalmak és dokumentumok feldolgozására. Az elsődleges kutatás kérdőíves felmérésben kapott információk, adatok statisztikai elemzésére irányul. A 'BIOEAST - Biomassza alapú gazdaság kapacitásépítésére' vonatkozó kérdőív kérdéseit a Danube-INCO.NET projektben a Közép-Európai Kezdeményezés (Central European Initiative - CEI) és a Pannon Pro Innovációs Szolgáltató Kft. által közösen kidolgozott kérdőív adta, melynek átvételére a BIOEAST Kezdeményezés keretében került sor. A kérdőív 2017 nyarán az Agrárgazdasági Kutató Intézet honlapján volt elérhető három hónapig. Az volt a célja, hogy feltérképezze a biomassza alapú gazdasággal kapcsolatban rendelkezésre álló tudást és kapacitást, illetve a válaszadók véleményét arra vonatkozóan, hogy a biomasszára alapozott értékláncban hol vannak szűk keresztmetszetek, és azok hogyan kezelhetők. Fontosnak tartottuk, hogy rávilágítsanak a Visegrádi országok, Bulgária, Románia, Szlovénia és Horvátországi biomassza alapú gazdaságának fejlődését akadályozó kihívásokra. A biomassza értékláncban működő cégeknél, kutatóintézetekben és egyetemeken, valamint kormányzati szerveknél dolgozó válaszadók számára 'személyre szabottan' alakítottuk ki (ami azt jelenti, hogy a három csoport részben eltérő kérdéseket is kapott) és négy részre osztottuk. A 'kapacitás felmérése' elnevezésű szakasz célja az volt, hogy jobban megértsük a cégek, a kutatást végző intézmények és a kormányzati szervek tevékenységét és lássuk a régió fejlett biomassza alapú termékek gyártásában rejlő potenciálját. A második szakasz azokra a szűk keresztmetszetekre koncentrált, amelyek gátolják azoknak a fejlett biomassza alapú termékeknek és üzemanyagoknak az előállítását, amelyek alapvetően hulladéknak vagy mellékterméknak tekinthetők és ily módon nem versenyeznek az élelmiszer- és takarmánygyártás jelenlegi szerkezetével. A harmadik szakaszban az érintettek arra vonatkozóan nyilatkozhattak, hogy véleményük szerint mi az, ami leginkább kedvez a KKE-i makro régióban a biomassza alapú gazdaság fejlődésének. Az utolsó szakaszban került sor a biomassza alapú gazdaság fejlődésének elősegítése szempontjából szükségesnek tartott intézkedések beazonosítására.

A válaszadók az Agrárgazdasági Kutató Intézet, az Agrárminisztérium és a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara munkatársainak személyes kapcsolatai révén tetszőlegesen, illetve hólabda módszerrel kerültek kiválasztásra, szakértői mintát alkotva. A kérdőívet kis számú célcsoport kapta meg, a kitöltés önkéntes és anonim volt, a válaszok feldolgozására deskriptív és következtetési statisztikai módszerrel került sor.

SZAKIRODALMI HÁTTER

A körkörös gazdasággal és a biomassza alapú gazdasággal foglalkozó szakirodalom feldolgozása azt bizonyítja, hogy nehéz a fogalmak egyértelmű definiálása, valamint a közöttük levő kapcsolat meghatározása. Különösen akkor, ha ezzel a két fogalommal gyakran együtt emlegetett fenntarthatóság fogalmára is kitérünk. A fogalmak

meghatározásával, jellemzőik bemutatásával számos szerző foglalkozott, a teljesség igénye nélkül például Kovács et al., 2015; Kirchherr et al., 2017; Geissdoerfer et al., 2017; Ellen Macarthur Foundation, (körkörös gazdaság témakörben); Aguilar et al., 2018; Bell et al., 2018; D'Amato et al., 2017; Dupont-Inglis et al., 2018; Efken et al., 2016; Golden et al., 2018; Patermanna et al., 2018; Philp, 2018; Ronzon et al., 2017; Ronzon et al., 2018; Scarlet et al., 2015; Bugge et al., 2016; Pavone et al., 2017; Lewandowski, 2017; Filho et al., 2018; Schütte, 2018; Thorenz et al., 2018; Wozniak et al., 2018 (biomassza alapú gazdaság témakörben). A tudományos cikkek mellett számos – többek között az Európai Bizottságⁱⁱⁱ és az OECD^{iv} által kiadott - szakpolitikai és jogi dokumentum megjelenítésére is sor került. A kutatási eredmények és a szakpolitikai dokumentumok széles körben elérhetőek és ismertek (sok esetben nyílt hozzáféréssel rendelkeznek), ezért azok részletes bemutatása, a témakörök fejlődési stációinak ismertetése ebben a tanulmányban nem cél. A fogalmak közötti hasonlóságok és eltérések egyértelműen nem azonosíthatók, ezért csupán a szerző által preferált definíció bemutatására kerül sor.

A körkörös gazdaság fogalmát tekintve az egyik legátfogóbb meghatározást Kirchherr és kollégái adták. A körkörös gazdaság olyan gazdasági rendszer, amelyben a lineáris gazdaság, a hulladéktermelés helyett az anyagok újrahasználatára, újrahasznosítására kerül sor a termelési, disztribúciós és fogyasztási folyamatokban. Azzal a céllal működik mikro szinten (termékek, cégek, fogyasztók); mezo szinten (ökoipari parkok) és makro szinten (város, régió, nemzet és nemzetek feletti szinten), hogy biztosítsa a fenntartható fejlesztést/fejlődést – azaz a környezeti minőség, a gazdasági prosperitás és a társadalmi egyenlőség egyidejű megteremtését - mind a jelenlegi mind a jövő generációi számára. Megvalósulását új üzleti modellek és felelős fogyasztók segítik. (Kirchherr et al., 2017)

A biomassza alapú gazdaság fogalmának esetében az Európai Bizottság definíciója a mérvadó: “A biomassza alapú gazdaság magába foglalja a megújuló biológiai erőforrások előállítását és ezen erőforrások, valamint hulladékáramok hozzáadott értékkel bíró termékekké – élelmiszerré, takarmánnyá, biomassza alapú termékekké és bioenergiává - való átalakítását.” (EC, 2017:31). Ezzel egyidejűleg figyelemre méltó a Bugge és kollégái által 2016-ban írt cikk is, amelyben három vízió – biotechnológia; biológiai erőforrások és biomassza alapú ökológia vízió – került elkülönítésre. A három vízió legfőbb jellemzőit az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. A biomassza alapú gazdaság vízióinak főbb jellemzői

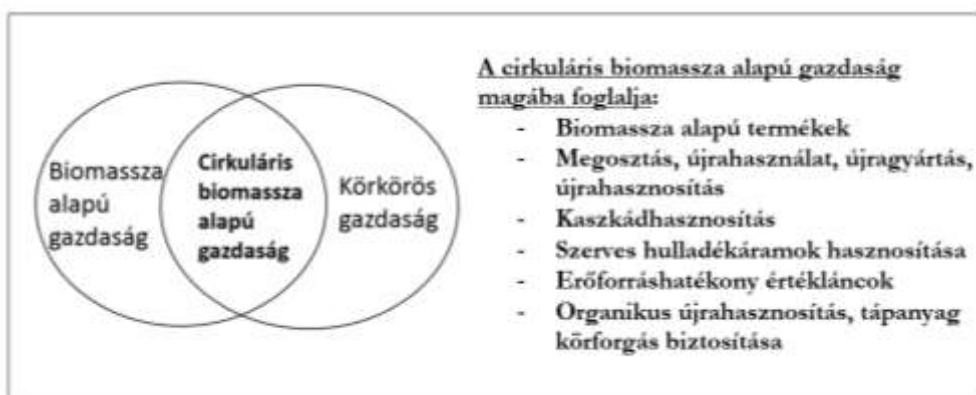
	Biotechnológia Vízió	Biológiai erőforrások Vízió	Biomassza alapú ökológia Vízió
Célok és célkitűzések	Gazdasági növekedés és munkahely-teremtés	Gazdasági növekedés és fenntarthatóság	Fenntarthatóság, biodiverzitás, ökoszisztémák megőrzése; talajromlás elkerülése
Értékteremtés	Biotechnológia alkalmazása, kutatás és technológia kommercializálása	Biológiai erőforrások konverziója és fejlesztése (folyamatorientált)	Integrált termelési rendszerek és magas minőségű területi identitással bíró termékek fejlesztése
Az innováció motorjai és közvetítői	K+F, szabadalmak, technológiaátadási hivatalok, Kutatási tanácsok és alapok (Tudomány által vezérelt, lineáris modell)	Interdiszciplináris, optimalizált földhasználat, a leromlott talaj bevonása a bioüzemanyag gyártásába, biomassza alapú erőforrások használata és rendelkezésre állása, hulladékgazdálkodás, gépesítés, (Tudomány és piac)	Kedvező organikus agrár-ökológiai gyakorlatok azonosítása, etika, kockázat, transzdiszciplináris fenntarthatóság, ökológikus interakciók, hulladékok újrahasználata és újrahasznosítása, földhasználat (Körkörös és önfenntartó termelési mód)
Területi fókusz	Globális klaszterek, központi régiók	Vidéki, periférikus régiók	Vidéki, periférikus régiók

Forrás: Bugge et al., 2016

Fenti fogalmakon túl a 'fenntartható biomassza alapú gazdaság' fogalma is bevezetésre került. Az Európai Bizottság Agrárkutatási Állandó Bizottságának (SCAR) 4. előrejelzésében szerepelt és az alábbi meghatározó elveket rögzítette: először élelmiszert állítsunk elő, fenntartható hozamokat biztosítsunk, legyen a megközelítés lépcsőzetes és gondolkodjunk a körköröségben. (További részleteket lásd Kovács et al., 2015)

A körkörös (cirkuláris) gazdaság és a biomassza alapú gazdaság fogalma alapvetően különböző, de bizonyos tekintetben mégis kiegészítik egymást: mindkettő javítani kívánja az erőforrás- és ökohatékonyt, alacsony az ÜHG kibocsátásuk, csökkentik a fosszilis eredetű szén iránti keresletet, valamint növelik a hulladék- és melléktermék áramot. Ebből

kiindulva a biomassza alapú gazdaság és a körkörös gazdaság keresztmetszete (1. ábra) adja a 'körkörös biomassza alapú gazdaság' fogalmát. (EC, 2017)

1. ábra. Körkörös biomassza alapú gazdaság

Forrás: EC, 2017

Biomassza alapú gazdaság a BIOEAST országokban

Az Európai Unió biomassza alapú gazdaságának jelentőségét Ronzon és kollégái egy 2018-ban megjelentetett cikkben tárták fel az Európai Bizottság Közös Kutatóközpontjában (KKK) elérhető bioökonómiai adatbázis^v segítségével. Az adatbázisban rendelkezésre álló adatok elemzése elég összetett feladat tekintettel arra, hogy az Európai Közösség gazdasági tevékenységeinek hivatalos statisztikai osztályozásában (NACE rev. 2.) nincsenek megkülönböztetve a biomassza alapú és a nem biomassza alapú tevékenységek. Ez azt jelenti, hogy egyes ágazatok mindkettőt tartalmaznak. Ezeknek az úgynevezett hibrid ágazatoknak^{vi} az esetében alapvető követelmény annak a kiszámítása, hogy az adott hibrid ágazat milyen mértékben tekinthető biomassza alapúnak. A módszertant, aminek a segítségével mérhető a biomassza alapú tevékenységek aránya, Ronzon és kollégái dolgozták ki. (Ronzon et al., 2018) Munkájuk eredményeként cikkük tartalmazza a fő társadalmi-gazdasági indikátorokat, csoportosítja az EU tagállamait és hőtércép segítségével mutatja be azt, hogy milyen mértékű az egyes ágazatok biomassza alapú gazdasághoz történő munkaerő és a hozzáadott érték hozzájárulása. Dióhéjban a következő összegezzük: Az EU28 biomassza alapú gazdasága 2015-ben^{vii} 18 millió főt (a munkaerő 8,2%-a) foglalkoztatott, 2,3 trillió euró forgalmat bonyolított és 620 millió euró hozzáadott értéket (az EU28 GDP-jének 4,2%-a) állított elő. A biomassza alapú gazdaság hozzáadott értékének és forgalmának mintegy kétharmadát, a foglalkoztatottságának háromnegyedét a mezőgazdaság, élelmiszer-, ital és dohánygyártás adta. Az ágazatok hozzájárulása természetesen a munkaerőigényesség mértékétől függően eltérő. A szerzők bizonyos társadalmi-gazdasági mutatók segítségével, a munkaerő biomassza alapú gazdaságban jellemző koncentrációja és a biomassza alapú gazdaságban megmutatózó

munkatermelékenység (egy foglalkoztatottra jutó tényezőkölségen mért hozzáadott érték) alapján tipizálták és 4 csoportba osztották az EU tagországait. Az első csoportba tartoznak a 'Kelet-európai tagországok, Portugália és Görögország', a másodikba a 'Balti és Közép-európai tagországok', a harmadikba a 'Nyugat-európai tagországok' és a negyedikbe az 'Észak-európai tagországok'. (További részleteket lásd Ronzon et al, 2018, 7-15. oldalak)

Az ennek a cikknek a középpontjában álló BIOEAST országok az első és a második csoportban találhatóak. (2. táblázat). Bulgária, Horvátország, Lengyelország és Románia az első csoportban van, ahol a munkaerőpiac erősen specializált a biomassza alapú gazdaságban és a munkatermelékenység szintje az EU28 szintjének a felét sem éri el. Csehország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia alkotja a második csoportot, amelyben a munkaerőpiac közepesen specializált a biomassza alapú gazdaságban és a munkatermelékenység szintje az EU28 átlaga és az átlagos szint fele között van. (Ronzon et al.2018)

2. táblázat. Hőtérkép – Foglalkoztatás és hozzáadott érték hozzájárulás a biomassza alapú gazdaságban egyes EU tagországokban, 2015

	1. csoport									2. csoport														
	RO			BG			PL			HR			SI			HU			CZ			SK		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Mezőgazdaság	H	H	L	L	H	L	H	H	L	L	H	L	H	H	L	L	H	H	L	H	H	L	H	H
Erdészet	L	H	L	H	H	L	L	H	L	H	H	L	H	H	H	L	L	H	H	L	H	H	L	H
Halászat + Akvakultúra	L	H	H	L	L	L	L	L	L	H	H	L	L	L	H	N	L	N	N	L	N	N	L	N
Élelmiszer feldolgozás																								
Ital- és dohánygyártás	L	L	L	L	L	L	L	H	L	L	L	L	L	L	L	H	L	L	H	L	L	L	L	L

Megjegyzés: csak a teljes mértékben biomassza alapú ágazatok feltüntetésére került sor, a hibrid ágazatok itt nem jelennek meg

1. A biomassza alapú gazdaságban foglalkoztatottak aránya (%)

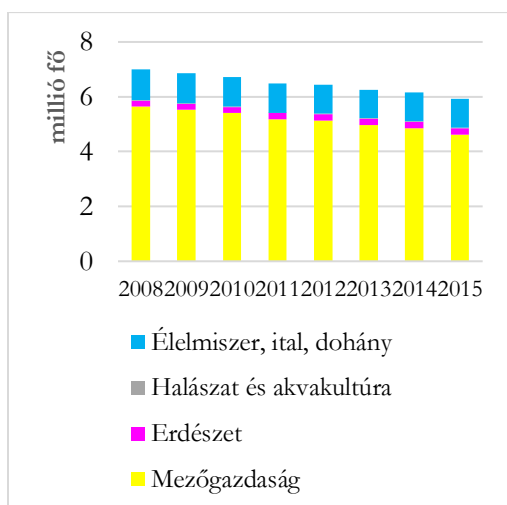
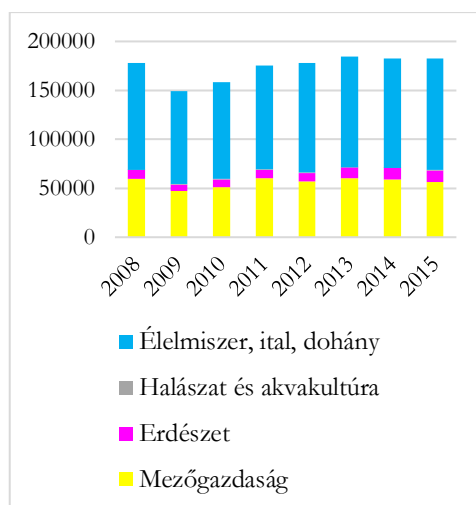
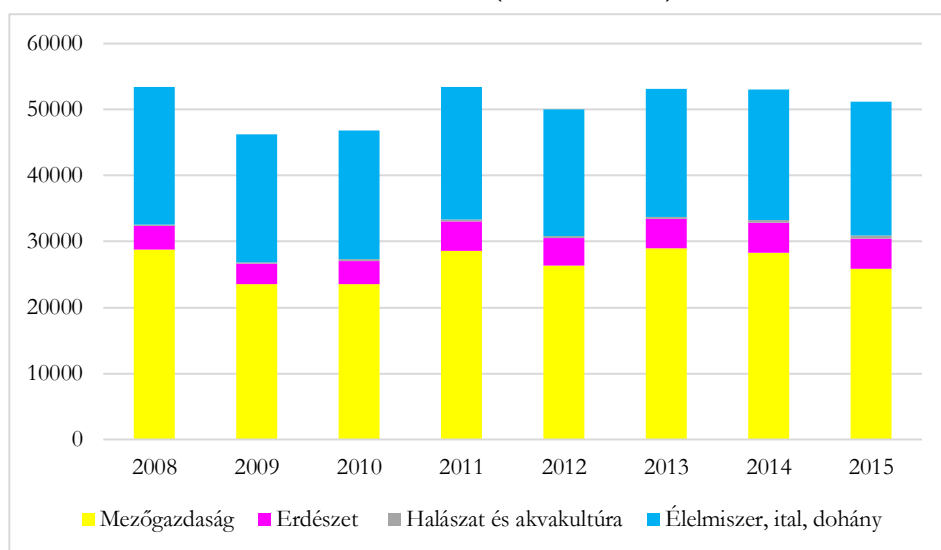
2. A biomassza alapú gazdaságban előállított hozzáadott érték aránya (%)

3. Munkaerő-termelékenység (1000 EUR/foglalkoztatott)

H: EU átlag feletti hozzájárulás, L: EU átlag alatti hozzájárulás, N: nincs adat

Forrás: saját szerkesztés Ronzon et al., 2018 alapján

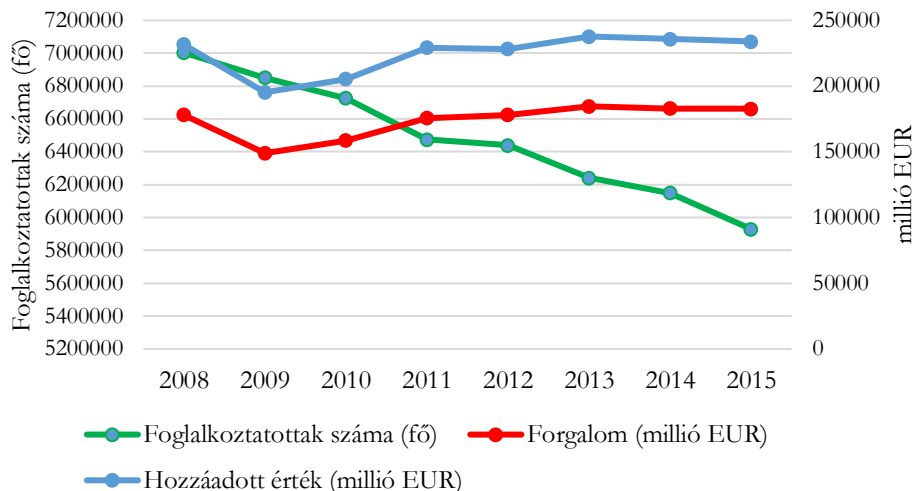
2008 és 2015 között a mezőgazdaságban, erdészetben, halászatban és akvakultúrában, élelmiszer-, ital- és dohánygyártásban foglalkoztatottak száma csökkenő trendet mutatott a BIOEAST országokban. (2. ábra)

Foglalkoztatottak száma (fő)**Forgalom (millió euróban)****Hozzáadott érték (millió euróban)**

2.ábra. Foglalkoztatottak száma (fő), forgalom (millió euró) és hozzáadott érték (millió euró) a biomassza alapú gazdaság egyes sektoraiban (mezőgazdaság, erdészet, halászat és akvakultúra, élelmiszer-, ital- és dohánygyártás) a BIOEAST országokban együttesen

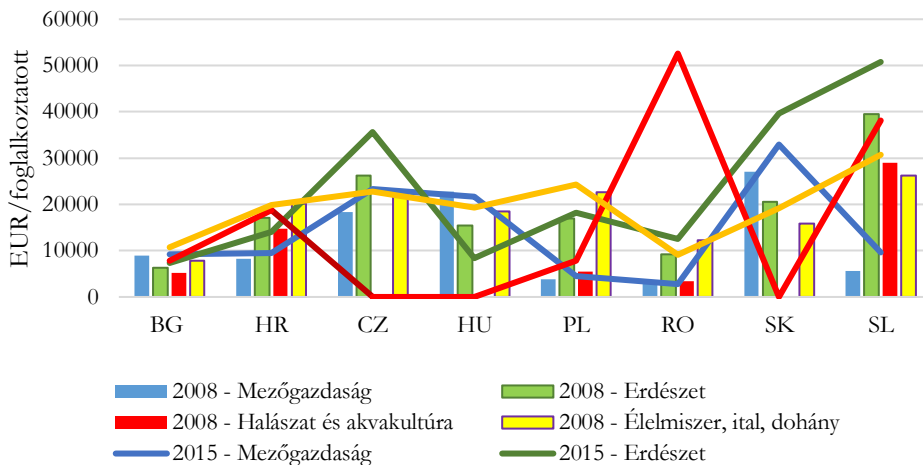
Forrás: saját szerkesztés az Európai Bizottság Közös Kutatóközpontjának (KKK) bioökonómiai adatbázisa alapján

A fent említett ágazatok forgalma és hozzáadott értéke a pénzügyi és gazdasági világválságnak köszönhetően csökkent 2008-ban és 2009-ben, majd újra emelkedni kezdett. 2012-ben a forgalom szintje elérte a 2008-ban mértet és 2013-ban a hozzáadott érték szintje is megközelítette a 2008-as szintet. További részleteket tartalmaz a 3. ábra.

3.ábra. Foglalkoztatottak száma, forgalom, hozzáadott érték a biomassza alapú gazdaság egyes szektoraiban 2008 és 2015 között a BIOEAST országokban együttesen
Forrás: saját szerkesztés az Európai Bizottság Közös Kutatóközpontjának (KKK) bioökonómiai adatbázisa alapján

A munkatermelékenység majdnem minden országban és ágazatban nőtt 2008 és 2015 között. A javulás mértéke azonban eltérő. A munkatermelékenység ágazati szinten rendkívül széles spektrumban mozog az egyes BIOEAST országokban. (Részleteket lásd 4. ábrán.)

4.ábra. Munkatermelékenység a BIOEAST országokban
Megjegyzés: Nincs munkaerőre vonatkozó adat a cseh, magyar és szlovák halászat és akvakultúra szektorban, így a munkatermelékenység sem számolható.
Forrás: saját számítás és szerkesztés az Európai Bizottság Közös Kutatóközpontjának (KKK) bioökonómiai adatbázisa alapján

A BIOEAST kérdőív eredményei

A felméréshez 141 teljesen kitöltött kérdőív állt rendelkezésre. Ebből 24-et (17%) az üzleti, ipari, kis- és középvállalkozói, start-up csoport, 80-at (56,7%) a kutatóintézetek, illetve egyetemek csoportja és 37-et (26,2%) a kormányzati szektor és NGO-k csoportja adott. A legnagyobb válaszadói hajlandóság Magyarországon mutatkozott, majd azt követően Csehországban, Bulgáriában és Romániában. Az önkéntes válaszadók teljes száma és az országok relatív aránya a 3. táblázatban látható.

3.táblázat. A BIOEAST Kérdőívre adott válaszok válaszadói csoport és ország szerinti bontásban

	Cégek, ipari szereplők, KKV-k, startupok	Kutató-intézetek és egyetek	Kormányzati szektor és NGO-k	Összesen	Százalék
Bulgária	4	13	3	20	14,2
Csehország	0	14	12	26	18,4
Horvátország	1	3	2	6	4,3
Lengyelország	0	8	0	8	5,7
Magyarország	14	19	12	45	31,9
Románia	3	14	3	20	14,2
Szlovákia	1	8	2	11	7,8
Szlovénia	1	1	3	5	3,5
Összesen	24	80	37	141	100,0

A felmérésben szereplő legtöbb cég az energia (45%), a mezőgazdasági (37%) és a környezetvédelmi (29%) szektorban működik. A kutatóintézetek, egyetek válaszadói leginkább mezőgazdasággal (30%), környezeti tanulmányokkal (15%) és élettudományokkal (14%) foglalkoznak. A harmadik válaszadói csoportban a kormányzati szektor (32%) és NGO-k a legfőbb foglalkoztatók (29%).

Az üzleti szektor válaszadójának tevékenysége főként biomassza termeléshez (37%), K+F szolgáltatáshoz és tanácsadáshoz (37%), valamint biomassza konverzióhoz kapcsolódik. Főként állati takarmányok (25%), élelmiszerek (17%), fejlett biomassza alapú termékek: vegyi anyagok, gyógyszerek (12,5%) és fejlett folyékony bioüzemanyagok (12,5%) gyártásával foglalkoznak. A biomassza előállítás leginkább erdészeti termékekre és energianövényekre épül. A K+F szolgáltató és tanácsadó tevékenységek középpontjában a tudástranszfer (29%), a folyamattervezés (29%), továbbá a képzés, szakképzés áll.

A kutatóintézetek és egyetek válaszadójának osztályai, tanszékei alapvetően horizontális témákkal (34%), mint például az értékláncok gazdaságtanával (22%), fenntarthatósággal és klímaváltozással (18%), vagy életciklus elemzéssel, az életciklus

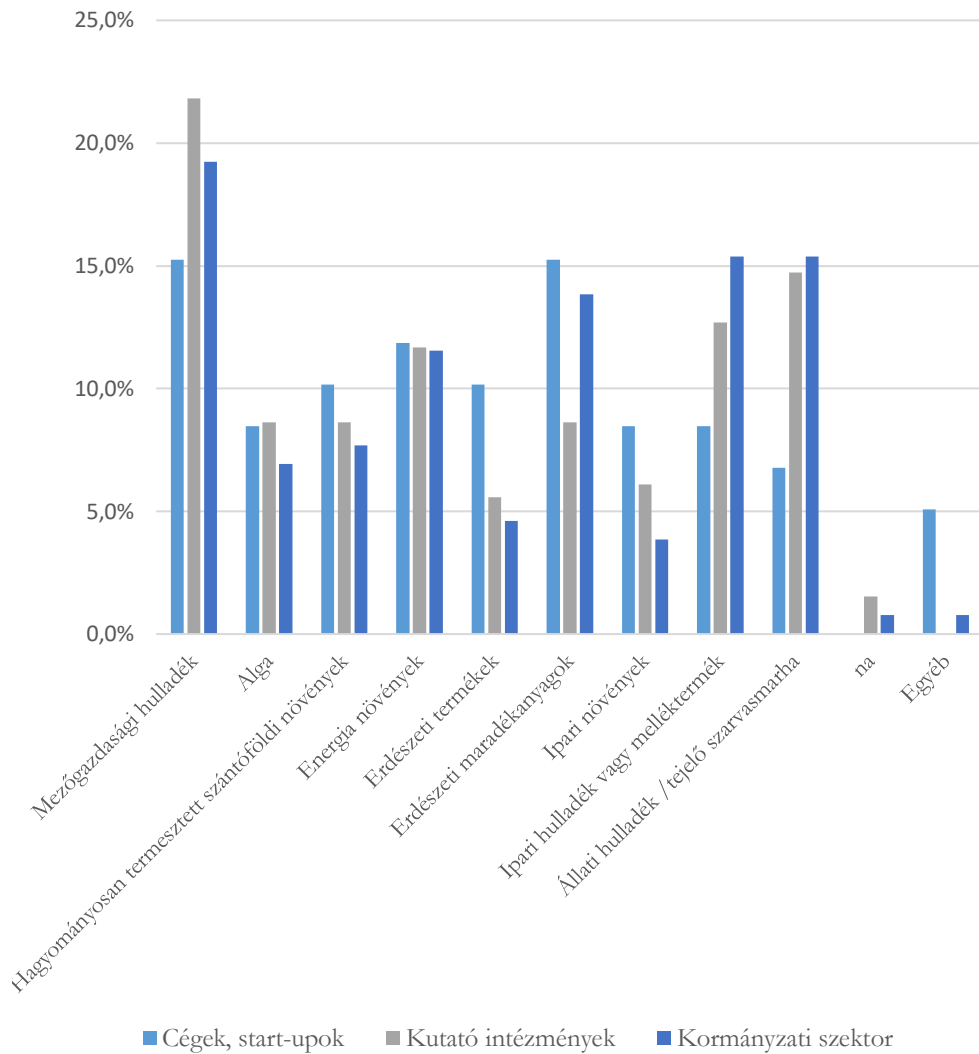
hatásvizsgálatával (15%) foglalkoznak. A részlegek főként mezőgazdasági hulladékokat (18%), hagyományos szántóföldi növényeket (14%), energianövényeket (14%), állati hulladékot (szarvasmarha ágazatban) (11%) és erdészeti termékeket, hulladékot (10%) tanulmányoznak. Az állami szektor intézményeinek válaszadói leginkább mezőgazdasággal (12%), kutatással és fejlesztéssel (12%), biomasszával (11%), környezetvédelemmel (10%), szakpolitikával (10%), fenntarthatósággal (10%) és hulladékgazdálkodással (10%) foglalkoznak. Tevékenységük többnyire K+F szolgáltatás és tanácsadás, valamint biomassza előállítás.

A biomassza értékláncban működő cégek leginkább a következőkben látják a fejlett biomassza alapú termékek és üzemanyagok gyártását megakadályozó szűk keresztmetszetet: konverziós technológia (37%) hiánya és elérhetősége, nem gazdaságos gyártási folyamat (29%), illetve nem megfelelő szabványosítás és címkézés (29%). A start-upok és a K+F szolgáltató vagy tanácsadó cégek válaszadóinak lennének javaslataik arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne a fejlett biomassza alapú termékek és üzemanyagok gyártását fellendíteni. A megoldási ötletek főként a konverziós technológiához (29%), a gyártási folyamat gazdaságosságához (25%), a konverziós hatékonysághoz (17%), valamint a szabványosításhoz és címkéhez (17%) kapcsolódnak.

A kutatók javaslatai arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne a fejlett biomassza alapú termékek és üzemanyagok gyártását fellendíteni alapvetően az értéklánc alábbi szakaszaihoz kapcsolódnak: gyártási folyamat gazdaságossága (20%), életciklus elemzés, az életciklus hatásvizsgálata (19%), biomassza beszerzés (elérhetőség) (16%), gyártási folyamat erőforráshatékonysága (14%), és a termékek iránti kereslet (12%). Ezeknek a válaszadóknak több mint kétharmada érdekelt abban, hogy együttműködjön ipari partnerekkel.

A kormányzati szektor válaszadói leginkább a biomassza beszerzéssel kapcsolatban tudnak iránymutatást vagy megfelelő eszközt nyújtani a fejlett biomassza alapú termékek és üzemanyagok gyártásához. Több mint kétharmaduk nem ismer biomassza alapú gazdaságot segítő speciális támogatási eszközt. 80 százalékuk szívesen működne együtt ipari szereplőkkel és/vagy kutatókkal.

A KKE-i makro-régió biomassza alapú gazdaságának szempontjából legkedvezőbb feltételek vonatkozásában a válaszadói csoportoktól függően eltérésekre és hasonlóságokra is fény derült. Összességében elmondható, hogy a bioenergia és biofinomítás céljára felhasználható fő alapanyagok a következők: mezőgazdasági hulladékok, energianövények, erdészeti hulladékok, hagyományos szántóföldi növények, algák, erdészeti, illetve ipari termékek. Mindhárom válaszadói csoport úgy gondolja, hogy ezek közül a mezőgazdasági hulladék tekinthető a legjelentősebb alapanyagoknak. A kutatói és a kormányzati szektor válaszadóinál az állati hulladék és az ipari hulladék vagy melléktermék szerepel a második, illetve a harmadik helyen. Ugyanakkor az üzleti szektor a fent megnevezettek helyett az erdészeti hulladékot és az energianövényeket választotta. (5. ábra)

5.ábra. A bioenergia és biofinomítás céljára felhasználható fő alapanyagok a megkérdezett csoportok szerinti bontásban (az egyes válaszadói csoportok által adott összes válasz százalékában kifejezve) a BIOEAST országokban együttesen

A válaszadók arra is rámutattak, hogy melyek azok a tényezők, amelyek hiánya miatt a régió nem vagy kevésbé versenyképes, továbbá megnevezték a régióban rejlő kedvező lehetőségeket is. Ami az előzőt illeti a válaszadók fele a finanszírozási lehetőségek hiányát tartja a legfontosabb hiányzó tényezőnek. Ezt követi a nem megfelelő szakpolitikai háttér (43%), az ipari érdeklődés hiánya (36,9%), valamint az együttműködési hálózatok hiánya (36,2%). Az utóbbi vonatkozásában a válaszadók több mint fele a biomassza potenciált tartja a legfőbb jól kihasználható lehetőségnek. Véleményük szerint ezt követi az együttműködési hálózatok kialakítása (36,9%), a földrajzi elhelyezkedés kihasználása (34,8%) és a megfelelő kutatási infrastruktúra létrehozása (34,8%).

A biomassza alapú gazdaság növekedését potenciálisan elősegítő intézkedések/intervenciók közül a válaszadók a BIOEAST országokban, illetve azon belül szűkebb körben a V4 országokban is azokat az intézkedéseket tartják a leginkább szükségesnek, amelyek az alábbi innovációs rendszer funkciókat^{viii} hivatottak támogatni: 'a változással szembeni ellenállás leküzdése', 'ismeretcsere' és 'erőforrás mobilizáció'. Azokat az általában legkevésbé fontosnak tartott beavatkozásokat, amelyek a 'tudásfejlesztés' innovációs rendszer funkcióhoz kapcsolódnak csak Szlovákia és Románia választotta. A konkrét intézkedések /intervenciók közül a 'pénzügyi támogatások elérhetővé tétele' játssza a legnagyobb szerepet. De ezt követően nagy jelentőséget tulajdonítanak a válaszadók az alábbiaknak is: 'egyetemek és cégek közötti kapcsolatok fejlesztése', 'befektetői bizalom megerősítése', 'a szakpolitika folytonosságának biztosítása', 'helyi erőforrások használatának a támogatása', valamint 'a lakosság tudatosságának növelése a biomassza alapú termékekkel kapcsolatban'. (4. táblázat)

4. táblázat. A BIOEAST országok válaszadói által 5 legfontosabbnak tartott intervenció, amely az innovációs rendszer valamelyik funkcióját hivatott támogatni

Az innovációs rendszer funkciói	Intervenció	C Z	PL	H U	SK	B G	C R	R O	SI
I. Tudásfejlesztés (K+F)	1. Könnyű hozzáférés a kísérleti projekt lehetőségekhez				x			x	
	2. A biomassza típusok legjobb konverziójára vonatkozó tudás létrehozása								
	3. Tudáshiány beazonosítása és kezelése								
	4. A szellemi tulajdonhoz való hozzáférés támogatása								
II. Ismeretcsere	1. <i>Egyetemek és cégek közötti kapcsolatok fejlesztése</i>	x	x			x	x		
	2. Regionális hálózatok/ klaszterek fejlesztése						x		
	3. Nemzetközi hálózatok/ klaszterek fejlesztése			x					
	4. Az üzleti szereplők közötti együttműködések támogatása				x				
III. A kutatás támogatása	1. A szakpolitikai döntéshozók erőteljesebb bevonása		x	x					
	2. Ipari szimbiózis stimulálása – erőforrások megosztása								

Az innovációs rendszer funkciói	Intervenció	C Z	PL	H U	SK	B G	C R	R O	SI
	3. Szabványok és jogszabályok a biomassza alapú gazdaságban								
	4. Szabványosított életciklus elemzés támogatása								x
IV. Piac kialakítása	1. Helyi erőforrások használatának támogatása	x			x				x
	2. Réspiacok feltételeinek megteremtése	x							
	3. Konszenzus kialakítása az érintettek között arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet a legjobban fejleszteni a biomassza alapú gazdaságot								
	4. Zöld közbeszerzés implementálása								
V. Erőforrás mobilizáció	1. <i>Pénzügyi támogatások elérhetővé tétele</i>		x	x	x	x		x	
	2. A munkaerő megfelelő képzése			x		x			
	5. Kompetitív alapanyagköltség biztosítása								
	6. Stabil alapanyagkínálat								
VI. A változással/legitimitás-sal szembeni ellenállás leküzdése	1. <i>Befektetői bizalom megerősítése</i>			x	x		x	x	
	2. <i>A szakpolitika folytonosságának biztosítása</i>			x		x	x		x
	3. A lakosság tudatosságának növelése a biomassza alapú termékekkel kapcsolatban	x					x		x
	4. Technológiák és termékek bemutatójának támogatása	x							x
VII. Vállalkozói tevékenységek	1. Jobb összpontosítás a KFI stratégiák iránti ipari igényekre							x	
	2. Biomassza alapú gazdaság fókuszú startup inkubációs programok kialakítása								
	3. Az üzleti modellezés és a piaci perspektíva					x		x	

Az innovációs rendszer funkciói	Intervenció	C Z	PL	H U	SK	B G	C R	R O	SI
	beépítése a kutatási projektekbe								
	4. A nyílt innovációs megközelítések támogatása		x						

A BIOEAST országokra vonatkozó és a Hodgson és kollégái által feltárt - Franciaországra, Németországra, Olaszországra, Spanyolországra és Nagy-Britanniára vonatkozó - eredmények összehasonlításából látható, hogy a nyugat-európai országok számára is 'változással szembeni ellenállás leküzdése' innovációs rendszer funkció a legfontosabb, amit aztán a 'kutatás támogatása' és az 'erőforrás mobilizáció' követ. (5. táblázat)

5.táblázat. Az innovációs rendszer funkcióit támogató intervenciók rangsorolása* fontossági sorrendben egyes régi tagországokban és a BIOEAST országokban

Az innovációs rendszer funkciói	Intervenció	FR, DE, IT, ES, UK**	BIOEAST országok
I. Tudásfejlesztés (K+F)	1. Könnyű hozzáférés a kísérleti projekt lehetőségekhez		4.
	2. A biomassza típusok legjobb konverziójára vonatkozó tudás létrehozása	3.	
	3. Tudáshiány beazonosítása és kezelése	4.	
II. Ismeretcsere	1. Egyetemek és cégek közötti kapcsolatok fejlesztése	3.	2.
	2. Regionális hálózatok/ klaszterek fejlesztése		5.
	3. Nemzetközi hálózatok/ klaszterek fejlesztése		5.
	4. Az üzleti szereplők közötti együttműködések támogatása		5.
III. A kutatás támogatása	1. A szakpolitikai döntéshozók erőteljesebb bevonása	4.	4.
	2. Ipari szimbiózis stimulálása – erőforrások megosztása	2.	
	4. Szabványosított életciklus elemzés támogatása		5.
IV. Piac kialakítása	1. Helyi erőforrások használatának támogatása		3.
	2. Réspiacok feltételeinek megteremtése		5.
V. Erőforrás mobilizáció	1. <i>Pénzügyi támogatások elérhetővé tétele</i>	2.	1.
	2. A munkaerő megfelelő képzése	4.	4.
VI. A változással/legitimitással szembeni ellenállás leküzdése	1. <i>Befektetői bizalom megerősítése</i>	1.	2.
	2. A szakpolitika folytonosságának biztosítása	2.	2.
	3. A lakosság tudatosságának növelése a biomassza alapú termékekkel kapcsolatban	4.	3.
	4. Technológiák és termékek bemutatójának támogatása	2.	4.
VII. Vállalkozói tevékenységek ***	1. Jobb összpontosítás a KFI stratégiák iránti ipari igényekre		5.
	2. Biomassza alapú gazdaság fókuszú startup inkubációs programok kialakítása		4.
	3. Az üzleti modellezés és a piaci perspektíva beépítése a kutatási projektekbe		5.

Megjegyzés: * 1. sorszám jelentése: az adott országcsoportban a legtöbb ország által fontosnak tartott intervenció – 5. sorszám jelentése: az adott országcsoportban a legkevesebb ország által fontosnak tartott intervenció; ** Hodgson et al., 2016:512 alapján; *** VII. Vállalkozói tevékenységek, mint az innovációs rendszer egyik funkciója, nem szerepel Hodgson és kollégái tanulmányában;

Forrás: Hodgson et al., 2016 és saját kutatás

Az egyes intervenciók rangsorolása során azonban különbség mutatkozik a BIOEAST országok és a régi tagországok között. Az utóbbi csoportban elsőbbséget élvez a 'befektetői bizalom megerősítése', majd egyformán fontos 'a pénzügyi támogatások

elérhetővé tétele’, a ’szakpolitika folytonosságának a biztosítása’, ’az ipari szimbiózis stimulálása’ és a ’technológiák és termékek bemutatójának támogatása’ (Hodgson, 2016). A BIOEAST országokban különbség mutatkozik abban is, hogy az egyes válaszadói csoportok mely egyedi intervenciókat tartanak fontosnak. (A részleteket a 6. táblázat tartalmazza.)

6.táblázat. Az innovációs rendszer funkcióit támogató 5 legfontosabbnak tartott intervenció a válaszadók csoportjai szerinti bontásban

Kategória	Intervenció	Cég, Ipar, KKV, start-up	Kutató intézet, Egyetem	Kormány -zati szektor, NGO
II. Ismeretszere	1. Egyetemek és cégek közötti kapcsolatok fejlesztése		x	x
III. A kutatás támogatása	1. A szakpolitikai döntéshozók erőteljesebb bevonása	x		x
IV. Piac kialakítása	1. Helyi erőforrások használatának támogatása			x
	2. Réspiacek feltételeinek megteremtése	x		
	3. Konszenzus kialakítása az érintettek között arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet a legjobban fejleszteni a biomassza alapú gazdaságot		x	
V. Erőforrás mobilizáció	1. Pénzügyi támogatások elérhetővé tétele	x	x	
VI. A változással/legitimitással szembeni ellenállás leküzdése	1. Befektetői bizalom megerősítése		x	x
	2. A szakpolitika folytonosságának biztosítása	x		x
	3. A lakosság tudatosságának növelése a biomassza alapú termékekkel kapcsolatban	x		
VII. Vállalkozói tevékenységek	1. Jobb összpontosítás a KFI stratégiák iránti ipari igényekre		x	

Az „egyetemek és cégek közötti kapcsolatok fejlesztésére” és a „befektetői bizalom megerősítésére” vonatkozó intervenciók egyaránt fontosak a kutatói szféra és a kormányzati szektor számára. „A szakpolitikai döntéshozók erőteljesebb bevonása”, illetve a „szakpolitika folytonosságának biztosítása” ugyanolyan fontos beavatkozásnak tűnik az üzleti és a kormányzati szektor számára. „A pénzügyi támogatások elérhetővé tételét” megcélzó intervenciót az üzleti és a kutatói szektor emelte ki. A fennmaradókat – „helyi erőforrások használatának támogatása”, „réspiacek feltételeinek megteremtése”, „konszenzus kialakítása az érintettek között arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet a legjobban fejleszteni a biomassza alapú gazdaságot”, „a lakosság tudatosságának növelése

a biomassza alapú termékekkel kapcsolatban” és „jobb összpontosítás a KFI stratégiák iránti ipari igényekre” - csak egy-egy szektor tartja fontosnak.

Csupán néhány olyan intervenció van, amelyet az egyes válaszadói csoportok annyira eltérően értékelnek, ami már szignifikáns különbségnek nevezhető (7. táblázat). A „könnyű hozzáférés a kísérleti projekt lehetőségekhez”, „egyetemek és cégek közötti kapcsolatok fejlesztése”, „regionális hálózatok/ klaszterek fejlesztése”, „helyi erőforrások használatának támogatása”, „biomassza alapú gazdaság fókuszú startup inkubációs programok kialakítása” és „a nyílt innovációs megközelítések támogatása” intervenciók ebbe a csoportba tartoznak. Ezeket a kutatók fontosabbnak tartják, mint az üzleti szereplők, ám a kormányzati szektor számára a legfontosabbak.

7.táblázat. Az innovációs rendszer funkcióit támogató intervenciók rangsorolása fontossági sorrendben a válaszadók csoportjai szerint (1=Legkevésbé fontos - 5=Legfontosabb)

Kategória	Intervenció	Cég, Ipar, KKV, Start-up	Kutató intézet, egyetem	Kormányzati szektor, NGO
I. Tudásfejlesztés (K+F)	1. Könnyű hozzáférés a kísérleti projekt lehetőségekhez	3,68	3,82	4,13
	2. A biomassza típusok legjobb konverziójára vonatkozó tudás létrehozása	3,53	3,69	4,00
	3. Tudáshiány beazonosítása és kezelése	3,26	3,53	3,83
	4. A szellemi tulajdonhoz való hozzáférés támogatása	3,33	3,49	3,58
II. Ismeretsere	1. Egyetemi és üzleti kapcsolatok fejlesztése	3,16	4,12	4,29
	2. Regionális hálózatok/ klaszterek fejlesztése	3,47	3,80	4,25
	3. Nemzetközi hálózatok/ klaszterek fejlesztése	3,37	3,82	4,13
	4. Az üzleti szereplők közötti együttműködések támogatása	3,79	3,57	3,79
III. A kutatás támogatása	1. A szakpolitikai döntéshozók erőteljesebb bevonása	3,89	3,63	4,42
	2. Ipari szimbiózis stimulálása – erőforrások megosztása	3,32	3,78	3,82

	3. Szabványok és jogszabályok a biomassza alapú gazdaságban	3,42	3,33	3,79
	4. Szabványosított életciklus elemzés támogatása	3,11	3,39	3,55
IV. Piac kialakítása	1. Helyi erőforrások használatának támogatása	3,67	3,84	4,39
	2. Réspiacok feltételeinek megteremtése	3,95	3,70	4,14
	3. Konszenzus kialakítása az érintettek között arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet a legjobban fejleszteni a biomassza alapú gazdaságot	3,32	3,92	3,61
	4. Zöld közbeszerzés implementálása	3,42	3,62	3,78
V. Erőforrás mobilizáció	1. Pénzügyi támogatások elérhetővé tétele	4,05	4,24	3,96
	2. A munkaerő megfelelő képzése	3,79	3,75	4,04
	3. Kompetitív alapanyagköltség biztosítása	3,78	3,65	4,00
	4. Stabil alapanyagkínálat	3,72	3,69	3,91
VI. Ellenállás a változással/legitimitással szemben	1. Befektetői bizalom megerősítése	3,89	4,10	4,35
	2. A szakpolitikai folytonosság biztosítása	4,16	3,84	4,25
	3. A lakosság tudatosságának növelése a biomassza alapú termékekkel kapcsolatban	4,05	3,86	4,08
	4. Technológiák és termékek bemutatójának támogatása	3,74	3,84	4,00
VII. Vállalkozói tevékenységek	1. Jobb összpontosítás a KFI stratégiák iránti ipari igényekre	3,42	4,00	4,08
	2. Biomassza alapú gazdaság fókuszú startup inkubációs programok kialakítása	3,47	3,88	3,96

3. Az üzleti modellezés és a piaci perspektíva beépítése a kutatási projektekbe	3,00	3,88	4,13
4. A nyílt innovációs megközelítések támogatása	3,00	3,57	3,92

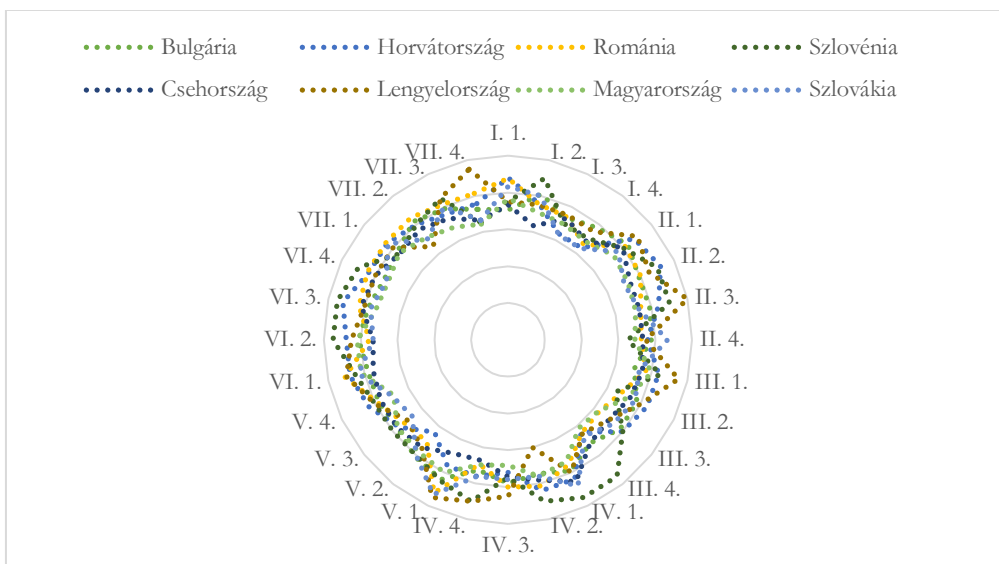
A felmérésben résztvevő Visegrádi országok, illetve szélesebb körben a BIOEAST országok összehasonlítása során látható, hogy az egyes intervenciós eszközök vélt fontosságában az esetek többségében nincs szignifikáns eltérés. (8. táblázat és 6. ábra)

8. táblázat. Az innovációs rendszer funkcióit támogató intervenciók rangsorolása fontossági sorrendben a Visegrádi országokban (1=Legkevésbé fontos - 5=Legfontosabb)

Kategória	Intervenció	Csehország	Lengyelország	Magyarország	Szlovákia
I. Tudásfejlesztés (K+F)	1. Könnyű hozzáférés a kísérleti projekt lehetőségeihez	3,67	3,75	3,84	4,17
	2. A biomassza típusok legjobb konverziójára vonatkozó tudás létrehozása	3,17	3,75	3,57	4,00
	3. Tudáshiány beazonosítása és kezelése	3,67	3,75	3,48	3,17
	4. A szellemi tulajdonhoz való hozzáférés támogatása	3,42	3,75	3,40	3,17
II. Ismeretcsere	1. Egyetemi és üzleti kapcsolatok fejlesztése	4,00	4,50	3,68	3,83
	2. Regionális hálózatok/ klaszterek fejlesztése	3,67	4,25	3,61	3,50
	3. Nemzetközi hálózatok/ klaszterek fejlesztése	3,67	5,00	3,55	3,67
	4. Az üzleti szereplők közötti együttműködések támogatása	3,67	3,75	3,45	4,33

III. A kutatás támogatása	1. A szakpolitikai döntéshozók erőteljesebb bevonása	3,75	4,75	4,00	3,67
	2. Ipari szimbiózis stimulálása – erőforrások megosztása	3,67	4,00	3,62	3,83
	3. Szabványok és jogszabályok a biomassa alapú gazdaságban	3,50	3,50	3,13	3,67
	4. Szabványosított életciklus elemzés támogatása	3,58	3,25	3,07	3,33
IV. Piac kialakítása	1. Helyi erőforrások használatának támogatása	4,27	4,00	3,67	4,40
	2. Réspiacok feltételeinek megteremtése	3,91	3,00	3,80	3,80
	3. Konzensus kialakítása az érintettek között arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet a legjobban fejleszteni a biomassa alapú gazdaságot	3,73	4,25	3,42	3,80
	4. Zöld közbeszerzés implementálása	3,36	4,50	3,48	3,80
V. Erőforrás mobilizáció	1. Pénzügyi támogatások elérhetővé tétele	3,42	4,75	4,00	4,67
	2. A munkaerő megfelelő képzése	3,75	3,75	3,90	4,00
	3. Kompetív alpanyagköltség biztosítása	3,83	3,50	3,83	3,33
	4. Stabíl alpanyagkínálat	3,83	4,00	3,45	3,50
VI. Ellenállás a változással/	1. Befektetői bizalom megerősítése	3,75	4,50	4,10	4,17

legitimitással szemben	2. A szakpolitikai folytonosság biztosítása	3,67	4,25	4,10	3,67
	3. A lakosság tudatosságának növelése a biomassza alapú termékekkel kapcsolatban	4,08	4,00	3,68	3,83
	4. Technológiák és termékek bemutatójának támogatása	4,00	4,00	3,61	3,67
	<hr/>				
VII. Vállalkozói tevékenységek	1. Jobb összpontosítás a KFI stratégiák iránti ipari igényekre	3,75	4,00	3,77	4,17
	2. Biomassza alapú gazdaság fókuszú startup inkubációs programok kialakítása	3,83	3,25	3,55	3,50
	3. Az üzleti modellezés és a piaci perspektíva beépítése a kutatási projektekbe	3,67	4,25	3,39	4,00
	4. A nyílt innovációs megközelítések támogatása	3,33	4,75	3,23	3,33

6. ábra. Az innovációs rendszer funkcióit támogató intervenciók rangsorolása fontossági sorrendben a BIOEAST országokban (1=Legkevésbé fontos - 5=Legfontosabb)

Megjegyzés: Az értelmezéshez szükséges a 8. táblázat (az innovációs rendszer funkcióinak és az azokhoz tartozó intervencióknak a listája)

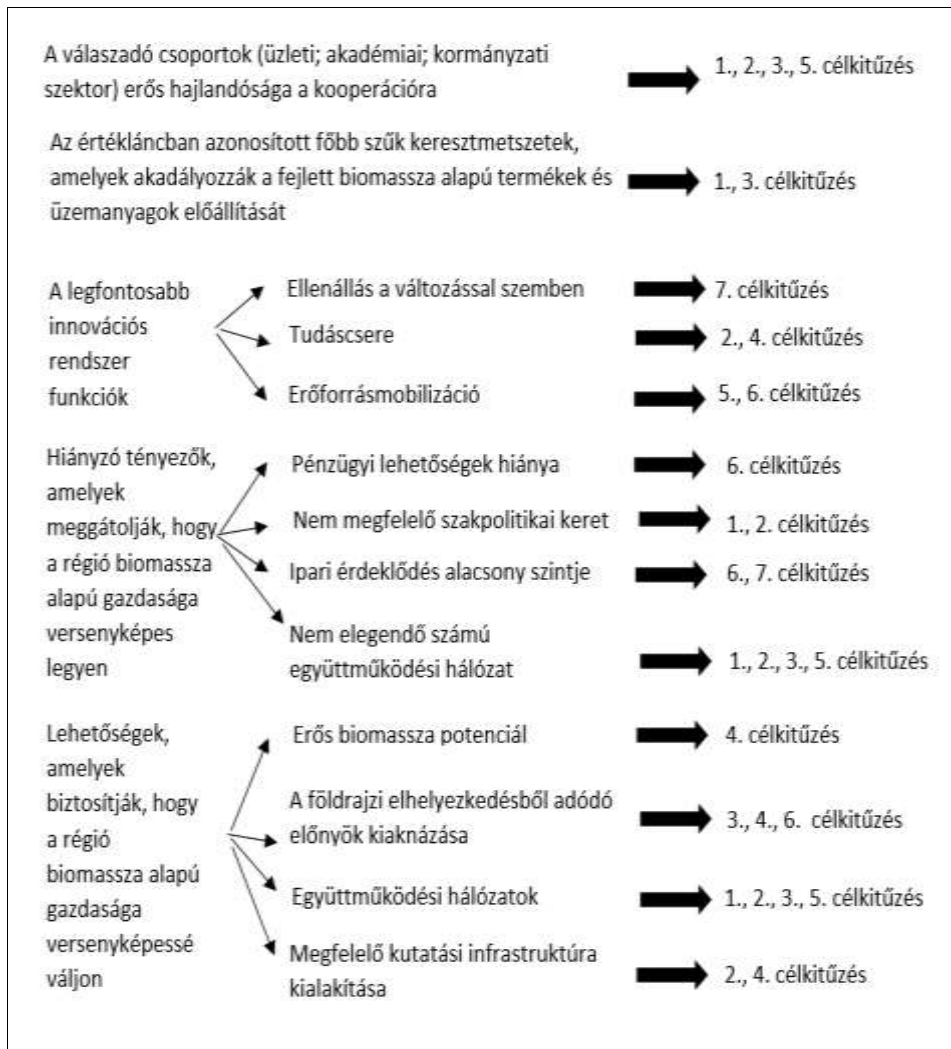
KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A BIOEAST kérdőíves felmérésből nyert információ egyrészt megerősíti, hogy a biomassa alapú gazdaság érettségi szintje alacsony, azaz a foglalkoztatásban, hozzáadottérték-teremtésben, és munkatermelékenységben rejlő potenciálja nincs teljes mértékben kiaknázva^{ix}, másrészt rávilágít arra, hogy az érintettek különböző csoportjaiban erős az együttműködési hajlandóság. Ami az utóbbit illeti, a hatékony – primer szektorban (mezőgazdaság, akvakultúra, erdészet) megvalósuló tudományos és technológiai fejlesztéseken alapuló - regionális kooperáció jól működő hálózatokat, kapacitás- és készségfejlesztést, problémák egyértelmű beazonosítását és megfelelő eredményeket hozó stratégiák alkotását feltételezi.

A további sokatmondó eredmények – a biomassa alapú gazdaság versenyképességét akadályozó tényezők; a versenyképesség növelését biztosító lehetőségek; a legfontosabb innovációs rendszer funkciók és az értéklánc főbb szűk keresztmetszetei tekintetében - igazolják és megerősítik a BIOEAST Kezdeményezés célkitűzéseit. A 7. ábra tartalmazza a részleteket. Az értelmezéshez szükséges a célkitűzések ismerete, ezért azok az alábbiakban felsorolásra kerülnek.

1. Célkitűzés: Együttműködés kezdeményezése és tudásalapú szakpolitikák kialakítása: Azaz európai szinten több érintett fél által létrehozott hálózat és klaszter működésére van szükség. Olyan hálózatokra és klaszterekre, amelyek segítik a közös akciók végrehajtását, és amelyek mellett nem csupán operatív, hanem magasabb szakpolitikai szinten is elkötelezik magukat az érintettek.

2. Célkitűzés: Közös kihívások azonosítása és közös kutatási témák validálása: A Stratégiai Kutatási és Innovációs Napirend számára fel kell térképezni a speciális kihívásokat és támogatni szükséges a multidiszciplináris kutatási tevékenységeket és együttműködéseket. Ezeknek a releváns közös KKE-i kihívásokra kell reagálniuk a szakértők által elvégzett közös munka eredményeként és a Visegrádi Négyek plusz további három tagország által aláírt Közös Nyilatkozatban rögzítettek végrehajtásaként.
3. Célkitűzés: Stratégiák kezdeményezése: nemzeti körkörös és biomassza alapú stratégiák létrehozására ágazatokon átívelő megközelítésben.
4. Célkitűzés: Tényekkel történő alátámasztás: szakpolitikai döntések adatvezérelt - azaz interoperábilis, teljesen integrált megfigyelő és előrejelző rendszerek segítségével történő - támogatása. Ez lehetővé tenné a folytonos és hosszútávú nyílt – azaz könnyen hozzáférhető - adatrendszeren alapuló megfigyelést.
5. Célkitűzés: Készségek fejlesztése: szükséges a különböző típusú, ám elkötelezett érintettek képzése.
6. Célkitűzés: Szinergiák kiaknázása: Az innovatív technológiák, módszerek és megközelítések fejlesztése érdekében támogatni szükséges a regionális, nemzeti, EU-s és nemzetközi pénzügyi eszközöket. Cél a fenntartható és körkörös európai biomassza alapú gazdaság kialakítása, a régió környezetének védelme, erőforrásainak és kulturális örökségének megőrzése és magasabb szintű kihasználása.
7. Célkitűzés: A láthatóság fokozása: A társadalom bevonása elkerülhetetlen. A lakosság tudatosságának fejlesztése mellett fel kell hívni a figyelmet a makro-régió speciális kihívásaira és kutatási potenciáljára. (BIOEAST, 2018)

7. ábra. A BIOEAST kérdőív BIOEAST Kezdeményezés célkitűzéseit igazoló eredményei

Összegzésként hangsúlyozandó, hogy a kutatás mintája kifejezetten kicsi, és a reprezentativitás hiánya további kérdéseket vet fel. A módszertani nehézségek ellenére azonban már a kutatás ezen stádiumában is kijelenthető, hogy az innovációs rendszer alkalmas keretrendszernek bizonyult ahhoz, hogy üzleti, kutatói és kormányzati szemszögből is feltárhassuk a biomassza alapú gazdaság mozgatórugóit és hogy gondolatébresztő megállapításokat tegyünk a szakpolitikai döntéshozók számára. Jó irányvonalnak bizonyult Hodgson és kollégái nyomdokaiba lépni. Mindezek alapján indokoltnak tűnik az ilyen típusú kutatómunka megismétlése, esetleg rendszeres elvégzése. A további eredmények támogatják az országokat abban, hogy állampolgárai elfogadják és a jövőben megfelelően alakítsák a fenntartható biomassza alapú gazdaságot,

valamint hozzájárulhatnak a triple helixben résztvevő csoportok regionális együttműködéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AGUILAR, A. – WOHLGEMUTH, R. – TWARDOWSKI, T. (2018). Perspectives on bioeconomy. *New Biotechnology* 40, 181–184. <https://doi.org/10.1016/j.nbt.2017.06.012>

BELL, J. – PAULA, L. – DODD, T. – NÉMETH, SZ. – NANOU, C. – MEGA, V. – CAMPOS, P. (2018). EU ambition to build the world's leading bioeconomy—Uncertain times demand innovative and sustainable solutions. *New Biotechnology* 40, 25–30. <https://doi.org/10.1016/j.nbt.2017.06.010>

BIOEAST (2018). BIOEAST Vision Paper. BIOEAST-Central and Eastern European Initiative for Knowledge-Based Agriculture, Aquaculture and Forestry in the Bioeconomy. 2018, p. 15. <http://www.bioeast.eu/article/bioeastvisionpaper23022018> (letöltve 2019. január 20-án)

BUGGE, M. M. – HANSEN, T. – KLITKOU, A. (2016). What Is the Bioeconomy? A Review of the Literature. *Sustainability*, 8, 691; <https://doi.org/10.3390/su8070691>

D'AMATO, D. – DROSTE, N. – ALLEN, B. – KETTUNEN, M. – LÄHTINEN K. – KORHONEN, J. – LESKINEN, P. – MATTHIES, B.D. – TOPPINEN, A. (2017). Green, circular, bio economy: A comparative analysis of sustainability avenues. *Journal of Cleaner Production* 168, 716-734. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.09.053>

Dupont-Inglis, J. – Borg, A. (2018). Destination bioeconomy – The path towards a smarter, more sustainable future. *New Biotechnology* 40, 140–143. <https://doi.org/10.1016/j.nbt.2017.05.010>

EFKEN, J. – DIRKSMEYER, W. – KREINS, P. – KNECHT, M. (2016). Measuring the importance of the bioeconomy in Germany: Concept and illustration. *NJAS - Wageningen Journal of Life Sciences* 77 (2016) 9–17. <https://doi.org/10.1016/j.njas.2016.03.008>

Ellen Macarthur Foundation: Circular Economy System Diagram, letölthető: <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/circular-economy/interactive-diagram> (letöltve 2018. május 10-én)

European Commission (EC) (2012). *Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe*; COM(2012) 60 Final; European Commission: Brussels, Belgium; p. 9. http://ec.europa.eu/research/bioeconomy/pdf/official-strategy_en.pdf (letöltve 2019. január 20-án)

European Commission: Circular economy, available at: http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/index_en.htm (letöltve 2019. január 20-án)

European Commission (EC) (2013). *A bioeconomy strategy for Europe*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. <https://doi.org/10.2777/17708>

European Commission (EC) (2014). *Where next for the European bioeconomy? The latest thinking from the European Bioeconomy Panel and the Standing Committee on Agricultural Research Strategic Working Group (SCAR)*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. <https://doi.org/10.2777/95624>

European Commission (EC) (2017). *Review of the EU bioeconomy strategy and its action plan - Expert group report – Study*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. <https://doi.org/10.2777/149467>

GEISSDOERFER, M. – SAVAGET, P. – BOCKEN, N. M. P. – HULTINK, E. J. (2017). The Circular Economy - A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757-768. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048>

- FILHO, W. L. – POCIOVĂLIȘTEANU, D. M. – BORGES DE BRITO, P. R. – BORGES DE LIMA, I.(eds) (2018). *Towards a Sustainable Bioeconomy: Principles, Challenges and Perspectives*, Springer 1st edition. World Sustainability Series. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73028-8>
- GOLDEN, J.S. – HANDFIELD, R. – PASCUAL-GONZALEZ, J. – AGSTEN, B. – BRENNAN, T. – KHAN, L. – TRUE, E. (2018). *Indicators of the U.S. Biobased Economy*. U.S. Department of Agriculture, Office of Energy Policy and New Uses, Office of the Chief Economist. <https://www.usda.gov/oce/energy/files/BIOINDICATORS.pdf> (letöltve 2019. január 20-án)
- Hekkert MP, Suurs RAA, Negro SO, Kuhlmann S and Smits REHM (2007). Functions of innovation systems: A new approach for analysing technological change. *Technological Forecasting and Social Change* 74(4). 413–432. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2006.03.002>
- HODGSON, E. – RUIZ-MOLINA, M-E. – MARAZZA, D. – POGREBNYAKOVA, E. – BURNS, C. – HIGSON, A. M. – HIETE, M. – GYALAI-KORPOS, M. – DI LUCIA, L. – NOËL, Y. – WOODS, J. – GALLAGHER, J. (2016). Horizon scanning the European bio-based economy: a novel approach to the identification of barriers and key policy interventions from stakeholders in multiple sectors and regions *Biofuels, Bioproducts and Biorefining*. 10(5). 508-522. <https://doi.org/10.1002/bbb.1665>
- KIRCHHERR, J. – REIKE, D. – HEKKERT, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling* 127, 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>
- KORHONEN, J. – HONKASALO, A. – SEPPÄLÄ, J. (2018). Circular Economy: The Concept and its Limitations. *Ecological Economics* 143, 37–46. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.06.041>
- KOVACS, B. – MATHIJS, E. – BRUNORI, G. – CARUS, M. – GRIFFON, M. – LAST, L. – GILL, M. – KOLJONEN, T. – LEHOCZKY, É. – OLESEN, I. – POTTHAST, A. (2015). *Sustainable Agriculture, Forestry and Fisheries in the Bioeconomy - A Challenge for Europe*. <https://doi.org/10.2777/179843>
- LEWANDOWSKI, I. (ed., author) (2017): *Bioeconomy: Shaping the transition to a sustainable, biobased economy*, (1st edition) Springer. Springer International Publishing. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-68152-8>
- MCCARTHY, A. – DELLINK, R. – BIBAS, R. (2018). *The Macroeconomics of the Circular Economy Transition: A Critical Review of Modelling Approaches*, OECD Environment Working Papers, 130, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/af983f9a-en>
- OECD (2009). *The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda*, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264056886-en>
- OECD (2018). *The bioeconomy concept: Then and now*, in *Meeting Policy Challenges for a Sustainable Bioeconomy*, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264292345-4-en>
- PATERMANN, C. – AGUILAR, A. (2018). The origins of the bioeconomy in the European Union. *New Biotechnology* 40, 20–24. <https://doi.org/10.1016/j.nbt.2017.04.002>
- PAVONE, V. – GOVEN, J. (2017). *Bioeconomies: Life, Technology, and Capital in the 21st Century* (1st edition), Palgrave Macmillan
- PHILP, J. (2018). The bioeconomy, the challenge of the century for policy makers. *New Biotechnology* 40 (2018) 11–19. <https://doi.org/10.1016/j.nbt.2017.04.004>

- RITZÉN, S. – SANDSTRÖM, G. Ö. (2017). Barriers to the Circular Economy – integration of perspectives and domains. *Procedia CIRP* 64, 7 – 12. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2017.03.005>
- RONZON, T. – PIOTROWSKI, S. – M'BAREK, R. – CARUS, M. (2017). A systematic approach to understanding and quantifying the EU's bioeconomy *Bio-based and Applied Economics* 6(1), 1-17. <http://dx.doi.org/10.13128/BAE-20567>
- RONZON, T. – M'BAREK, R. (2018). Socioeconomic Indicators to Monitor the EU's Bioeconomy in Transition. *Sustainability* 10. 6 <https://doi.org/10.3390/su10061745>
- SCARLAT, N. – DALLEMAND, J. – MONFORTI-FERRARIO, F. – NITA, V. (2015). The role of biomass and bioenergy in a future bioeconomy: Policies and facts. *Environmental Development* 15, 3–34. <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2015.03.006>
- SCHÜTTE, G. (2018). What kind of innovation policy does the bioeconomy need? *New Biotechnology* 40, 82–86. <https://doi.org/10.1016/j.nbt.2017.04.003>
- Spatial Foresight, SWECO, ÖIR, t33, Nordregio, Berman Group, Infyde (2017). Bioeconomy development in EU regions. Mapping of EU Member States'/regions' Research and Innovation plans & Strategies for Smart Specialisation (RIS3) on Bioeconomy for 2014-2020. <https://doi.org/10.2777/84684>
- THORENZ, A. – WIETSCHL, L. – STINDT, D. – TUMA, A. (2018). Assessment of agroforestry residue potentials for the bioeconomy in the European Union. *Journal of Cleaner Production* 176, 348-359. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.143>
- WOZNAK, E. – TWARDOWSKI, T. (2018). The bioeconomy in Poland within the context of the European Union. *New Biotechnology* 40 (2018) 96–102. <https://doi.org/10.1016/j.nbt.2017.06.003>

ⁱ 2019. május 1-jétől NAIK-Agrárgazdasági Kutatóintézet

ⁱⁱ A tanulmányban ezen országok – mint BIOEAST országok - elemzésére került sor.

ⁱⁱⁱ További részletek olvashatók az Európai Bizottság körkörös gazdasággal (http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/index_en.htm; https://ec.europa.eu/commission/publications/european-commission-proposals-circular-economy_en) és biomassza alapú gazdasággal kapcsolatos weboldalán (<https://ec.europa.eu/research/bioeconomy/index.cfm?pg=library>), továbbá lásd: EC, 2012; EC, 2013; EC, 2014; EC, 2017; Spatial Foresight, SWECO, ÖIR, t33, Nordregio, Berman Group, Infydc, 2017

^{iv} pl. McCarthy et al., 2018; OECD, 2009; OECD, 2018; Biomassza alapú gazdaság – weboldal (<http://www.oecd.org/sti/biotech/bio-basedeconomy.htm>)

^v angolul: Joint Research Centre - JRC 'Bioeconomics' dataset; Tömeges letöltés: <https://datam.jrc.ec.europa.eu/datam/perm/od/jrc-datam-biomass-estimates/>, infografikák letöltése: <https://datam.jrc.ec.europa.eu/datam/mashup/BIOECONOMICS>

^{vi} Mezőgazdaság (A02 Erdészet, A03 Halászat és akvakultúra, A032 Akvakultúra, A031 Halászat); Élelmiszer-, ital- és dohánygyártás (C10 Élelmiszergyártás, C11 Italgártás, C12 Dohánygyártás); Biomassza alapú textíliák gyártása (C13 Biomassza alapú textíliák, C14* Biomassza alapú ruházati termékek, C15 Bőrgyártás) Faipari termékek és bútorok gyártása (C16 Faipari termékek gyártása, C31* Fabútorok gyártása, C17 Papírgyártás) Biomassza alapú vegyi anyagok, gyógyszerek, műanyagok és gumi (kivéve a bioüzemanyagokat) (C20* Biomassza alapú vegyi anyagok gyártása (kivéve a bioüzemanyagokat), C21* Biomassza alapú gyógyszergyártás, C22* Biomassza alapú műanyagok és gumi gyártása), Folyékony bioüzemanyagok gyártása (C2014* Bioetanol gyártása, C2059* Biodízel gyártása, D3511 Bioelektromosság gyártása) – a csillaggal * jelölt ágazat hibrid ágazat (Ronzon et al., 2018)

^{vii} Az Európai Bizottság Közös Kutatóközpontjában (KKK) elérhető bioökonómiai adatbázis legutolsó adatai 2015-re vonatkoznak.

^{viii} Az innovációs rendszer funkcióit Hekkert és kollégái fogalmazták meg. (Hekkert et al., 2007) Ebben a cikkben is ennek a rendszerezésnek a használatára kerül sor. (Nota bene: Az innovációs rendszer célja az, hogy generálja és terjessze az innovációt, és ezzel technológiai változást érjen el. Hodgson et al., 2016)

^{ix} Lásd Ronzon et al., 2017:48

